

Tərtibçi: Əhməd Quliyev

Səfəvi tarixinə dair Florensiya Dövlət Arxivinin sənədləri

Auendome. Zaltessa. uosizza comeso. cze abanendome.
alcuna zoca. de ttorzujna. cze io la compraghe gh' dno
come dal jnbaxattor. dal quisj' l' b' aig cze qui se ttouo-
ttattenutto. o comprò. ocse 14. de zoca de ttorzujna.
aragionj de sequinj noue. Zoca. cpez czeruj dentto
alcuna menutta. epoluzza. me a datto una oca de
ttora. si cze apagam^{tt} resttano. ocse. 13. e o pigatto de
sensarja. ad uno ebreo. sequinj 4. e subito lo consegnò
al cmo jnbaxattor. soranso. qualz parte. fra 7. giorn
deni. L. d. l.

Səfəvi tarixinə dair Florensiya Dövlət Arxivinin sənədləri

Bakı - 2026

**AMEA A. A. Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun Elmi
Şurasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür**

**Tərtibçi, transkripsiya,
italyancadan tərcümə, giriş
və şərhlərin müəllifi:**

Əhməd Quliyev
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Elmi redaktor:

Tofiq Nəcəfli
tarix elmləri doktoru, dosent

Rəyçilər:

Fərəh Hüseyn
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nərgiz Axundova
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Səfəvi tarixinə dair Florensiya Dövlət Arxivinin sənədləri.
Transkripsiya, italyancadan tərcümə, giriş və şərhlərin müəllifi: tarix
üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Əhməd Quliyev. Bakı: “Təhsil Nəşriyyat-
Poliqrafiya” MMC, 2026, 168 s.

Kataloq-topluda Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair Florensiya
Dövlət Arxivində saxlanılan 203 arxiv sənədi haqqında məlumat verilmiş və
bir sıra arxiv sənədlərində tariximiz üçün əhəmiyyət kəsb edən hissələr
transkripsiya və italyancadan tərcümə edilərək, hazırkı nəşrə daxil edilmişdir.
Bu toplu Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə
“Elm və Təhsildə İnkişaf” İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən
“Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixi Florensiya Dövlət Arxivinin
sənədlərində adlı toplunun nəşri” layihəsi çərçivəsində nəşr edilmişdir.
Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi nəşrin məzmununa görə
məsuliyyət daşımır. Kitab tarixçilər, Səfəvilər dövlətinin tarixini öyrənən
tələbələr, həmçinin geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN: 978-9952-576-69-6

© Əhməd Quliyev, 2026

MÜNDƏRİCAT

Giriş	4
SƏFƏVİ – OSMANLI MÜNASİBƏTLƏRİ FLORENSİYA ARXIV SƏNƏDLƏRİNDƏ	10
SƏFƏVİ-AVROPA DİPLOMATİK ƏLAQƏLƏRİ FLORENSİYA ARXIV SƏNƏDLƏRİNDƏ	134
SUMMARY	164

GİRİŞ

Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixi¹ üzrə xüsusilə, Avropanın müxtəlif kitabxana və arxivlərində saxlanılan sənədlərin və əlyazmaların üzə çıxarılması, tərcümə edilməsi və nəşri öz aktuallığını və zəruriliyini saxlamaqdadır.

Qərbi Avropa arxivləri içərisində Səfəvilər dövləti ilə bağlı arxiv sənədlərinin saxlanıldığı mühüm məxəzlər içərisində Florensiya Dövlət Arxivini xüsusilə qeyd etmək olar. Florensiya Dövlət Arxivi (*Archivio di Stato di Firenze*) 1852-ci ildə təsis edilmişdir. Həmin arxivin uzunluğu 75 km - dən çox olan rəflərində saxlanılan arxiv sənədləri 600 fondada cəmlənmişdir.

¹ Səfəvilər dövlətinin tarixi ilə bağlı vətən tarixçilərinin tədqiqatları üçün bax: O.Ə. Əfəndiyev. *Azərbaycan Səfəvilər dövləti*. Bakı: "Şərq-Qərb", 2007; Ş.F.Fərzəlibəyli. *Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər)*. Bakı: Azər nəşr, 1995; Я.М. Махмудов. *Взаимоотношения государств Аккоюнлу и Сефевидов с западноевропейскими странами //II половина XV — начало XVII века/*. Bakı: Издательство Бакинского университета, 1991; Ф.А. Гусейн. *Османо-Сефевидская война 1578 - 1590 гг.: по материалам трудов османского летописца Ибрахима Рахимизаде*. Bakı: "Нурлан", 2005; Z.H. Bayramlı. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin quruluşu və idarə sistemi*. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2006; T.H. Nəcəfli. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti (Türkiyə tarixşünaslığında)*. Bakı: "Turxan NPB", 2020; R.Ə. Ağayev. *Azərbaycan və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri: XV-XVI əsrlər*. Bakı: Kür, 2004; N.S. Musalı. *I Şah İsmayılın hakimiyyəti ("Tarix-i Aləmara-yi Şah İsmayıl" əsəri əsasında)*. Bakı: "Elm və təhsil", 2011; Н.Ф. Ахундова. *Азербайджанские государства в XV-XVI веках: по материалам "Кембриджской истории Ирана"*. Bakı: ИПО Түрхан, 2015; M.Z. Ağalarlı. *Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sisteminə (XV-XVI əsrlər)*. Bakı: "Birof Group" MMC, 2024; Ə.S. Quliyev. *XVI əsrin ortalarında Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin ictimai-siyasi vəziyyəti (Mikel Membrenin "Səyahətnamə"si əsasında)*. Bakı: "Şərq-Qərb", 2011.

Qeyd etmək lazımdır ki, Səfəvilər dövləti ilə bağlı məlumatlar kataloqlaşdırılmamış və müxtəlif fondlarda saxlanılan toplularda səpələnmiş və pərakəndə şəkildədir. Bu da heç şübhəsiz, həmin məlumatları aşkar etmək üçün xeyli vaxtın və əməyin sərf olunmasına gətirib çıxarır.

Digər tərəfdən, XVI-XVII əsrlər Florensiya arxiv sənədlərinin dilinin müasir italyan ədəbi dilindən müəyyən dərəcədə fərqlənməsi, sənədlərin mətnlərində arxaizmlərə təsadüf olunması, həmçinin latın və italyan dilində olan qısaltmalardan geniş şəkildə istifadə olunması son orta əsrlər italyan paleoqrafiyası üzrə lazımı biliklərə sahib olmayan tədqiqatçıların onlardan istifadəsini xeyli çətinləşdirir. Bütün bunlar tədqiqatçılarımızın Səfəvilər dövlətinin tarixini yerli qaynaqlarla bərabər, italyan mənbələrinin əsasında hərtərəfli şəkildə araşdırmalarına maneçilik törədir.

Azərbaycan Səfəvilər dövləti tarixi ilə bağlı sənədlər həmin arxivin əsasən *“Mediceo del Principato”*, *“Miscellanea Medicea”*, *“Guardaroba Medicea”*, *“Acquisti e Doni”*, *“Libri di commercio e di famiglia”*, *“Carte Stroziane”* kimi fondlarında saxlanılır.

Həmin fondlar işərisində ilk növbədə, *“Mediceo del Principato”*-nu qeyd etmək olar. Həmin fondda cəmlənmiş sənədlər əsasən epistolıyaxarakter daşıyır və başlıca olaraq, 1537-ci ildən 1743-cü ilə qədər olan zaman kəsiyində Medici sülaləsi üzvlərinin yazışmalarından ibarətdir. Həmin fond bir neçə bölmədən, o cümlədən *“Məktublaxın protokolları və reyestrləri”*, *“Ümumi yazışmalar”*, *“Katiblərin yazışmaları”*, *“Dövlət və müharibə işləri”*, *“İtalyan və xarici dövlətlərlə əlaqələr”* və s. ibarətdir. Bizim üçün əsas maraq kəsb edən sənədlərə *“Ümumi yazışmalar”* və *“İtalyan və xarici dövlətlərlə əlaqələr”* toplularında rast gəlmək mümkündür.

Səfəvilər dövləti ilə bağlı sənədlər başlıca olaraq, “İtalyan və xarici dövlətlərlə əlaqələr” toplusuna daxil olan 4274, 4274a, 4275, 4277 sayılı qovluqlarında cəmlənmişdir. 4274a sayılı qovluqda Səfəvi hökmdarı I Şah Abbasın Toskana hersoqlarına göndərdiyi məktublar yer almışdır.²

Səfəvilər haqqında olan məlumatların mühüm bir qismi Osmanlı-Səfəvi müharibələri ilə bağlıdır. Toskana hersoqluğunun Venesiya Respublikası ilə müqayisədə qızılbaşlarla bağlı məlumat əldə etmək imkanları məhdud olsa da, mediçilər İstanbulda və Avropanın bir sıra şəhərlərindəki diplomatları və informantlar şəbəkəsi vasitəsilə Səfəvilər dövlətində baş verən hadisələr, xüsusilə Osmanlı-Səfəvi münasibətləri ilə bağlı məlumatlar əldə edə bilirdilər.

Bu baxımdan, mediçilərin İstanbuldakı baylosu Yakopo Mormorayın və səfir Boncanni Canfilyaççinin Toskana hersoquna ünvanlanmış hesabat xarakterli məktublarını qeyd etmək olar. Bir sıra hallarda, Mediçi sarayının Səfəvi-Osmanlı münasibətləri ilə bağlı məlumatlarının mənbəyini Venesiyanın və bir sıra Qərbi Avropa dövlətlərinin İstanbuldakı daimi nümayəndələrinin məktubları təşkil edirdi. Bu cəhətdən, Fransanın 1619-1641-ci illərdə Osmanlı İmperiyasındakı səfiri Filip de Harley Kont Sezinin fəaliyyəti xüsusilə seçilirdi.

² Həmin məktublar Vircilio Pontekorvo tərəfindən transkripsiya edilərək, italyan dilinə tərcümələri ilə birlikdə nəşr edilmişdir. Virgilio Pontecorvo, “Relazioni tra lo scià ‘Abbās e i granduchi di Toscana Ferdinando I e Cosimo II”. Accademia Nazionale dei Lincei, *Rendiconti della Classe de Scienze morali, storiche e filologiche*, ser. 7, vol. 4, Rome, 1949, pp. 157-182.

Son illərdə, Qərb tarixşünaslığında Mediçi-Səfəvi münasibətlərinə dair Davide Trentakostenin araşdırmalarını qeyd etmək olar. Davide Trentacoste. *Granducato di Toscana e Persia Safavide. Informazione, politica e diplomazia mediterranea e levantina nel XVII secolo*. History. Université de la Sorbonne nouvelle - Paris III; Università degli studi (Teramo, Italie), 2021.

Mediçilərin Səfəvilər dövləti ilə bağlı digər mühüm xəbər qaynağı rolunu onların Venesiyadakı nümayəndələri oynayırdılar. Mediçilər Səfəvi elçilərinin Avropa dövlətlərinə səfərləri ilə bağlı xəbərləri Venesiya ilə bərabər, habsburqların Praqadakı sarayından, Romadan, Varşavadan və digər şəhərlərdəki səfirləri və nümayəndələri vasitəsilə əldə edirdilər. Məsələn, Toskana hersoqu I Ferdinando Hüseynəli Bayatın başçılığı ilə Səfəvi elçilik heyətinin 1600-cü ilin oktyabrında Praqaya səfəri haqqında Habsburq sarayındakı səfiri Kozimo Konçini və 1601-ci ilin apreliyində Romaya səfəri ilə bağlı isə, Covanni Nikkolininin hesabatları vasitəsilə xəbərdar olmuşdu.

Həmin fondada Osmanlı-Səfəvi münasibətləri ilə bağlı italyan dilində olan sənədlərlə bərabər, latın və ispan dillərində olan arxiv materiallarına da, rast gəlmək mümkündür. Hazırkı topluya həmin dillərdə olan bir neçə sənəd də daxil edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Florensiya arxiv sənədlərində Səfəvi-Osmanlı münasibətləri ilə bağlı yerli narrativ mənbələrdə rast gəlinməyən bəzi mühüm təfərrüatlar (Səfəvi elçilərinin Osmanlı sarayında qarşılanmaları, diplomatik protokol, diplomatik hədiyyələrin tərkibi və s.) yer alır. Bununla belə, həmin mənbələr ziddiyətli məqamlardan da xali deyildir. Bu səbəbdən, həmin sənədlər mümkün olduğu qədər, dövrün etibarlı yerli mənbələrinin verdiyi məlumatlarla müqayisəli şəkildə təhlil edilməlidir. Nəşrə daxil edilmiş arxiv sənədlərində öz əksini tapmış məlumatların elmi təhlili isə hazırlamaqda olduğumuz elmlər doktoru dissertasiyamızda veriləcəkdir.

“Mediceo del Principato” fondunda diplomatik yazışmalarla bərabər, əcnəbi tacirlərin Toskana hersoqlarına ünvanladıkları ərizələr və onlara verilən ticarət güzəştləri ilə bağlı sənədlər də yer almaqdadır. Məhz həmin fondun 2312 sayılı qovluğunda Toskananın Livorno şəhərində ticarətlə məşğul olan, Səfəvi şahının təbəələri olan müsəlman tacirlərin adından

şirvanlı tacir Məhəmməd Bədiyənin Toskana hersoqu II Ferdinando de' Mediciyə 18 mart 1629-cu il tarixli məktubun italyan dilinə tərcümə edilmiş variantını aşkar etmişik.

Bu sənədlər toplusu Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə “Elm və Təhsildə İnkişaf” İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən *“Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixi Florensiya Dövlət arxivinin sənədlərində adlı toplunun nəşri”* layihəsi çərçivəsində çap edilmişdir. Kataloq-topluda Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair Florensiya Dövlət Arxivinin müxtəlif fondlarında saxlanılan 203 arxiv sənədi haqqında məlumat verilmiş və bir sıra arxiv sənədlərində tariximiz üçün əhəmiyyət kəsb edən hissələr transkripsiya və italyancadan tərcümə edilərək, hazırki nəşrə daxil edilmişdir.

Nəşrin ərsəyə gəlməsində və ümumiyyətlə tariximizin təbliğində göstərdiyi dəstəyə görə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinə öz təşəkkürümüzü bildiririk. Transkripsiya və italyancadan tərcümə edilmiş arxiv materiallarını 2025-ci ilin yanvar-iyun aylarında Harvard Universitetinin İtaliyanın Florensiya şəhərində yerləşən “I Tatti - İtalyan İntibahı Araşdırmaları Mərkəzi”nin dəstəyilə həyata keçirmiş olduğumuz elmi tədqiqatlarımız çərçivəsində Florensiya Dövlət Arxivində toplamışıq. Bu işdə verdikləri dəstəyə görə, “I Tatti - İtalyan İntibahı Araşdırmaları Mərkəzi”nə öz təşəkkürümüzü bildiririk.

Nəşrin hazırlanması zamanı verdikləri dəyərli tövsiyələrinə görə AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutunun “Azərbaycanın XV-XVIII əsrlər tarixi” şöbəsinin əməkdaşlarına, o cümlədən kitabın elmi redaktoruna və rəyçilərinə öz minnətdarlığımızı bildiririk.

Hazırki nəşr “Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixi italyan arxivlərində” seriyası üzrə ikinci sənədlər toplusudur. *“Səfəvi tarixinə dair Venesiya Dövlət Arxivi və Marçiana Milli*

*Kitabxanasında saxlanılan sənədlərin kataloqu*³ adlı ilk nəşrimiz Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə 2024-cü ildə işıq üzü görmüşdür. Gələcəkdə İtaliyanın digər arxivlərində (Neapol, Roma) həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan tədqiqatlarımız nəticəsində Səfəvilər dövlətinin tarixi ilə bağlı aşkar olunacaq materialların da kataloqlarının tərtib olunması planlaşdırılmışdır.

³ *Səfəvi tarixinə dair Venesiya Dövlət Arxivi və Marçiana Milli Kitabxanasında saxlanılan sənədlərin kataloqu*. Tərtibçi, transkripsiya, italyancadan tərcümə, giriş və qeydlərin müəllifi: Əhməd Quliyev. Bakı: "OCAQ" Nəşriyyat-Poliqrafiya MMC, 2024.

SƏFƏVİ – OSMANLI MÜNASİBƏTLƏRİ

FLORENSİYA ARXIV SƏNƏDLƏRİNDƏ

FONDUN ADI: “Mediceo del Principato” (MdP)

MdP, 4277

Per lettere di Costantinopoli delli 14 di giugno 1548

İstanbuldan göndərilmiş 1548-ci il tarixli 14 iyun məktubda I Şah Təhmasibin ona qarşı üsyan edərək, osmanlıların tərəfinə keçmiş qardaşı Şirvan bəylərbəyi Əlqas Mirzənin Osmanlı sarayı tərəfindən qəbul edilməsi ilə bağlı I Sultan Süleymana olan narazılığı yer almışdır. Məktubda bununla bağlı yazılırdı: “Sofi (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) ona qarşı xəyanət etmiş qardaşını (Əlqas Mirzə – Ə.Q.) qəbul etməklə, Türkün (I Sultan Süleyman – Ə.Q.) özünü əsl hökmdar kimi aparmadığını bildirdi. Belə ki, Sofi heç vaxt ona ona sığınmaq istəyən üsyançı türkləri (osmanlıları – Ə.Q.) qəbul etmədiyini deyirdi”. Məktubda bundan əlavə, Səfəvi qoşununun osmanlılara qarşı irəliləyişlər əldə etdiyi qeyd edilirdi.

Che'l Sophi haveva fatto intender al Turco che non si era portato da vero principe, havendo dato ricetta a suo fratello, che gl'era stato traditore et che sperava che'l medesimo sarià allui, col quale esso Sophi dicea che' si era portato sempre bene, non havendo mai voluto tenere presso di se alcuni rebelli Turco, per molti che fussero fuggiti aluj [...] Che l'essercito del Sophi che era potentissimo si faceva avanti a buone giornate per trovavrsi alle mani con Turchi.

Da Costantinopoli alli 2 di luglio 1548

İstanbuldan verilən 1548-ci il 2 iyul tarixli xəbərdə Səfəvi şahının Təbrizdən “5 günlük məsafəyə geri çəkildiyini” və osmanlıların “keçəcəyi bütün əraziləri yandırdığı” yazılırdı.⁴ Məlumatda eyni zamanda qeyd olunur ki, “keyfiyyətsiz su” səbəbindən Osmanlı döyüşçüləri və atlar arasında “çoxlu ölüm halları mövcuddur”.

Che per relatione di persone venute dall'essercito s'intendea che'l Signore Turco si ritrovava poco lontano dal paese del Soffi, il qual Soffi havendo bruciato tutto il Tauris s'era ritirato 5 giornate à dietro. Che nel campo del Signore Turco erano morti di molti huomini, et cavalli per causa dell' acqua cattive.

Per lettere de 9 agosto 1548 dal campo del Turco venuti da Costantinopoli de 2 settembre

1548-ci il 9 avqust tarixində hərbi düşərgədən qayıtmış Osmanlı təbəəsinin verdiyi məlumatlar əsasında göndərilmiş 1548-ci il 2 sentyabr tarixli hesabatda⁵ yazılırdı:

“İyulun 8-də ordu Ərcişdən yola düşdü. Orada hər kəs bir aylıq ərzaq ehtiyatı toplamışdı və ayın 20-dək müxtəlif ərazilərdən və məskənlərdən keçdik [...] ayın 20-də Təbrizdən 3-4 günlük məsafədə yerləşən Xoya çatdıq. Burada 5-6 minlik persiyalı (qızılbaş – Ə.Q.) süvariləri aşkar etdik. Onlar düşərgənin təchizatını məhv edərək, Təbrizə doğru geri

⁴ I Şah Təhmasib “viran qoyulmuş ərazilər” və ya “yandırılmış torpaq” taktikası ilə bağlı öz “Təzkirəsi”ndə yazırdı: “o yerləri çölə döndərib, viran edək ki, 10 günlük yolda heç bir abadanlıq olmasın”. *Şah Təhmasibin təzkirəsi*. Fars dilindən tərcümə və müqəddimə Rəhimov Əbülfəz Həşim oğlunundur. Bakı: Azərənəşr, 1996, s. 59.

⁵ Hesabatda Osmanlı ordusunun marşrutu ilə bağlı qeyd olunan tarixlər həmin yürüşün “mənzilləri”ni təsvir edən Osmanlı qaynaqlarının məlumatları ilə demək olar ki, üst-üstə düşür. Bax: H. Yapıcı Sefer Rûznâmçe Defterine Göre Sultan Süleyman'ın 1548-1549 İran Seferi'nin Güzergahı ve Menzilleri. TJMH, 2024 (9), s. 14.

çəkildilər. Türk (I Sultan Süleyman – Ə.Q.) [ordusu ilə] düşmənlə qarşılaşmaq və döyüşmək niyyəti ilə 5 günə Təbrizə yetişdi. Soffi (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) isə bütün ordusu ilə birlikdə geri çəkilməmişdi [...], yerləri dəqiq məlum deyildi, bəzilərinin dediklərinə görə, onlar Xəzər limanları, bəzilərinə görə isə, İsfahan, və ya Xorasana doğru geri çəkilməmişdilər. Təbriz şəhəri isə tərk edilmişdi. Belə bir məşhur yer indiyə qədər görünməmiş halda viranə qalmışdı.

[...] Türk (I Sultan Süleyman – Ə.Q.) iyul ayının sonuna qədər orada qaldı və geri qayıtmaq çətin idi, çünki nəqliyyat heyvanları üçün yem çatışmazlığı üzündən düşməni (qızılbaşları – Ə.Q.) təqib edə bilmədi. Bundan başqa, düşmənin vurduğu zərər nəticəsində inanılmaz sayda - fikirmə, 30 min süvari həlak olmuş və çoxlu sayda dəvə və ulaqlar tələf olmuşdu.⁶ Düşünürəm ki, bu, Türkün (I Sultan Süleyman – Ə.Q.) Təbrizdən çıxmaq planını pozdu. Sofi (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) Təbrizdən 150 mil aralıda, Vastan⁷ gölünün yuxarısında möhkəm bir qala qurmuşdu. Orada 2 - 3 min döyüşçüsü var idi və onlar indiyə qədər 10-12 minlik qüvvəyə qarşı oranı çox yaxşı müdafiə etmişdilər”.

Che alli VIII di luglio il campo parti d'Agris, ove ogn'uno si formi di vettovaglie per un mese, et marciò per paesi diversi e li habitati fino alli 20; Il giorno 20 s'arrivò a Couy, lontana da 3 o 4 giornati da Tauris, ove si cominciò a scoprire 5 in 6 m. cavalli persiani, che davano il guasto alle vettovaglie dinanzi al campo ritirandosi alla volta di Tauris ove il Turco giunse in 5 giorni con

⁶ Səfəvi tarixçisi Həsən bəy Rumlu yazır ki, yem olmadığına görə, “dörd gündə təxminən beş min at, qatır və dəvə” tələf olmuşdu. Həsən bəy Rumlu. *Əhsənüt-təvarix (Tarixlərin ən yaxşısı)*. Fars dilindən tərcümə və şərhlər: AMEA-nın müxbir üzvü, prof. O.Əfəndiyev, t.ü.f.d., dos. N. Musalı. Kastamonu: Uzanlar, 2017, s. 541.

⁷Çox güman ki, Van gölü nəzərdə tutulur.

intentione di hora in hora di incontrar il nemico et far giornata, ma finalmente riuscivano il suo disegno, perche il Soffi si ritirò [...] alcune alle porti Caspie, secondo altri à Saffan, o verso Spahan, altri à Corassan, con tutto il suo essercito non havendo noi certezza del luogo, et sendo abbandonato Tauris ci ritirarne in Tauris il qual per luogo così famoso trovarne il più desolato che habbia mai visto.

[...] Quivi si ferme il Turco sino a l'ultimo di luglio, et fa stretto tornar indietro senza poter seguir il nemico per mancamento di vettovaglie per li bestiami, quali hanno partito tanto per quella strada et in Tauris et poi per il guasta dato dalli nemici che ne è morto un numero incredibile et credo passi 30 m. cavallieri, muli et camelli, la quale inconmedita ha resto il disegno che havea fatto il Turco di far lasciar Tauris, et se ne è venuto per far batter un castello forte del Soffi sopra il lago di Vastan lontano da Tauris 150 miglia, vicino alli paesi del Turco, vi sono 2 m. in 3 m. persone quali sin qui si son molto ben difese contro X in XII m. homini.

Di Aleppo di 28 di giugno 1549

1549-cu il 28 iyun tarixli Hələbdən göndərilmiş məktubda yazılırdı: “Böyük Türk (I Sultan Süleyman – Ə.Q.) həmin ayın (iyun – Ə.Q.) 6-da Sofinin (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) nə etmək niyyətində olduğundan xəbərdar olmaq üçün sərhəd şəhəri olan Kara Amidə⁸ doğru yürüşə çıxdı. O, müharibəyə yaxşı hazırlıq görmüşdü, lakin həm Təbriz, həm də [Şah Təhmasibin] qardaşı Əlqasın müharibə apardığı Bağdad yolunda itkilərə məruz qaldı [...] Mehmed paşanın⁹ Bağdaddan verdiyi xəbərə görə, Əlqas qardaşı Sofi ilə razılığa gələ bilmədiyindən ümitsizliyə qapılmışdır”.

⁸ Diyarbəkr.

⁹ Həmin dövrdə ikinci vəzir olan Sokollu Mehmed paşa nəzərdə tutulur.

Che il Gran Turco uscì in campagna alli 6. del detto, carrosiando alla volta di Caramit, luogo di confinj, per veder quello volesse fare il Sophj, il quale non s'intendea, e avesse fatto preparatione alcuna per la guerra, ma si bene, che fusse molto rovinato, si per la via di Tauris, come per la via di Baghedet, dove havea fatto guerra Elcas suo fratello. Che el presento guerra havea terminato, non facendo il Sophj piu di quello s'intendea, insitato che avesse le sue forteze et muntele bene, di tornarsene in Costantinopoli, dove sperava de essere per tutto settembre [...] Che Maumet Bassà avisava da Baghedet, come Elcas non havendo havuto l'accordo col Sophi suo fratello s'era come disperato.

Per lettere di Constantinopoli de 3 di gennaio 1550

İstanbuldan göndərilmiş 1550-ci il 3 yanvar tarixli məktublarda I Şah Təhmasibin başçılıq etdiyi Səfəvi qoşununun Osmanlı təbəçiliyinə keçmiş Van qalası ətrafındakı “20 kürd kəndini viran qoyaraq yandırdığı və daha sonra Qurqur¹⁰ adlı dərədə məskən saldığı” bildirilirdi.

Che per avvisi venuti di Persia si diceva che'l Sophy haveva sacheggiato, et abbruciato da XX ville de i curdi venuti all'obedientia del Signor Turco, intorno il castello di Van, et che doppo esso Sophy si era messo con le sue genti nella valle ad un luogo detto Gurgur.

Per lettere del Bailo Venetiano de i 19 di giugno 1550

İstanbuldakı Venesiya baylosunun 1550-ci il 19 iyun tarixli məktubunda I Şah Təhmasiblə bərabər, oğlu İsmayıl Mirzənin də, Van qalası ətrafında osmanlılara qarşı apardığı əməliyyatda əldə etdiyi uğurdan bəhs edir. Baylo qeyd edir ki, “Əhməd

¹⁰ Çox güman ki, “Şah Təhmasibin təzkirəsi”ndə adı çəkilən Xoyun “Qaranqudəresi” nəzərdə tutulur. *Şah Təhmasibin təzkirəsi*, s. 43.

paşa¹¹ həmin sərhəddəki qarnizonları gücləndirmək və ərazi itkilərinə yol verməmək məqsədilə, ora yeniçəriləri və bəzi bəylərbəyiləri göndərmək qərarına gəldi. “Sofinin (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) isə qalaları tutmaq üçün nə artilleriyası, nə də piyada qoşunu vardır”.

Ch'el Sophi era andato à i danni di quella parte de i Curdi che sono uniti col Turco, et haveva fatto danno nel paese loro; et ch'el figliolo di detto Sophi era andato con correrie sin sotto il castello di Van, facendo molto danno alla campagna. Che dovendo andare Acmat Bassà à quella volta s'era fatto sopraseder et s'era risoluto di far una quantità di Gianizzeri, et mandargli altri Beglierbei i quelle frontiere per ingrossar i presidj i quei luoghi, non i havendo dubio di perder alcuna Terra, per non haver il Sophi artiglierie ne genti à piede per combatter fortezze.

MdP, 416A

Di Costantinopoli li 26 di settembre 1553

İstanbuldan göndərilmiş 1553-cü il 26 sentyabr tarixli məktubda qeyd olunur ki, Sultan Süleyman “Sofi (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) ilə qarşılaşmaq üçün gözlənildiyindən də tez Anadoldan keçdi [...] Sofinin elçisinə 3 xələt və 30 min ağça¹² hədiyyə edildi və onun gedşinə izn verildi”.

Il Signor Turco passò sopra la Natolia per andare contra il Sophy, che fu più presto di quello si giudicava [...] l'Ambasciatore [...] del Sophy donato di 3 veste, et di 30 mila aspri con buona licentia del Gran Signore, è [...] partito.

Da Venetia li 30 di settembre 1553

¹¹Həmin dövrdə üçüncü vəzir olan Qara Əhməd paşa nəzərdə tutulur.

¹²Osmanlı gümüş sikkəsi.

Mediçilərin Venesiyadakı nümayəndəsi Medoro Nuççi d'Arezzonun 1553-cü il 30 sentyabr tarixli hesabatında qeyd olunur ki, "İstanbuldan göndərilmiş 30 avqust tarixli məktublardan məlum olur ki, həmin ayın 27-də" Sultan Süleyman Səfəvilər dövləti üzərinə yürüşə çıxmışdır. O, qısqı Hələbdə keçirəcək və həmin müddətdə Şah Təhmasibin qüvvələrinə qarşı döyüşmək üçün öz ordusunu hazır vəziyyətə gətirəcəkdir.

Per lettere di Costantinopoli delli 30 di Agosto, se inteso come alli 27 del detto la persona del Gran Turco era cavalcata per andar alla volta di Persia. Dove restarebbe in Aleppo tutto l'inverno et in tanto incaminerebbi l'esserciti suo dove piu espedienti gli fusse stato per contraporsi alle forza del Suffi.

MdP, 418

***La lettere da Constantinopoli di 22 di gennaio 1553 (1554)*¹³**

İstanbuldan göndərilmiş 1554-cü il 22 yanvar tarixli məktubda qeyd olunur ki, "Sofinin (I Şah Təhmasibin – Ə.Q.) oğlu (İsmayıl Mirzə – Ə.Q.) çoxsaylı süvari qoşunu ilə Van vilayətinə hücum etmişdir".

[...] havendo inteso che'l figliuolo del Soffi con buon numero di cavalli era corso sopra la Provincia di Van.

MdP, 419

Da Venetia il di 20 di febraro 1553 (1554)

¹³ 1797-ci ildə süqutuna qədər Venesiya Respublikasında istifadə edilən təqvimdə ("more veneto" - qısa şəkildə m.v.) martın 1-i ilin ilk günü hesab edilirdi və bu qədim Roma təqviminə uyğun idi. Bunun nəticəsində, yanvar və fevral ayları Qriqoryan təqvimi ilə müqayisədə əvvəlki ilə aid edilirdi.

Mediçilərin Venesiyadakı nümayəndəsi Medoro Nuççi d'Arezzo Toskana hersoqu I Kozimoya ünvanladığı 1554-cü il 20 fevral tarixli məktubunda yazırdı: “İstanbuldan göndərilmiş 3 yanvar (1554-cü il) tarixli məktubda qeyd olunur ki, tacirlərin Hələbdən yazdıqlarına görə, Sofinin (I Şah Təhmasibin-Ə.Q.) 2 nəfər elçisi¹⁴ sülh danışıqları üçün Hələbə Sultanın (Süleyman Qanuni – Ə.Q.) hüzuruna gəlmişlər, bununla belə, sülhün əldə olunacağına ümid azdır”.

Per lettere da Costantinopoli 3 di genaro per l' ordinario dj mercantj si scrive comme in Aleppo presso la persona del Turco menano 2 ambasciatorj del Sofi che si trattava di pace in fra quej 2 principi esser meno che intesa buona speranza che la seguirà.

MdP, 433

Da Vinegia di 17 di marzo 1554

Venesiyadan göndərilmiş 1554-cü il 17 mart tarixli hesabatda yazılırdı: “Venesiyadakı bəzi Raqusa tacirlərinin İstanbuldan aldıkları, keçən ayın 16-sına (fevral 1554) aid məktubda qeyd olunurdu ki, Sofinin (I Şah Təhmasibin – Ə.Q.) oğlu (İsmayıl Mirzə – Ə.Q.) Van bəylərbəyinin və 9 sərhəd sancaqbəylilərinin qüvvələrini ağır məğlubiyətə uğratmışdır, onlardan 16 min nəfər həlak oldu, qalanları isə qaçmağa üz qoydular”.¹⁵

¹⁴ Səfəvi elçisi Seyid Şəmsəddin Dilicani nəzərdə tutulur. Şahın məktubu ilə İstanbula göndərilmiş Şəmsəddin Dilicani 1553-cü il avqustun 28-də Sultan Süleymanın Naxçıvan yürüşünə çıxması ərəfəsində İstanbula gəlidiyi üçün sultan tərəfindən qəbul edilmədi, yalnız Hələbdə qəbuluna razılıq verildi. T.H. Nəcəfli. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin xarici siyasəti*, s. 69.

¹⁵ Həsən bəy Rumluya görə, Səfəvi elçisi Şəmsəddin Dilicani vasitəsilə Sultan Süleymanın Şah Təhmasibə göndərdiyi məktubda şaha “ehtiram

Che da Ragusa per lettere di 7 che havevano alcuni mercanti Ragusei in Vinegia s'intendeva per avisi di 16 del passato da Costantinopoli che'l figliuolo del Sophi della provincia di Van haveva dato una rotta al Bassà et à nove Sangiacchi lasciati dal Signor Turco in questi confini, et che di Turchi erano morti 16 mila persone, et il resto posto in fuga.

MdP, 4277

Copia di una lettera venuta di Constantinopoli sopra l'entrata dell' Imbasciadore di Chilbasj, Re di Persia.

1560-cı ilin fevral ayında Qızılbaş elçisinin¹⁶ İstanbula gəlişi ilə bağlı məktub.¹⁷

göstərlməmişdi". Buna görə də, Şah Təhmasibin yürüşə yolladığı İsmayıl Mirzə və digər Səfəvi əmirləri Vani, Vostanı, Ərcişi və Adilcevazı qarət edib, qənimətlə geri qayıtmışdılar. Həsən bəy Rumlu. *Əhsənüt-təvarix*, s. 568.

¹⁶ Burada 1559-cu ildə atası Sultan Süleymana qarşı üsyan edən və qardaşı Səlimlə döyüşdə məğlub olaraq, Səfəvi sarayına pənah gətirmiş Osmanlı şahzadəsi Bəyazidin əfv edilməsini Sultandan xahiş etmək üçün Şah Təhmasib tərəfindən Osmanlı sarayına göndərilmiş elçisi Əli Ağanın İstanbula gəlişindən bəhs olunur. Qeyd edək ki, eyni zamanda, Səfəvi elçisi Seyfəddin İrişdi Ağa Şahzadə Səlimin yanına göndərilmişdi. Bax: Ş. Turan. *Kanuni Süleyman dönemi taht kavgaları*. Ankara: Bilgi Yayınları, 1997, s. 120.

¹⁷ ©Archivio di Stato di Firenze.

1334
Copia di una lettera scritta da un certo di Constati, sopra l'entrata dell'Imbarca
di Chirilbay, re di Russia e prima
Il re di febo, capitano Chaus, di Natalia in Constati, riferisce al go-
verno dallo scutorcio giocante, co di Cavallo, l'Imbarcazione di Chiri-
bay, che veniva molto prima presso al queto in disparte avendo
fatto per animo di lo fredo, e fanghi, grandi, et arco, passava stato a
Cavallo mesi 3 o 4, il che in loro subito comando il goa s. che si mar-
cassino spally 200, et chiuusij, 100, che arrivino a scortare il detto
Imbarcazione, et il re, del detto, e una Chalka, e una ghelista pass-
sono il scutorcio, e lo pantofale, et maldone i loro Cavallo, et segui-
torono il camino, et piu ordini in segreto, il re, a spally, re, che anas-
suo stewartij, conoscano per il segreto del detto Imbarca: lo dovesse
so rubare, et morderlo da sua abizza, quali, lo molto d'istrezza fe-
ce lo fatto dentro una stufa, e mezzo arca lo legarono, et caudato
di uno Cavallo oscurarono l'ordine alora dato, qual, regala, manij, al
re, aveva altra saputa di meno de i grandi, con signario, lo si imbecillare
lominaccio e torono), ma no si sa quello habb, composta, se si giurava
il 5. l'habb, fatto per sapere l'ordine dato da Chirilbay, al detto suo Imbar-
Il 16. di apzo per qua, hora di sole giurava il detto Imbarca. Et prese, so. Imbar-
tea malattia, e 5. e Coetiglian, tea qual, dicono essere, 4. capitani,
e loro bandiere, oltre alla persona dell'Imbarca, che e uno dell' Consiglio del
re, allo scutorcio d'ufu ricevuto da due capi di guerrieri, e lo loro
Compagnie, et da molti spally e chiuusij, che erano capitani per la sua guida
e post, in filza a cavallo intorno alla goa, finza, che quini e marre, alla nos-
cher, al lito del mare, e una goa moltitudine di altri fucchi, nobili, et ignobili,
venuti per curiosita, uedece, e compassio a questo modo cio e univano per
pare che chiuusij et spally, che si mettevano in filza, e quini, che erano calata
per, et aperto veniva l'Imbarca, accompagnato da, chiuusij del 5. uelto
benis, et lui uelto di sotto di una uelto di beccate, et uelto uedece, et la
saperente di caso che emij, l'auerato loro fatto a aglio, apigliata di diurni
animali, il fupante, come loro usano molto, e no, troppo, regala, anas-
minore dell' uso di questi otto manij, col mozzonighe, anco, molto piu sottile.

Məktubda yazılırdı:

“Fevralın 20-də Anadoludan bir çavuş İstanbula gəldi, o, Üsküddən 10 günlük məsafədə yerləşən ərazidə ovda olan Sultana (I Sultan Süleyman – Ə.Q.) xəbər çatdırdı. Qızılbaş elçiləri soyuq havada çətinliklə və çox yavaş-yavaş yol gəlirdilər, onlar 2 - 3 ay idi ki, at belində idilər. Bunu eşidən Sultan dərhal, elçini qarşılamaq üçün 200 sipahi və 100 çavuşun göndərilməsini əmr etdi və onlar ayın 22-si, biri kiçik olmaqla, iki gəmi ilə Üsküddən keçdilər [...] daha sonra atları ilə yollarına davam etdilər [...] Adı çəkilən elçilik heyətində saray əyanları və qatırçılar da daxil olmaqla, təxminən 80 nəfər var idi. Deyilənə görə, onların arasında şahın məşvərətçilərindən olan elçidən başqa, bayraqları olan 4 əmir də var idi, Üsküddə onları iki yeniçəribası öz dəstələri ilə çoxsaylı sipahi və çavuşlar qarşıladılar”.

Il 20 di febbraio capito uno chiaus di Natolia in Constantinopoli e riferisce al gran Signore il quale si trovava fuorj alla caccia, havere lassato a una citta lontana dallo Scutario giornate 10 di cavallo. L'Imbasciatori di Chisilbasj, che veniva molto piano per essere al quando in disposto havendo partito per camino per li freddj e fanghj grandi, et anco per essere stato a cavallo mesi 2 o 3, il che inteso subito comando il gran Signore, che si mandassino spachj 200, et chiaussj 100, che andassino a scontrare il detto Imbasciatore, et il 22 del detto, con una ghaliea, e una ghaleotta passarono il Scutario, con [...] i loro cavalli, et sequitorono il camino, et piu ordino in segreto [...] Giunse il detto Imbasciatore con forse 80 persone tra mulattierj, e cortiglianij, tra quali dicevano essere 4 capitanj con loro bandieri, oltre alla persona dell' Imbasciatore che è uno di Gran Consiglierj del Re, allo Scutario fu riceputo da duj capi di giannizzarj con le loro compagnia, et da moltj spachj e chiausj.

“[...] Sultanın (I Sultan Süleyman – Ə.Q.) iki xidmətçisinin müşayiət etdiyi elçi çox gözəl geyinmişdi, kəmxa və yaşıl məxmərdən hazırlanmış geyiminin üzərində səthi qızılı işləməli müxtəlif heyvan təsvirlərinin olduğu qırmızı atlasdan xələt var idi. Onların çalmaları osmanlılarda olandan kiçikdir və onu müntəzəm olaraq geyinmirlər. Çalmanın ətrafında çox gözəl ağ və qara lələklər yerləşdirilib, qızıl sapı daş-qaş və mirvarilərlə bəzədilib və çalmanın hər iki tərəfindən üç çox nazik qızıl zəncirlə bərkidilib; Onun (elçinin – Ə.Q.) 65-70 yaşlarında olduğu təxmin edilir, ucaboy deyil, gülərüzdür, amma yaraşlıq deyil. Onun ardınca eyni üslubda, lakin o qədər də zəngin olmayan, qızılı parçadan libaslar geyinmiş və başlarında üzərində lələkləri olan çalma taxmış üç əmir gəldi. Onların hər birinin əlində təxminən 20 ovuc uzunluğunda¹⁸ qırmızı ipəkdən hazırlanmış uzun bayraq var idi. Bayrağın mərkəzində ayaqları yuxarı qalxan və üzü göyə baxan uzanıqlı vəziyyətdə olan qızılı aslan təsviri var idi”.

[...] veniva l'Imbasciatore acompagnato da 2, chiausbasi del Signore vestitj benissimo et lui vestito di sotto dj una veste di broccato, et velluto verde, et la sopraveste di raso chremisj lavorato d'oro fatto a agho a fighura di diversj animali, il tulpante come loro usano molto con non troppa regola, assaj minore dell'uso di questi ottomanni, col morronighe anco molto piu sottile et longo lavorato afette, e quando va in su si assottiglia, et in cima fa garbo o come il labro di una trombetta, et è di broccato d'oro et come alcunij siano detto lavorato di oro filato, apresso il quale alla prima in voltura tulpante et a posta piuma bianca et nera bellissima, con uno manico d'oro adornata di gioie et perle et fortificata sul tulpante da tre catenette per banda sottilissime d'oro, atale che pareva la piume un Alboro col trono [...] esso si stima d'eta di 65, in 70

¹⁸Təxminən 5 metr.

annj di corpo non troppo, alto [...] e faccia assai illare ma non bella; apresso lui venivane in filza tre capitani vestiti pure di panni d'oro con la piumetta al tulpante dello istesso garbo ma non cosi richj et loro tenevano una bandera per uno in mano spiegata di garbo aferro, d'ermisino longhi da palmj 30 in circa et erano rosse indorate di ramagli, et in mezo un liono per un d'oro disteso con li pie in alto et la faccia verso il Cielo, a canto a questo veniva uno inferiore, di loro digeado che teneva un altra banderola piegata, quale si stima fussi dell' altro Capitano.

“[...] ertəsi gün, elçi yuxarıda adı çəkilən 3 əmirlə birlikdə bir gəmiyə, qalan adamları isə digər bir gəmiyə mindilər və İstanbula yan aldılar, orada *Cifut qapı* (?) adlanan yerdə sahilə çıxdılar və yaxşı geyinmiş 500 atlı sipahi, digər sipahi və çavuşlarla birlikdə onları Hippodrom¹⁹ yaxınlığında elçi üçün ayrılmış evə qədər müşayiət etdilər və onları hər gün 25 qoyunun əti, 10 kq. düyü, 25 okka²⁰ şəkər, 20 okka yağ və 300 çörək və digər ehtiyaclarını təmin etdilər”.²¹

[...] nel altro giorno quivj, et la persona dell' Imbasciatore con la subdettj 3 capitanj suoj rimbarcarono sopra una galiea, et l'altri sue genti sopra di una ghaliotta, et far una hora chi la ghalieta sin trattenne aspettar li [...] passarono in Constantinopoli, dove

¹⁹ At meydanı.

²⁰ 1 okka ≈ 1,3 kq.

²¹ Venesiyanın İstanbuldakı bayolsu Marino Kavalli qeyd edir ki, Səfəvi elçisi 1560-cı il 16 mart tarixində İstanbula təmtəraqlı şəkildə daxil oldu. Qapıçılar və təxminən 50 çavuşun müşayiəti ilə Osmanlı paytaxtına təşrif buyuran şahın elçisi sultanın hesabına təmtəraqalı bir evdə yerləşdirildi və onun 200 nəfərlik heyətinə lazımı qonaqpərvərlik göstərildi. Əhməd Quliyev. “Amasya sülhünün ilk sınağı: “Şahzadə Bəyazid məsələsi” (Venesiya mənbələri əsasında). “Səfəvi-Osmanlı qarşıdurmasından dinc inkişafa keçidin təminatçısı”. Amasya sülhünün 470 illiyinə həsr olunmuş, Respublika elmi konfransının materialları, 23 iyun 2025, Bakı, 2025 s. 82.

in la scala detta Cifut capi scaricorono li bagagli, et sbarcato con tutti li soj gentilhuomini fu accompagnato da spachj 500 tutti ben vestitj e bene a cavallo, et lo accompagnarono insieme con li altrj [...] spachj et ciaussj sino in la casa deputatagli apresso l'Ipodromo, et li provedeno, ogni dj si 25 castratj, 10 chilo di riso, 25 oche di zucchero, 20 oche di burro, et 300 panj et il suo bisogno.

“Aydın 23-də Sultan ovdan qayıdaraq, hamısı qızılı parçadan geyim geyinmiş 18 min nəfərin müşayiəti ilə, təmtəraqla Ədirnə qapısından daxil oldu”.

Alli 23, del stade il Gran Signore entro dalla porta di Andrianopolj che tornava da caceia, in pompa con 18000, personi tuttj vestiti d'oro.

“Bu gün, ayın 26-sı, elçi sultanın əlini öpdü və onu qəbul edərkən yuxarıda qeyd olunanlar kimi geyinmiş sarayın bütün çavuşları və sipahiləri də gəlmişdilər [...] Elçinin hədiyyələri biri ipəkdən olmaqla, təxminən 35 - 40 ovuc uzunluğunda²² dörd böyük xalça və biri böyük, digəri isə kiçik olan iki çadırdan ibarət idi”.

Hoggi che sono li 26 del detto il subdetto Imbasciatore ha baciato la mano al gran Signore et nel riceverlo vennero tuttj li chiausj et spachj [...] della porta tuttj vestiti come di sopra [...] Il presente dello Imbasciatore furono quatro tapettj grandj, a giudito miej palmj 35 fino in 40, l'uno di seta, e duj padiglionj luno grande et l'altro piccolo.

Di Constantinopoli li XVI di marzo 1560

İstanbuldan göndərilmiş 1560-cı il 26 mart tarixli məktubda yazılırdı: “Bu gün, hamısı qılınc və ox-yayla

²² təxminən 9-10 metr.

silahlanmış, əla geyimli, yəhəri gümüşlə örtülmüş, yaxşı bəzədilmiş atları olan səkkiz çavuş və sipahinin müşayiəti ilə Persiya²³ (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarının elçisi²⁴ gəlirdi. Sultan (I Sultan Süleyman – Ə.Q) öz adamlarını at və dəvələrlə birlikdə buradan on günlük məsafədə olan elçilik heyətini qarşılamaq və onları tez bir şəkildə bura gətirmək üçün göndərmişdi, çünki onların (elçilik heyətinin – Ə.Q.) atları və qatırları dörd ay davam edən səyahətin uzunluğundan tələf olduqları üçün onlar artıq səyahət edə bilmirdilər. Onların arxasında əllərində əsa, yaxşı silahlanmış, qızılı və ipək libaslar geyinmiş 40 persiyalı (qızılbaş – Ə.Q.) çavuş gəlirdi [...] Bunlardan sonra üzəri qızılı saplarla bəzədilmiş müxtəlif fiqurların olduğu qırmızı məxmərdən libas geyinmiş, başına üzərində lələkləri üç qızıl zəncirlə çarpazlanmış böyük bir çalma qoymuş 70 yaşlı, qısaboy və bir qədər eybəcər olan elçi gəlirdi. Onun ardınca isə, əla geyimli üç nəfər atlı gəlirdi və onlardan hər birinin əlində müxtəlif qırmızı məxmərdən hazırlanmış ortasında qarnı yuxarıya doğru çevrilmiş qızılı şir təsvir olunmuş, öz hökmdarlarının rəmzləri olan bayraqlar daşıyırdılar”.

L'ambasciatore del Re di Persia è arrivato hoggi accompagnato da 8 fra chaussi et spachi tutti armati di scimitarra, anco et frezze con vestimenti superbissimi sopra buoni cavalli tutti forniti di selle et guarnimente coperti d'argento, le quali li genti il Signore ha mandato ad incontrar X giornate lontano di qua con cavalli et camelli per condurle tosto, non potendo li loro cavalli et muli piu

²³ Dövrün Qərbi Avropa mənbələrində, antik müəlliflərin təsiri altında üzvləri türk tayfaları nümayəndələrindən təşkil olunan qızılbaşlar tərəfindən qurulmuş Səfəvilər dövlətinin etnik və siyasi mənzərəsinin gerçəklikləri nəzərə alınmadan, həmin ərazi “Persiya” adlandırılırdı.

²⁴ Burada Səfəvi elçisi Əli Ağanın İstanbula gəlişi ilə bağlı digər bir arxiv sənədinin məlumatları təqdim olunur.

caminare essendo destrutti per la lunghezza del viaggio che è statto di quattro mesi. Dietro a questi venivano 40 chiaussi Persiani tutti con un bastone in mano appoggiato sopra la coscia armati come li primi, et con vestimenti d'oro et di seta [...] Dopo costoro veniva la persona dell'Ambasciatore huomo piccolo et brutto d'anni 70 vestito di velludo cremesino tutto ricamato d'oro a diverse figure, con tocca grande in testa, et lunghissimo mugiavese d'broccato appresso del quale haveva pennacchio di piume d'aerone posto nella tocca con tre catene d'oro atorno incrociate in la tocca le quali tenevano fermo il pennacchio, dopo lui cavalcavano tre de suoi benissimo vestiti et ciascuno di loro portava una banderola nella tocca di diverso d'ormesino cremesino con un leon d'oro in mezzo voltato con la pancia ni su che è il segno che portano li gentilhuomini del Re.

“Bunlardan başqa biri də olmalı idi, amma elçi İstanbula çatmamış azmışdı və deyilənə görə, Sultan onu oğurlatdırıb saraya gətizdirmişdi. Orada Sofinin (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) öz elçisinə verdiyi məxfi tapşırığın və onun niyyətinin nədən ibarət olduğunu söyləməsi üçün ona işgəncə verdirmiş, sonra isə onu öldürmüşdü. Onların arxasında əvvəllkilər kimi silahlanmış, lakin əlavə olaraq, qalxanları da olan 80 persiyalı (qızılbaş – Ə.Q.) sipahi, onların ardınca isə, çoxlu qatır və dəvə gəlirdi. Onların hamısı Üsküdar sahilində dayandılar, burada onları İstanbula aparmaq üçün iki böyük gəmi və 12 palandriya²⁵ hazır idi. Bu, təkcə elçi üçün deyil, həm də, yeddi²⁶ il əvvəl öz qardaşının yanından qaçaraq, buraya gəlmiş Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) şahının qardaşı Sultan Əlqas üçün də edilmişdi. Elçi çoxlu

²⁵Sahil və çay naviqasiyası üçün istifadə olunan böyük, düz dibli yelkənli gəmi.

²⁶Əlqas Mirzə Osmanlı sarayına 1547-ci ildə sığındığından, həmin rəqəm 7 deyil, 13 il olmalıdır.

sayda insanla birlikdə İstanbula yetişdikdən sonra qalacağı yərə - səyyahlar üçün bir növ yaşayış yeri olan karvansaraya getdi və orada onun üçün Sultanın ovdan gətirdiklərindən hazırlanmış növbənöv təamlardan ibarət çox təntənəli şam yeməyi hazırlanmışdı”.

Vene dovea esser anche un'altro, ma prima che l'ambasciatore sià stato a Constantinopoli s'è smarrito, et s'è detto che'l Gran Turco l'ha fatto rubare, et condurre qui nel serragliò, ove è stato tormentato perche dicesse il secreto della comission data dal Soffj al suo ambasciatore, et cio che disegna di fare, et poi fattolo morire. Dietro a questi erano da 80 spahi Persiani, armati come li primi, ma con lo scudo di piu et dopo loro gran copia di muli et cameli. Tutti smontavano alla riva di Scutari dove erano due galeone preparate et XII palanderie per traghettarli a Constantinopoli, il che non fu mai piu fatto non solo ad ambasciatore ma ne anche a Sultan Erchas fratello del re di Persia, quando gia VII anni venne qua fugendo dal fratello. Esso ambasciatore smontato alla scala ordinaria di Constantinopoli con grandissimi concorso di popolo, s'invio verso il suo alloggiamento prepararoli in una caversera, che è una sorte d'habitatione per li viandanti come le vente di Spagna, et quivi gli era apparecchiato un solennissimo desinare con vivande d'ogni sorte della caccia del Gran Turco.

1560. Per lettere di Constantinopoli de XVII de marzo

“Sultan (I Sultan Süleyman – Ə.Q.) Sofi (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) tərəfindən göndərilmiş və 6 bəyin, həmçinin 80 nəfər yaxşı geyimli süvarinin müşayiət etdiyi 70 yaşlı ahıl elçiyə öz məziyyətini və dövlətinin qüdrətini nümayiş etdirmək üçün ovu tamamladı və onların (Səfəvi elçilik heyətinin – Ə.Q.) gəldiyi gün təxminən 18 min süvari ilə böyük təmtəraqla İstanbula daxil

oldu. Həmin elçi böyük ehtiramla qarşılandı, onun və adamlarının xərcləri təmin olundu. Lakin, sultanın oğlu Səlim²⁷ onlardan ikisini ələ keçirdi, onlardan birini saraya gətirdi və heç vaxt azad etmədi, deyilənə görə, digərini isə işgəncə ilə öldürdü, çünki Səlim qardaşının (Şahzadə Bəyazid – Ə.Q.) niyyəti və qüvvələri barədə həmin şəxsdən ətraflı məlumat almaq istəmişdi”.

S'intende, che il gran Turco per dimostrare la dispositione della persona, et la potenza del regno suo all'Ambasciatore mandatogli dal Soffi de Persia il qual Ambasciatore e persona attempata de 70 anni et andò accompagnato da 80 persone ben in ordine, et fa 6 gentilhuomini principali, riusci alla caccia prima ch'egli arrivasse, et in qual giorno medesimo ch'egli arrivo esso entro sollenissimamente in Constantinopoli con circa 18 mila cavalli, et pompa grande et ha raccolto con molto honore il detto Ambasciatore et fa le spese al lui, et agli suoi. Ma che il figliolo Selim hà fatto robbare due di loro, l'uno de quali fu introduto nel Seraglio, et non è mai stato mandato fuori, et l'altro che dicono esser il secreto a forza de tormenti è stato muorto, perche Selim voleva informarsi dal lui minutamente dell' intentione, et forze del fratello.

Di Constaninopoli per lettere di 29 aprile 1560

İstanbuldan göndərilmiş 1560-cı il 29 aprel tarixli məktubda yazılırdı: “Pəriya (Səfəvi – Ə.Q.) şahının elçisi yalnız məktub gətirmişdi, amma əvvəlcə Sultan onu öz sarayında çox dəbdəbəli şəkildə qonaq etdi, elçiyə iki əla qızılı xələt, iki çox yaxşı bəzədilmiş at, adamlarına isə altmış dəst xələt hədiyyə

²⁷ Sonradan, Sultan Süleymanın 1566-cı ildə vəfatı ilə Osmanlı taxtına keçəcək II Səlim nəzərdə tutulur.

verdi. Rüstəm paşa²⁸ da, eyni şəkildə, onu (elçini – Ə.Q.) qonaq etdi, ona Bursa parçasından hazırlanmış dörd dəst qızılı xələt, ikisi gümüş üzəngili və yüyənlli, ikisi isə, yəhərləri bəzədilmiş dörd çox gözəl at, adamları üçün isə otuz dəst məxmər xələt hədiyyə təqdim etdi. Əli paşa²⁹ isə ona (elçiyə – Ə.Q.) Rüstəm paşanın hədiyyələrindən daha zəngin və daha gözəl geyimlər və atlar vermişdi. Digər paşalar da, eyni şeyi etmək istədilər, lakin Sultan bunu onlara qadağan etdi. Rüstəm paşanın həyat yoldaşı³⁰ onun vasitəsilə Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) şahının bacısına³¹ təqdim etmək üçün iki sandıq dolu əl işləri və qızılı əşyalar göndərdi. Məktubun məzmunu belə idi: əgər Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) şahı sülh istəyirsə, Bəyazidi oğulları ilə birlikdə ona (I Sultan Süleymana – Ə.Q) göndərməli və [sultandan] onları bağışlamaq və lütfkarlıqla qəbul etməsi üçün Qurana da istinad etməklə, daha ciddi səbəb göstərməlidir”.

Che l'ambasciatore del re di Persia era stato espedito con una sol lettera ma prima era stato passeggiato nel serraglio del Gran Signore molto sontuosamente et fattoli donar due vesti d'oro bellissime et 60 per la sua famiglia, et due cavalli molto belli et riccamente guarniti. Che Rusten bassà l'havea similmemente passeggiato et donarli quattro vesti d'oro, et trenta di velluto et d'oro di Bursia per la sua famiglia con quattro cavalli bellissimi due quarniti con staffe et catene d'argento, et due con coperte. Ally Bassà gli havea donato molte vesti et molto piu ricche et piu belle di quelle di Rusten et similmemente li cavalli. Gli altri Bassà havrebbero voluto far il medesima fu proibito loro dal Signore. La moglie di Rusten li mandò due cassete piene di lavori et cose d'oro per

²⁸ Osmanlı Baş vəziri (1555-1561).

²⁹ Həmin dövrdə ikinci vəzir olan Səməz Əli paşa nəzərdə tutulur.

³⁰ Mehrimah sultan (I Sultan Süleymanın qızı).

³¹ Çox güman ki, Məhinbanu sultan nəzərdə tutulur.

donare alla sorella del re di Persia, che è quella la quale ha il governo di figliuoli di Baiasit. Il contenuto della detta lettera è in somma che volendo il re di Persia pace li debba mandar Baiasit con li figliuoli vivi, essortando quel re a far questo con più ragioni che egli non l'havea essortato a volerli perdonare et a riceverlo in gratià adducendo più auttorità del loro Alcorano et più efficaci che non erano state addotte da lui che'l giorno stesso della partita del detto ambasciatore.

“Onun (I Sultan Süleymanın – Ə.Q) Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) şahına qarşı böyük qəzəbinin və məktubu aldıqdan dərhal sonra elçisini göndərməsinin səbəbi kimi Bəyazidin qızı ilə adı çəkilən şahın böyük oğlu arasında baş vermiş izdivacı³² göstərir. O, (I Sultan Süleyman – Ə.Q) dərhal ona (I Şah Təhmasibə – Ə.Q) yazdı ki, əgər Bəyazidin, oğullarının və bütün əsas adamlarının başlarını ona göndərməsə, ondan acı qisas almağa gələcək və bundan sonra dəfələrlə olduğu kimi Persiyaya (Səfəvilər dövlətinə – Ə.Q.) müharibə elan etdi”.

La causa della gran collera sua contra il re di Persia, et che havesse spedito il suo ambasciatore subito commette che dovesse partir dopo la ricevuta della lettera, s'intende essere stata questa cio è il matrimonio seguito fra una figliuola di Baiasit et il primogenita del detto re, ondè subito si mosse a scriverli che se non li mandava la testa di Baiasit, de figliuoli, et di tutti li principali che andrebbe a vendicarsi acerbamente et subito dopò questo havea fatto bandir piu d'una volta la guerra in Persia.

MdP, 484A

³² Venesiyanın İstanbuldakı bayolsu Marino Kavalliyə görə isə, “Bəyazidin oğullarından biri Səfəvi şahının qardaşı qızlarından biri ilə evlənmişdir”. Əhməd Quliyev. “Amasya sülhünün ilk sınağı”, s. 82.

In lettere da Costantinopoli 1 April 1560

İstanbuldan göndərilmiş 1560-cı il 1 aprel tarixli məktubda qeyd olunur ki, Səfəvi elçisi³³ I Şah Təhmasibin məktubu və dəyərli hədiyyələrlə Sultan Süleymanın hüzuruna gəldi. Həmin məktubda “Sultanın Şahzadə Bəyazidi əfv edəcəyi təqdirdə, Bəyazidin atasına itaət edəcəyinə söz verdiyi bildirilirdi. Hər şey razılaşmağa doğru gedirmiş kimi görünür, lakin müharibənin başlanma biləcəyi ehtimalına qarşı, qoşun başçılarına öz əsgərlərini döyüşə hazır vəziyyətə gətirmək əmri verilmişdi”.

Chel detto Ambasciatore sei giorni da poi fu introdotto alla presentia di Sua Maesta con presente honorato, et cum lettere del suo Signore per le quali si diceva, che li ha dimandato, che si contenta perdonar a suo figliuolo Soltan Baysit, promettendoli, che sarà obediente al padre, et se ben pareva, che la cosa in caminasse all'accordo, pero era stato dato ordine, che sia andata la guerra, et commesso alli capitani, che faccino star ad ordine li soldati e sicche ad un'altro commandamento siano in pronto per cavalcar.

Da Constantinopoli li 3 d'Aprile del 1560

İstanbuldan göndərilmiş 1560-cı il 3 aprel tarixli məktubda qeyd olunur ki, Səfəvi elçisi³⁴ şahın adından Sultan Süleymana qiymətli xalçalar, 10 karat ağırlığında “maral göz yaşları”³⁵ (bezoar daşı – Ə.Q.) və digər hədiyyələr gətirmişdi. Sultan Şah Təhmasibin “necə olduğunu elçidən soruşduqda, elçi şahın yaxşı olduğunu bildirdi”. Şahın məktublarında “atasının (Sultan

³³ Burada Səfəvi elçisi Əli Ağanın İstanbula gəlişi ilə bağlı digər arxiv sənədinin məlumatları təqdim olunur.

³⁴ Əli Ağa.

³⁵ Bezoar daşları zəhərin təsirinə qarşı padzəhr kimi istifadədə effektiv olduğuna və müalicəvi əhəmiyyətə malik olduğuna görə qiymətli və nadir daşlardan hesab edilirdi.

Süleymanın – Ə.Q.) qəzəbinə və qardaşının (Şahzadə Səlim – Ə.Q.) nifrətinə düçar olmasına baxmayaraq, Bəyazidi hörmətlə qarşılmasının aralarındakı dostluğa yaraşan bir hərəkət olduğu vurğulanırdı”.

Təhmasib hər iki dövləti çox təhlükəli vəziyyətə gətirib çıxarmış müharibələrin “ortaq xristian düşmənləri üçün fürsətlər yaradacağı” fərquində olduğunu qeyd edirdi. Bu səbəbdən, Şah Təhmasib Sultan Süleymandan “silahı yerə qoymağı, oğlunu bağışlamağı, lütfkarlıq göstərərək ona bəylərbəyilik verməsi üçün rica edirdi. Lakin həmin zamanda, Səlimin də məktubları yetişdi və Sultanın yenicə yumşalmış münasibəti qəzəblə əvəz olundu. Sultan elçiyə Bəyazidi təhvil verməyəcəkləri təqdirdə, ona kömək etmiş və lütfkarlıq göstərmiş Sofiyə (I Şah Təhmasibə – Ə.Q.) qarşı amansız müharibəyə başlayacağını bildirdi”.

L’Ambasciatore del Soffi era stato al Signore al quale per nome del suo Re li fece un presente di tapetti preciosi di feltri finissimi et una lagrima di cervo di peso di dieci caratti, et altre cose, et nel dar del presente, et delle lettere di credenza non disse mai parola alcuna con maraviglia di tutti finalmente il Signore li dimando come stava il suo Re, et egli rispose bene et con ciò si parti senza dir altro. Pare che le lettere vengano à certi particolari come sarebbe à dire ch’egli haveva accettato, et honorato Bayazet per far quello che si conveniva alla loro buona amicitia non ostante che lo vedesse cacciato da lo sdegno di lui padre, et dal’ira del fratello, et questo perche come huomo libero da passione havea veduto l’importanza grande de le guerre che si nutrivano tra di loro, per le quali finalmente mettevano in modu fostissimo pericolo l’Imperio et la casa Ottomana; con ciosia che si poteva fermamente evedere, che christiani loro communi nemici conoscevano le belle occasioni che vengono loro appresentate [...] ondè pregava instantemente esso

Signore che li piacesse di deponer l'armi et di perdonare al figliuolo lo accettandolo come obediente in gratia sua, et consignandole una provintia ò stato [...] ma sopraggiunsero in un medesimo tempo lettere di Selin per le quali il Signore Turcho quei pensieri, che gia erano acquettati, et ritornato nel primo sdegno fece dire all'Ambasciatore predetto che voleva Bayazet nelle mane altramente era per fare crudelissima guerra contra di lui, et contra del Soffi, che li dava aiuto, et favore.

MdP, 474A

In lettere di Costantinopoli di 18 fin 20 Dicembre 1560

İstanbuldan göndərilmiş 1560-cı il 18 - 20 dekabr tarixli məktubda qeyd olunur ki, “həmin ayın 4-də Sultanın (Süleyman Qanuni – Ə.Q.) Sofinin (I Şah Təhmasibin – Ə.Q.) yanına Qapıcıbaşı və digər ali mənəsbli əyanların müşayiəti ilə göndərdiyi elçisi³⁶ İstanbuldan yola düşdü [...] Həmin elçi Sofi üçün çox gözəl və dəyərlı hədiyyələr aparırdı” [...] Həmin ayın 19-da Rumeli bəylərbəyi³⁷ və Mehmed paşanın Səfəvilər dövləti ilə həmsərhəd bölgəni tərək etmələrindən sonra I Şah Təhmasibin “Şahzadə Bəyazidə daha çox sərbəstlik verdiyi” bildirilir.

Che l'Ambasciatore chel Signor Turco havea destinato al Sophy era partito da Costantinopoli per il suo viaggio alli 4 del mese di dicembre accompagnato da un Capigi Bassi di Sua Maesta et da honorta compagnia [...] Chel detto

³⁶ Osmanlı mənəblərində həmin elçinin Maraş və ya Zülqədər bəylərbəyi Əli paşa olduğu məlumdur. Ş. Turan. *Kanuni Süleyman dönemi taht kavgaları*, s. 126-127. Venesiya bayolsu Marino Kavalli Osmanlı elçilik heyətinə 1 qapıcıbaşı, 3 çeşnigir, 2 çavuş, 10 qapıcı, və 40 sipahinin də daxil olduğunu qeyd edir. Əhməd Quliyev. “Amasya sülhünün ilk sınağı”, s. 84.

³⁷ Qızıləhmədli Mustafa paşa.

Ambasciatore portava seco uno bellissimo, et honoratissimo presente per lo ditto Sophy [...] Che alli XIX del mese erano venuti avisi di Persia che dapoi che eran partiti da quei confini il Beglierbey di Grecia, et [...] Memet Bassà; Il Signor Sophy havea messo in maggior liberta, che prima Sultan Baiesit, havendoli deputato dodici persone d'auttorita che havessino a star con lui.

MdP, 4277

In lettere di Constantinopoli di 29 novembre 1560

İstanbuldan göndərilmiş 1560-cı il 29 noyabr tarixli məktubda qeyd olunur ki, “Sultan Sofinin yanına elçi kimi Maraş bəylərbəyini³⁸ seçdi, o, İstanbula yetişdi və bu günlərdə Sofidən Bəyazidi tələb etmək üçün Persiyaya (Səfəvilər dövlətinə – Ə.Q.) yola düşməlidir”.

Che il Beglerbeg di Maras, eletto dal Gran Turco suo Ambasciatore al Gran Sophi, era gionto in Constantinopoli et doeva partir di giorno in giorno per andar in Persia à dimandar Baiasit al Gran Sophi.

Məktubda bundan əlavə, Səfəvi sarayına göndərilən Osmanlı elçisinin yola düşdüyü, Rumeli bəylərbəyinin öz qoşunları ilə səfəvilərlə sərhəddə olduğu və Anadoludan keçməklə İstanbulla gəldikləri ilə bağlı məlumat verilir.

Che partito l’Ambasciatore predetto, si di una che il Gran Turco andaria per XV giorni alli sui piaceri di caccia. Che li genti della Grecia con il suo Beglerbeg che erano alli confini di Persia, erano venuti et passati della Natolia in Constantinopoli.

³⁸ Əli paşa.

Di Constantinopoli il primo di gennaio 1561

İstanbuldan göndərilmiş 1561-ci il 1 yanvar tarixli məktubda qeyd olunur ki, “Türkün (I Sultan Süleymanın – Ə.Q.) Maraş bəylərbəyi vasitəsilə Sofiyə (I Şah Təhmasibə – Ə.Q.) göndərdiyi hədiyyələr ³⁹ 30 min dukat ⁴⁰ dəyərində ləl-cəvahiratla bəzədilmiş üç qılınc, 100 min dukat dəyərində qızıl işləməli ipək, yun və hər cür əla parçalar, *sultani*⁴¹ pullar, hər biri 900 dukat dəyərində qızıl ləyən və vazalar, eləcə də, hər biri min dukat dəyərində olan nəhəng küpələr və dəyəri yarım milyon dukatdan çox olduğu təxmin edilən digər çoxlu əşyalar”.

Il presente che manda il Turco al Sofi per il Beglierbei di Maras è in ordine che sono tre scimitare gioiellate di valuta di 30 mila ducati, vesti et pezzi di panno d'oro, et di seta, et lana, et d'ogni bella sorte per ducati 100 mila, poi vi sono in ducati sultanini, il che non vogliono che si sappia per non parer tributarij, bacili et vasi tutti d'oro in gran copia tra li quali vi sono alcuni pezzi di valuta di 900 l'uno, et anche gotti tutti massicci di mille ducati l'uno, et molti alcuni cose che si stimano valere più di mezzo million d'oro.

Di Constantinopoli di 14 giugno 1561

İstanbuldan göndərilmiş 1561-ci il 14 iyun tarixli məktubda qeyd olunur ki, “Pəriyadan (Səfəvilər dövlətindən – Ə.Q.) alınan xəbərlərdə bildirilir ki, Sofi (I Şah Təhmasib – Ə.Q.), yaxşı hökmdara yaraşmayan hərəkət olacağından, Bəyazidi təslim edə bilməyəcəyinə görə, Türkdən (I Sultan Süleymandan – Ə.Q.) üzrxahlıq etmişdi. Bundan başqa, elçinin (Osmanlı

³⁹ Hədiyyələrin daha geniş siyahısı üçün bax: Əhməd Quliyev. “Amasya sülhünün ilk sınağı”, s. 84-85.

⁴⁰ Venesiya qızıl sikkəsi.

⁴¹ Osmanlı qızıl sikkəsi.

elçisinin – Ə.Q.) Bəyazidi ona təslim etməyəcəyi təqdirdə, sultanın çox güclü orduyla gəlib, onun ölkəsinə zərər verəcəyi ilə bağlı dediklərinə cavab olaraq, Sofi bildirdi ki, o (I Sultan Süleyman – Ə.Q.), bunu daha əvvəllər də etdiyi kimi, bu dəfə də, edə bilər”.

Di Persia s'intende ch' l Sophi s' è iscucasto col Turco di non poterli dare Baiazet nelle mani non essendo atto di buon Principe, sendosi salvato nel suo Regno, et assicurarlo da lui, et che circa la protesta fattali dal suo Ambasciatore che senon gli darebbe Baiazet, verrebbe in persona con potentissimo esercito a danni del suo Regno, staveva risposto che lo poteva molto ben fare, come haveva fatto del altre volte.

Da Constantinopoli li 8 di agosto 1561

İstanbuldan göndərilmiş 1561-ci il 8 avqust tarixli hesabatda qeyd olunur ki, “Sofinin yanında olan elçidən (Əli paşadan – Ə.Q.) xəbər gəldi. Sofidən Bəyazidin təslim edilməsi ilə bağlı boş sözlərdən başqa heç nə gözənilmədiyi və elçinin Sultanın göndərdiyi töhfələr qarşılığında hər hansı bir hədiyyə almadan 15 günə geri qayıdacağı məlum oldu və bütün bunlar, xüsusilə, Sofinin öz cavabında elçiyə [Sultanın göndərdiyi] töhfələri hədiyyə kimi deyil, xərac kimi qəbul etdiyi, hər il buna bənzər bəxşislər göndərməli olduğunu və sərhəd ərazilərdə işğal etdiyi qalaları⁴² geri qaytarmalı olduğunu deməsi Sultanı qəzəbləndirmişdi. Türkün (I Sultan Süleymanın – Ə.Q.), ona (I Şah Təhmasibə – Ə.Q.) qarşı müharibəyə başlayacağı və bu məqsədlə mümkün qədər tez Hələbə yollanaraq, qışı orada keçirib, yeni mövsümdə ordusu ilə Persiyaya (Səfəvilər dövlətinə – Ə.Q.) qarşı yürüş edəcəyi ilə bağlı fikirlər dolaşır”.

⁴² Xüsusilə, Qars qalası nəzərdə tutulurdu.

Si è inteso dal Ambasciatore del Signore che è appresso al Sofi, che non vede di cavare del Sofi altro che baie et parole per conto della restitutione de Baiaset, et chel è stato licentiatto senza resolutione alcuna, et chel sarà di ritorno qui fra 15 giorni senza contracambio alcuno, per conto del presente che li mandò al Signore la qual cosa ha molto dispiaciuto al Signore, et tanto più per esser stato publicamento che il Sofi ha risposto al Ambasciatore di non have accettato il presente, come per presente, ma come tributo, et che fara il debito suo à mandarneli ogni anno un simile, et restituirli gli castelli che li tiene occupati alli confini, et che circa la differentia che vertisse tra Baiaset et Selim, che voglia mandare Selim à Baiaset che tra loro ben presto la diffinirano con l'armi, la qual risposta quantumque non sia tenuta da molti per vero da non poco da dire, et da pensare, et ce opinione che il Turco li movera guerra, et per dar ordine à questo, che habia d'andare ben presto verso Aleppo in Suria, et invernarvi per incaminare il suo essercito al tempo nuovo verso la Persia.

Da Constantinopoli li XI di agosto 1561

İstanbuldan göndərilmiş 1561-ci il 11 avqust tarixli hesabatda qeyd olunur ki, "Pəriyadan (Səfəvilər dövlətindən – Ə.Q.) alınan xəbərlərdə bildirilir ki, Sofi (I Şah Təhmasib – Ə.Q), Türk (Osmanlı – Ə.Q.) elçisinin geri dönüşünə izn vermişdir və həmin elçi özü ilə Bəyazidin təslim edilməyəcəyi ilə bağlı xəbər gətirmişdir; bundan başqa onunla bərabər bura bir sipahi də gəlmişdir. Onun nə gətirdiyi bəlli olmasa da, Sofinin öz elçisini bura göndərdiyi və Sultanın da həmin elçinin yaxşı qarşılınmasını və onun növbəti göstərişə qədər burada saxlanılacağı ilə bağlı əmr verdiyi məlumdur.

Si inteso di Persia che l'Ambasciatore del Turco è stato licentiatto del Sofi, et che porta chiaramente la negativa della

restitutione de Baiaset et uno spacchi che si era partito in sua compagna è venuto inanzi et è arrivato qua, et è stata longamente in secreto col Signore ne s' ha potuto intendere quello che habia portato, solo chel Sofi mandava qua un Ambasciatore il quale a Signor ben ordinato che sia incontrato, et fatto fermar per fino à nuovo ordine suo.

Per relatione del Segretario dello Imbasciatore francese tornato di Costantinopoli al primo di marzo [1562]

İstanbuldan geri qayıdan Fransa səfirinin katibinin 1562-ci il 1 mart tarixli hesabatına görə, “Bəyazid və oğullarının ölüm xəbəri doğrudur. Belə ki, o, Bəyazidin boynunu vuran⁴³ şəxsi görmüşdü və həmin şəxs özü ilə Bəyazidin yaraq-əsləhəsini İstanbula gətirmişdir”.

Che la mortè di Baiazet et de figli era certissima, che haveva visto tornare colui che lo haveva tagliata la testa tanto honorato che sedeva sopra i Bascia, et che haveva visto portar i Costantinopoli, le armi et arnesj di Baiazet.

Advisi di Costantionopoli delli XIX, et XX di maggio 1562

İstanbuldan göndərilmiş 1562-ci il 19-20 may tarixli xəbərlərdə qeyd olunurdu: “Sultan, Sofinin (I Şah Təhmasibin – Ə.Q), ümumi sayı 80 nəfərlik məiyyətəri ilə gəlmiş və qızıl işləməli libaslar geyinmiş iki elçisinə⁴⁴ zəngin hədiyyələr verdi. Elçilərdən bir geri döndü və orda qalan elçinin verdiyi məlumatla görə, Sofi Bəyazidi və oğullarını təhvil vermək istəyir, lakin Persiyanın (Səfəvilər dövlətinin – Ə.Q.) şahzadələri və yüksək mənsəbli əmirləri buna razı deyildirlər və o, onları yola gətirməyə çalışacaqdır”.

⁴³ Əslində, Bəyazidi kəməndlə boğaraq qətlə yetirmişdilər.

⁴⁴ Burada Səfəvi elçiləri yasavulbaşı Vəli bəy və Bəşarət ağa nəzərdə tutulur.

Chel Signore haveva fatto presentare riccamente li duoi Ambasciatori del Soffi, li quali sono stati vestiti di panno d'oro con tutta la sua compagna fino al numero di 80 et che partiti uno d'essi fu mandato à ritenere per commissione del Signore quello perche il Soffi s'era lasciato intendere, che darebbe Baiazit, et li figluoli, ma che li suoi Baroni, et principi della Persia non consentiravano, ma che vedria di acquetarli.

“Beləliklə, Sultan 800 min sultani dəyərinə aşağıdakı hədiyyələrin Sofiyə göndərilməsini əmr etdi: bunun 400 mini Bəyazidə çəkilməmiş xərclərin əvəzi kimi, 120 mini hədiyyə olaraq, 80 mini Səlimin adından hədiyyə olaraq və 100 mini ləl-cəvahiratla bəzədilmiş cilov; bu və digər bəxşislər dördüncü⁴⁵ vəzir Pertev paşanın başçılıq etdiyi 1000 yeniçəri və digər süvarilərin müşayiəti ilə göndərildi.⁴⁶ Onlar Bəyazid və oğullarını təhvil ala bilməyəcəkləri təqdirdə, apardıqları hədiyyələri geri qaytarmalı idilər”.

Che il Signore haveva ordinato il presente per mandare al detto Soffi in quello modo 800 m. sultaninij, de quali 400 m. per le spese fatte à Baiazet 120 m. di donativo 80 m. per nome di Selim pur di donativo 100 m. in una brigha gioiellata, et 100 m. in varij altri presenti sotto la scorta di Partnev quarto Bascià con 1000 giannizerij et altra cavalleria, con commisione di ritornare à dietro il presente non potendo haver Baiazit, et li figluoli nelle manij.

Di Costantionopoli li 16 di giugno 1562

⁴⁵Həmin dövrdə Pertev paşanın üçüncü vəzir olduğu məlumdur. Bax: “Pertev Paşa”. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 34. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, s. 235.

⁴⁶Van bəylərbəyi Xosrov paşanın başçılıq etdiyi Osmanlı elçilik heyətinin I Şah Təhmasibə apardığı hədiyyələr nəzərdə tutulur.

İstanbuldan göndərilmiş 1562-ci il 16 iyun tarixli xəbərlərdə qeyd olunurdu: “Pəriyadan (Səfəvilər dövlətindən- Ə.Q.) alınan xəbərlərdə bildirilir ki, Sofi (I Şah Təhmasib – Ə.Q.) çox xəstədir və şahın oğulları onun ölümündən sonra müharibə olmasın deyə, Bəyazidi Sultana qaytaracaqları ilə bağlı öz aralarında razılığa gəliblər”.

Si è inteso di Persia che il Soffi stava molto male, et che li figlioli suoi havevano fatto consiglio fra di loro, et si erano lasciati intendere che morendo il presente re, restiurammo Baiaset al Turco, per non venir a guerra con lui.

MdP, 4277

Nuove di Costantinopoli

İstanbuldan göndərilmiş xəbərlərdə qeyd olunur ki, “həmin ayın [yanvar 1578] 3-də çavuş, Pəriya (Səfəvi – Ə.Q.) sərhədindən xəbər gətirdi ki, Pəriya (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarı bayramlarını qeyd etdikdən sonra onların ənənəsinə görə, qılınc qurşanma mərasimini həyata keçirmək və başına tac qoymaq üçün Bağdada getməyə hazırlaşır. Türk (III Murad – Ə.Q.) bu xəbəri alar-almaz, dərhal beş bin sipahi və beş min saray yeniçərisinin Bağdad yaxınlığındakı sərhədə göndərilməsini əmr etdi, deyilənə görə, Sinan paşanı da ora yollayacaq [...] və əgər bizim ümid etdiyimiz kimi, müharibə gerçəkləşsə, Sultanın şəxsən özünün orada iştirak etməsinə ehtiyac yaranacaqdır [...] Bu xəbər Xristian dünyasının xeyrinə olacaqdır.

Alli 3 detto [gennaio 1578] venne ciaus da confini di Persia dando nuove come il Re di Persia passato il loro Bairamo si metterà in ordine per andare in Babbillonia à quello loro devotione a fare la cerimonia del cignersi la spada, et porsì la corona del Regno di Persia, per il che subito che il Turco hebbe queste nuove comandò che si scrivessi cinquemila

spai, et cinquemila giannizeri della porta, per mandarli à quei confini vicini in Babbillonia, et dicano che manderà anco Sinàn bascià [...] Et se la guerra Persiano andrà innanzi, come speriamo, sarà necessario che questo Turco vi vadia in persona[...] questa novità del Persiano haverà causa à gran benefitio, et salute alla Christianità.

Nuove di Costantinopoli de XII di febbraio [1578]

İstanbuldan göndərilmiş 1578-ci il 12 fevral tarixli xəbərlərdə qeyd olunurdu: “Pəriya (Səfəvilər dövləti – Ə.Q.) ilə müharibə davam edir. Qeyd olunduğu kimi, bu günlərdə Qalata da olan Sinan paşaya və Kiprdə olan Mustafa paşaya Bağdada, yəni İraq sərhədlərinə yola düşməyə hazırlaşmaq əmri verildi; Maraşın, Şəhrizorun, Bəsrənin bəylərbəyilərinə və digər sancaqbəyilərə bu tərəfdən Pəriyaya (Səfəvilər dövlətinə – Ə.Q.) qarşı müharibə aparmaları üçün; Mustafa paşaya Ərzurum vasitəsilə, Sivas, Van, Diyarbəkir, Hələb və Dəməşqin bəylərbəyiləri ilə birlikdə Xəzər dənizi sahilində yerləşən Şirvanı fəth etmək üçün bu istiqamətdən müharibə aparmaq əmri verildi.

Keçən ayın [yanvarın] 28-də, Pəriyadan (Səfəvilər dövlətindən – Ə.Q.) Şah İsmayıl Sofinin (II Şah İsmayıl – Ə.Q.) vəfatının təsdiqi və şahın bacısının⁴⁷ ucqar Xorasandan on altı yaşlı qardaşı oğlunun gəlişini gözləyərkən hökmranlıq etməsi ilə bağlı xəbər gəldi. Pəriyadan (Səfəvilər dövlətindən – Ə.Q.) bura qaçıb gələn, mərhum şahın dəftərxanasının mirzəsinin dediyinə görə, o, orada olarkən şahın adı çəkilən qardaşı oğlu hələ gəlib çıxmamışdı. Bu mirzə, mərhum şah İsmayıl (II Şah İsmayıl – Ə.Q.) kimi, türklərin (osmanlıların – Ə.Q.) dininə⁴⁸ riayət edir”.⁴⁹

⁴⁷ Pəriyan xanım nəzərdə tutulur.

⁴⁸ Sünnilik məzhəbi nəzərdə tutulur.

La guerra di Persia va avanti, A questi giorni, come per altrasi è scritto, fu ordinato à Sinan Bascià; che fu alla Galetta, e à Mustafa Bascià, che fu in Cipro, che si mettessero in ordine per andare à quelli confini verso Bagaded, cioè Babillonia; et con quel Bellerbei, et quel de Maras, e quel Serisol, et quel di Bassara, et altri sangiachi per fare la guerra alla Persia da quella parte; e Mustafa Bascià per Arzeron; e con quel Bellerbei Di Svias, e di Van, e di Caraemit, e quel di Aleppo, e quel di Damasco farla guerra da quella banda per acquistare Servan, che è al Mare Caspio, perche poi farebbero gran disegni. Doppo l'ultimamente , et fu alli XXVIII del passata venni nuova di Persia con la confermatione della morte del Re Ismael Sophi, e che una sua sorella governava aspettando che giugnesse suo nepote di sedici anni, che si aspettava da Corazzan molto distantia. É venuto uno scrivano del cancelleria del Re morto, quale è fuggito di Persia et dice che al suo partire non era ancora giunto il nipote sudetto, questo scrivano osserva la religione de Turchi, come osservava il morto Re Ismael.

Di Costantinopoli li XXIX di febraro 1578

İstanbuldan göndərilmiş 1578-ci il 29 fevral tarixli hesabatda yazılırdı: “Cari ayın 19-u tarixli məktubdan sonra

⁴⁹ Əslində, II Şah İsmayıl hər hansı bir tərqiqətə rəğbət bəsləməirdi, onun dini siyasətinin məğzini ölkədə məzhəb ayrı-seçkiliyinin aradan qaldırılması və dini vəhdətə nail olmaq təşkil edirdi. T.H. Nəcəfli. *Səfəvi-Osmanlı münasibətləri (Türkiyə tarixşünaslığında)*. Bakı: Turxan NPB, 2014, s.229. Həmçinin bax: Dilaver Azimli. “Safevi Hükümdarı Şah II. İsmail'in Dini Vahdet Politikasına Dair.” *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, 1-5 Ekim 2018, Ankara, 2022, cilt: IV, s.65-84.

Persiyadan (Səfəvilər dövlətindən – Ə.Q.) gələn digər ulaklar⁵⁰ şahın qardaşı oğlunun⁵¹ vəfatı xəbərini gətirdilər”.

Dopo le lettere di 19 del corrente, sono giunti altri ulachi di Persia con nuova che il nipote del Re morto.

MdP, 708

Di Costantinopoli li 15 di febraro 1578

İstanbuldan göndərilmiş 1578-ci il 15 fevral tarixli hesabatda yazılırdı: “Onun (Səfəvi şahının – Ə.Q.) bir sıra yüksək mənəbli əmirləri sərhədi aşaraq, Böyük Türkün (III Sultan Muradın – Ə.Q.) tərəfinə keçdilər⁵² və onlar Sultandan ordu göndərməsini xahiş etdilər, fürsətdən istifadə etməklə, onun həmin şahlığın (Səfəvilər dövlətinin – Ə.Q.) böyük hissəsini ələ keçirə biləcəyini və xüsusilə, türklərin (osmanlıların – Ə.Q.) arzusunda olduqları Xəzər dənizi sahilindəki bölgələrə yiyələne biləcəyini bildirirdilər”.

Et molti di suoi principali hanno passato li confini, si sono venuti nelle parte del gran Turco, et questi sollicitano esso Signore à dever mandar esserciti, affirmando, che con questa occasione si potrà impatronirsi di gran parte di quel

⁵⁰ Osmanlılarda dövlətin rəsmi xəbərlərini çatdıran məmurlar “ulak” (“xəbərçi”) adlanırdı. Yusuf Halaçoğlu. “Ulak”, TDV İslam Ansiklopedisi, 2012, c. 42, s. 77.

⁵¹ Burada, çox güman ki, II Şah İsmayılın körpə oğlu Şücaəddin Məhəmmədin vəfatı nəzərdə tutulur.

⁵² Çox güman ki, Şirvanda qızılbaşlara qarşı üsyana başçılıq etmiş Əbu-Bəkr Mirzənin Osmanlı sarayına nümayəndələrini göndərməklə, Şirvanı ələ keçirmək üçün Sultandan kömək istəməsi ilə bağlı hadisələr nəzərdə tutulur. Bax: İsgəndər bəy Türkman Münşi. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarix-e-ələmaraye-Abbasi)*. Fars dilindən çevirən: T.e.d. professor. Şahin Fərzəliyev. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2010, s. 428-429.

*Regno, et che particolarmente acquirerà di paesi vicini al
Mar Caspio molto desiderata da questi turchi.*

MdP, 711

Di Costantinopoli à 16 di aprile 1578

İstanbuldan göndərilmiş 1578-ci il 16 aprel tarixli məktubda qeyd olunur ki, 12 mart tarixli xəbərlərə görə, Səfəvi şahı (Məhəmməd Xudabəndə – Ə.Q.) Osmanlı sultanı (III Murad – Ə.Q.) ilə razılığa gəlmək və dostluq niyyətini izhar etmək üçün öz elçisini⁵³ Osmanlı sarayına göndərməyi nəzərdə tutur. Lakin osmanlılar bu razılaşmanın gerçəkləşəcəyindən əmin olsalar da, bir qədər ehtiyatlı davranaraq, bəzi tədbirlər gördülər, belə ki, Mustafa paşa 6 min yeniçəri və 25 min sipahidən ibarət ordusu ilə Anadoluya keçmişdir. Bununla belə, Səfəvi elçisinin gəlişi ilə bağlı xəbər almaq üçün Səfəvilər dövlətinə göndərilmiş cavuş geri qayıtmayınca, Mustafa paşa Üsküdarı tərk etməyəcəkdir [...] Bir neçə gün əvvəl, Səfəvi şəhəri olan Xoyun hakiminin oğlu sərhədyanı ərazidə baş vermiş toqquşmada əsir alınaraq, bura (İstanbul – Ə.Q.) gətirildi, belə ki, osmanlılar həmin şəhəri talan etmək niyyətində idilər və şəhərin hakimi⁵⁴ bundan xəbərdar olan kimi pusqu qurdu və osmanlıları geri çəkilməyə məcbur edərkən həlak oldu, oğlu isə 18 nəfər qızılbaşla birlikdə əsir alınaraq bura gətirildi.

⁵³ Vəli bəy Ustaclı nəzərdə tutulur. Belə ki, Səfəvi şahının sülhə sadiqliyi ilə bağlı məktubunu İstanbula çatdırmaq vəzifəsi Məhəmmədi xan Toxmağın mülazimlərindən biri olan Vəli bəyə həvalə olunmuşdu. O.Ə. Əfəndiyev. *Azərbaycan Səfəvilər dövləti*. Bakı: "Şərq-Qərb", 2007, s. 152; Ş.F.Fərzəlibəyli *Azərbaycan və Osmanlı imperiyası (XV-XVI əsrlər)*, s. 143.

⁵⁴ Burada Van bəylərbəyi Xosrov paşanın qoşunlarının kürdlərlə birlikdə qəflətən Xoya hücumu nəticəsində həlak olmuş Xoy hakimi Mahmud Sultan Rumlu nəzərdə tutulur.

[...] avisi di Persia delli 12 Marzo, che detto Re si ha lasciato intendere di voler mandare a questa porta Ambasciatore per capitolare con questo Signore et che di haver cara l'amicitia sua ne ha dato diversi segni, da quali se ben Turchi possono esser quasi certi, che habbi à seguir accordo, non dimeno non restano di far molte diligenze, et procedimenti per proceder cautamente, essendo perciò Mustafà bascià passato in Asia con sei millia gianizzeri, et 25 millia spai [...] Ne il Bascià [...] partirà da Scutaretto, fin che ritorni il chiausso mandato in Persia li giorni passati per sapere la risolutione della venuta di detto Ambasciatore Persiano, con il quale accomodandossi le capitulationi, sarà facil cosa, che Turchi già preparati à accorrenzi di guerra [...] Questi giorni è stato condotto un figlio del governatore di Choy città di Persiani, preso in una scaramuzza fatta à quelli confini, perche havendo Turchi dissegnato di saccheggiarla, et essendo di ciò il detto governatore avisato, fece una imboscata, nella qual facendo ritirar li Turchi, egli restò morto, et il figlio preso, et condotto qui con altri 18 Persiani.

Di Costantinopoli li 2 maggio 1578

İstanbuldan göndərilmiş 1578-ci il 2 may tarixli məktubda qeyd olunur ki, osmanlılar Səfəvilər dövlətinə göndərilmiş çavuşun geri qayıtmağını gözləyərkən, Səfəvi qasidi Osmanlı sarayına gəldi. Səfəvi şahı Osmanlı padşahına “müvafiq razılaşmalar əldə etmək üçün öz elçisini onun yanına yollayacağını yazırdı”. Lakin Osmanlı sarayı” öz ənənsinə uyğun olaraq,” sülhlə bərabər, Səfəvi şahından “paytaxtı Qəzvin şəhərinin onlara təslim edilməsini istəyirdilər. Bu məqsədlə Mustafa paşa aprelin 29-u öz ordusu ilə Üsküdardan yola düşdü”. Qasidlər vasitəsilə sərhədyanı bəylərbəyilərə əmr göndərildi ki, Səfəvi elçisi “həmin şəhərin (Qəzvinin – Ə.Q.)

təslim edilməsi və ya vassal olacaqları ilə bağlı öz hökmdarının fərmanı ilə gəlməsə, onun keçidinə icazə verilməsin”.⁵⁵

Mentre che Turchi aspettavano il ritorno del chiaus mandato in Persia [...]per potersi poi risolvere di far marchiar Mustafà con l'essercito suo, è comparso à questa porta uno ulaco del novo Re di Persia, il quale scriva à questo Signore, che manderà ambasciatore a capitolar seco, et à darli ogni convinevole sodisfattioni, dalla qual nova Turchi, secondo il suo costume han fatto novi disegni non solo di ottennere dal persiano la pace, ma di voler anco la città di Cherbin [...] Et per questo suo disegno è partito Mustafa Bascià a 29 Aprile d Scuttaretto [...]con l'essercito suo per Persia, et si sono spediti corrieri alli confini, con ordine, che qualli Beglierbei non lascino passar l'Ambasciatore persiano, se non tiene comissioni dal suo re de concederli la sopradetta città, overo li pagarli qualche tributo. Sperano Turchi che detto re si risolverà di concederli detto loco, il quale è di maggior importanza che non è la città del gran Tauris, et quella di Servan.

Di Raugia alli 7 di maggio 1578

Mediçilərin Osmanlı sarayındakı səfiri Boncanni Canfilyaççinin (1578-1579) Raqusadan Toskana hersoqu I Françeskoya ünvanladığı 1578-ci il 7 may tarixli məktubda qeyd olunurdu ki, aprelin 3-də Van və Ərzurum bəylərbəyləri səfəvilərin Xoy və Urmiya şəhərlərinə basqın edərək orada

⁵⁵ İsgəndər bəy Münşi də buna uyğun olaraq, qeyd edir ki, Osmanlı sərhəd hakimləri və paşaları Səfəvi elçisi Vəli bəy Ustaclını saxlayıb, İstanbula getməyə qoymadılar. İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Tarix-i aləmara-yi Abbasi (Abbasın dünyanı bəzəyən tarixi)*. Farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri: AMEA-nın müxbir üzvü O.Ə.Əfəndiyev və t.e.n. N.S.Musalı. I cild. Bakı: “Təhsil”, 2009, s. 469.

çoxlu dağıntılar törətdilər. Bu xəbərin ardınca, Mustafa paşa 35 minlik ordusu ilə Üsküdüra keçdi. Sultan Səfəvi elçisinin İstanbula gəlib-gəlməyəcəyi dəqiqləşənədək, Mustafa paşaya irəliləməməyi əmr etdi. Bəziləri sülhün əldə olunacağını güman edirlər, lakin bəzi yüksək mənsəb sahibləri bunun Səfəvi şahının “öz qüvvələrini toplamağa vaxt qazanmaq üçün hiyləsi olduğunu” bildirirlər.

[...] Delli quindici d'Aprile per le quali mi avvisano che alli tre d'Aprile, comparse nuova dall confini di Persia come due Bellerbei del gran Signore, quello di Ivam, et l'altro d'Azerom hanno fatto alcune corserie con danno di due terre del Re di Persia l'una nominata Còy, at l'altra Maiordomia, et altri danni [...] In su questo avviso fu commesso à Mustafà Bascia che passasse à Scudaretto [...]sendo passato con seco, trentacinque mila persone. [...] il gran Signore ha fatto intendere à Mustafà Bascià, che non si parta fino che non comparisca altri avvisi se l'Ambasciatore verrà a Gostantinopoli se giudica che si farà la pace, ma alcuni de pricipali che dubitano che questo non sià uno stratagema del Re di Persia, per trattenero il Gràn Signore fino à tanto che metta insieme le sue forze.

De Venetia 31 di maggio 1578

Mediçilərin Venesiyadakı nümayəndəsi Andrea Londononun Venesiyadan Toskana hersoqu I Françeskoya ünvanladığı 1578-ci il 31 may tarixli məktubda qeyd olunur ki, həmin ayın 2-nə aid İstanbuldan və ayın 4-ü tarixli Hələbdən gələn xəbərlərə görə, Sinan paşanın başçılıq etdiyi bölüklər Hələbə gəldilər və 3 gündən sonra Səfəvilər dövləti üzərinə yürüşə çıxdılar. Suriyadakı tacirlərin verdikləri məlumatlara görə, Səfəvi şahı dəvələrin hamısını “ordunun nəqliyyat ehtiyaclarının ödənilməsi üçün ayırmışdır”.

Le ultime de Constantinopoli sono di 2 del corrente mese, et quelle di Aleppo de quatro del passato si da aviso che Sinàn Bassa con il primo squadrone era arrivato in Aleppo er in tre giornate arrivò di passare il suo essercito marciando contra le parti della Persia, da le qual parti era nuova nelli mercanti che sono in Soria che Re di Persia s'havea servito de tutti e cameli per le bisogne de suo essercito in condur delle vetovaglie.

MdP, 713

Delli XIX di giugno il 1578 di Costantinopoli

İstanbuldan göndərilmiş 1578-ci il 19 iyun tarixli məktubda sülh danışıqları üçün İstanbulla gəlmək istəyən Səfəvi elçisinin sərhədə yaxınlaşdığı, lakin onun “qarşısının Bəylərbəyi tərəfindən alındığı” qeyd olunur. Elçiyə deyilmişdir ki, “əgər o, öz hökmdarından Qəzvinin və ya Şirvanın türklərə təslim edilməsi ilə bağlı əmri gətirməsə, onun keçidinə icazə verilməyəcəkdir. Mustafa paşa Şirvana yaxınlaşmaq və şəhəri (Şamaxını – Ə.Q.) ələ keçirməyə yubanmayacaqdır”.

Alcuni Ulacchi, o Corrieri venuti di Persia portano nova, che l'Ambasciatore di qual Re s'era approssimato à confini per venir à questa Porta per trattar della pace con questo Gran Signore ma che li Beglierbei l'hanno astretto à fermarsi et non passar più oltre per li causi, che già scrivemmo con altre mie, havendo ordine di non lassarlo venir, se non portava commissioni dal suo Re di dar à Turchi la città di Casbin, o quella di Servan, ovvero, che Persiani si farano triburarij [...] Non tardarà molto Mustafà Bassà di approssimarsi a Sirvan per tentar di prender la città.

MdP, 4277

Di Costantinopoli li 4 di giugno 1578

İstanbuldan göndərilmiş 1578-ci il 4 iyun tarixli hesabatda qeyd olunurdu: “Hazırda Mehmed paşa Persiyaya (Səfəvilər dövlətinə – Ə.Q.) göndərilən ulakların geri qayıtmasını ləngitmək istəyir, şahın Türkün (III Sultan Muradın – Ə.Q.) istədiyi Qəzvin şəhərini verməyə və ya onun vassalı olmağa razı olmayacağından ehtiyatlanır”.

[...] al presente sono in essere Mehmet Bascià, che vuole tardare il ritorno delli ulachi, ovvero corrieri mandati in Persia, dubita che quel Re non voglia acconsentire à quello che il Turco domanda, che è la citta Chesbin, ovvero che si facci suo tributario.

MdP, 720

Di Pera il di 23 di gennaro 1578 (1579)⁵⁶

Mediçilərin İstanbuldakı baylosu Yakopo Mormorayın Toskana hersoqu I Françeskoya ünvanladığı 1579-cu il 23 yanvar tarixli məktubunda qeyd olunur ki, səfəvilər “daha çox qüvvə ilə Şirvana geri qayıtdılar və onu ələ keçirdilər”.

Ci è di poi aviso li Persiani esser con più forza ritornati sopra di Sirvan, et haverlo conquistato, che saria possibile si accomodassi questa guerra.

A di 23 di gennaro 1578 (1579)

⁵⁶ Florensiyada 1749-cu ilədək yeni il hər il mart ayının 25-i tarixindən hesab edilirdi. Bu səbədən, hazırki topluya daxil olan bəzi sənədlərdə Florensiya təqvimi üzrə yanvar, fevral və mart (ayın 25-dək) aylarına aid olan tarixlər Qriqoryan təqvimi üzrə növbəti ilin müvafiq tarixlərinə uyğun gəlir. Anlaşılmazlıq yaranmasın deyə, bəzi sənədlərdə Florensiya təqvimi üzrə verilmiş tarixdən sonra mötərizədə Qriqoryan təqvimi üzrə müvafiq il qeyd olunmuşdur.

Yakopo Mormoray həmin tarixli məktubunun davamı olaraq, Mustafa paşanın vaxtilə İstanbula elçi kimi göndərilmiş Səfəvi bəylərbəyi Toxmaq Sultanın qoşunlarını məğlub etdikdən sonra Şirvana daxil olduğunu qeyd edir. Yakopo Mormoray bildirir ki, “Mustafa paşa Şirvanın baş şəhəri Şamaxı qalasını və digər əraziləri möhkəmləndirdikdən sonra Şirvan bəylərbəyi vəzifəsini vəzir titulu ilə Özdəmiroğlu Osman paşaya” təhvil verdi. Ərəş bəylərbəyliyinə isə Qaytas paşa təyin edildi.

Məktubda daha sonra qeyd edilir ki, həmin ilin (1578) noyabr ayında 50 minlik Səfəvi ordusu Ərəş qalasına hücum etdi və “döyüşdə bəylərbəyi Qaytas paşa öldürüldü və onun döyüşçülərinin demək olar ki, hamısı qılıncdan keçirildi”. Bu qələbədən sonra Səfəvi qoşunları Şamaxıda olan Osman paşanın üzərinə yürüşə çıxdılar. Sayca az olduqlarını görə Osman paşa Krım tatarlarından yardım istədi. “Həmin vaxt Qarabağda olan Tatar xanı 50 minlik ordusu ilə köməyə gəldi”.⁵⁷ Tatarlar və qızılbaşlar arasında 3 gün, 3 gecə davam edən döyüşdə⁵⁸ qızılbaşlar qalib gəldilər, “tatarlar 35 min nəfər itki verdilər və onların başçıları⁵⁹ isə diri olaraq ələ keçirildi”. Bununla da, qızılbaşlar Şirvanı və digər əraziləri geri ala bildilər.

Dicano che havendo Mustafa Bascià acquistato nel principio alcune forteze, assicurò il passo per andare à Servan e Gurgestan [...] E doppo alquante battaglie fatte con li persiani dando e ricevendo, al fine ruppe Toxmach Sultan, che fu già ambasciatore in Gostantinopoli, [...] per il che

⁵⁷ Bəhs olunan zaman Krım tatarları deyil, Səfəvi şahzadəsi Həməzə Mirzə və bir sıra Qızılbaş əyanları Qarabağda idilər.

⁵⁸ Burada 1578-ci il noyabrın 28-də baş vermiş və qızılbaşların qələbəsi ilə başa çatmış Mollahəsənli döyüşündən bəhs olunur. Bax: O.Ə. Əfəndiyev. *Azərbaycan Səfəvilər dövləti*, s. 154-156.

⁵⁹ Döyüş nəticəsində Krım xanının qardaşı və taxt-tacın varisi Adil Gəray və digər tatar əsilzadələri əsir alınmışdılar.

Mustafà Bascià entrò in Servan, et così alcuni Capitani persiani di quel paese vedendo la fortuna contraria ne sperando haver soccorso bastante, gli dettono obedientia, e così Mustafà Bascià fece fortificar Servan et Sumach città principale et altri luoghi; è lassò per belerbei di Servan Osman Bascià detto Zedemis ogoli con titolo di visir della porta, accioche da tutti gli altri fussi obbedito fece in altro Belerbei in Eres nominato Caitas Bascià [...] Il Re di Persia fece generale Aresan Sultan primo suo visire [...] Dicano che li persiani erano 50 mila e assaltorono il Belerbei di Eres Caitas Bascia qual fu morte quasi con tutti li suoi, questo fu alli 9 della luna del Ramadan, Novembre. E con questa vittoria li persiani sen'andarono a detta Osman Bascià alle città de Sumach, et l'assedirono, et vedendosi lui in piccolo mandò a domandar soccorso a l'Tartari che erano venuti al soccorso di Mustafa Bascià con 50 mila homini. Il qual si trovava in Carabach a predare insieme con Semhal signore della Montagna.. del detti arrivò [...] fece una gran battaglia, fra li Tratarì et persiani [...] la battaglia durò 3 giorni e 3 notte, finalmente li persiani rotti e conquassati; morti da 35 mila [...] fu preso vivo il Generale [...] Li persiani ripigliavano Servan e l'altre terre.

MdP, 4277

Di Costantinopoli a 25 d' aprile 1579

İstanbuldan göndərilmiş 1579-cu il 25 aprel tarixli hesabatda qeyd olunurdu: “Bu günlərdə, on bir günlük məsafədə yerləşən Ərzurumdan gələn iki ulak saraya (Osmanlı sarayına – Ə.Q.) yetişdi, onlar Mustafadan Sultana məktub gətirmişdilər; məktublarda ordunun zəifliyindən bəhs olunurdu, təcili və təsirli kömək rica edilirdi. Əksinə, düşmənin güclü olduğunu və günü-gündən daha da gücləndiyi, Persiya (Qızılbaş

– Ə.Q.) sərkədəsi Toxmaq Sultanın 40 min döyüşçüsü ilə irəliləyərək, Ərzurum yaxınlığındakı Gürcüstan əyalətindəki Tiflis şəhərini ələ keçirdiyi qeyd olunurdu. Çərkəz elindən olan Durmuş bəylərbəyi özünün 8 minlik qoşunu ilə həmin şəhəri geri qaytarmağa çalışırdı, lakin o, əsir alındı, döyüşçüləri isə ya həlak oldu, yaxud da əsir düşdülər. Mustafa bundan başqa, yürüşə çıxmış çoxsaylı və güclü orduya malik Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) şahının öz sərkədəsi Toxmaqa əlavə olaraq, 40 min seçmə süvari göndərdiyinə dair yeni məlumatlar aldığını yazır [...] persiyalılar (qızılbaşlar – Ə.Q.) vəba nəticəsində zəifləmiş ordunun (Osmanlı ordusunun – Ə.Q.) qalıqlarını məhv etmək üçün döyüşə girməyə çalışırlar”.

Di questi giorni sono arrivati dui ulacchi a questa Porta, venuti d'Arziron in XI giorni; et portano lettere di Mustafa al Signore, con le quello gli dà conto della debolezza dell'esercito, supplicando di presto, et valido soccorso. Per il contrario avvisa quello delli nemici esser gagliardo, et rinforzarsi ogni di più, et che Tochmach Sultan generale di Persia era scorto inanzi con 40 mila soldati, et haveva preso Teflis nella provincia Gurgistan vicino ad Arziron, quello era giradata da Drumus Bellerbei di nazione Circasso con 8 mila soldati restando egli prigione et tutti i suoi, o morti, o presi. Scrivi ancora esso Mustafà haver nova certa, che appresso il numeroso, et potenti esercito, che il Persiano ha in campagna, manda altri 40 mila soldati scelti à cavallo al suo Generale Tochmach [...] Cercano i persiani di venir à giornata, per distruggere quello reliquie d'esercito, il quello, per la peste.

Advisi di Costantinopoli de 20 di maggio

İstanbuldan göndərilmiş [1579-cu il] 20 may tarixli hesabatda qeyd olunurdu: “Cari ayın 17-də, Uluçalı⁶⁰ buradan 30 gəmi ilə Qars səfəri üçün Qara dənizə çıxdı. İki gün əvvəl, 6 gəmi Tatar xanına⁶¹ hədiyyələr aparmaq məqsədilə Kəfəyə yola düşdü. Tatar xanı, keçən il persiyalılar (qızılbaşlar – Ə.Q.) tərəfindən əsir alınaraq, 30 min döyüşçüsü ilə birlikdə öldürülmüş qardaşının⁶² intiqamını almaq üçün böyük bir ordu ilə Persiyaya (Səfəvilər dövlətinə – Ə.Q.) yürüş etməyi təklif edirdi. Mühəribə getdikcə daha da qızışır və hər gün insanlar Asiya tərəfə (Anadoluya – Ə.Q.) keçirdilər; Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarının çoxsaylı ordusu ilə Təbrizdə olduğu bildirilir [...] Bir neçə gün əvvəl, orada əsirlikdə olan Tatar xanının yanından bir Tatar gəldi. Bəziləri onun Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarının sülh təklifinin əks olunduğu məktubları gətirdiyini, digərləri isə onun öz xanının azad edilməsinə çalışdığını deyirlər.⁶³

Alli 17 del presente parti di qua L'Ucciali con 30 ghalere verso il mar negro per l'impresa del Cars, qual in ogni modo questa disegnono fabbricare, due giorni avantj partirono 6 ghalere per Caffa con presenti al principe de Tartarj, il quale con grande esercito si è offerto passar in Persia, et far la vendetta del fratello, il quale l'anno passato fu da Persiani

⁶⁰ Kılıç Ali paşa və ya Uluç Ali, italyan mənşəli Osmanlı admiralı (Kaptan-dərya).

⁶¹ II Mehmed Gəray.

⁶² Adil Gəray nəzərdə tutulur.

⁶³ B.Kütükoğlu qeyd edir ki, 1579-cu ilin aprel ayının axırından etibarən Osmanlı ordusunun Səfəvilər dövlətinə növbəti hücumunun qarşısını almaq məqsədilə, Toxmaq Xanın idarəçiliyi ilə qızılbaşların sülh təşəbbüsləri davam edirdi. Səfəvi əsirliyində olan Adil Gərayın adamlarından olan Mirzə Hüseyin və digərləri Adil Gərayın sülhün təmənnə olunduğu məktubuyla Mustafa paşanın yanına göndərilmişdilər. Bekir Kütükoğlu. *Osmanlı-İran Siyâsi Münasebetləri (1578–1612)*. İstanbul: 1993, s. 78.

preso, et tagliato a pezo 30 mila huominj che con seco havea. L'impresa si va riscaldando et ogni giorno passano genti in Asia, intendendosi che il Persiano si trova in Tauris con gran numero di gente... Venne li giorni passati un Tartaro del principe Tartaro preso in Persia, dicono che porta lettere nelle quali il persiano chiede la pace, altri dicono che quello cerca la liberatione del suo principe.

Avvisi di Costantinopoli de 14 di luglio

İstanbuldan göndərilmiş [1579-cu il] 14 iyul tarixli hesabatda qeyd olunurdu: “Pəriyadan (Səfəvilər dövlətindən – Ə.Q.) gələn çaparin verdiyi məlumata görə, Mustafa paşa Ərzurumu tərk edib, Qarsa doğru gedir. Deyilənə görə, persiyalılar (qızılbaşlar – Ə.Q.) onlardan əvvəl çox böyük ordu ilə ora gəlmişdirlər və döyüşməyi qət edirlər; Türk (osmanlı – Ə.Q.) ordusunda xəstəliklər yayılmışdır və digər çətinliklər də mövcuddur”.

Per un corriere venuto di Persia s'intende che Mustafa Bascià era levato d'Arzeru[m], et andava verso il Cars, dove dicano che prima era venuto con grosis[s]imo esercito il Persiano, risoluto di far giornata; Che nell'esercito di Turchi erano gran malattie et altri disagi.

Avvisi di Costantinopoli del li III di settembre

İstanbuldan göndərilmiş [1579-cu il] 3 sentyabr tarixli hesabatda qeyd olunurdu: “Bu müddətdə, persiyalıların (qızılbaşların – Ə.Q.) Tiflis bəylərbəyliyinə doğru irəliləmələri xəbərini alan Mustafa paşa həmin ərazini nəzarətdə saxlayan Maraş bəylərbəyinə kömək məqsədilə iyirmi min döyüşçüsünü

ora yolladı. ⁶⁴ Baş vermiş bəzi toqquşmalar nəticəsində persiyalılar (qızılbaşlar – Ə.Q.) geri çəkildi, onlardan bəziləri əsir düşdü və əsir alınanlar Mustafaya göndərildi. Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarının müsəlmanların qanının töküldüyünə və yaşayış məskənlərinin dağıdılmasına görə böyük üzüntü içərisində olduğu deyilir; bununla belə, onların qışda hərbi əməliyyat keçirmək niyyətlərinin olduğu da bildirilir [...] Özdəmir Oğlu Osman paşanın Şirvan yaxınlığında, Xəzər dənizindən üç günlük məsafədə və ya qayınatası Şamxala⁶⁵ tabe olan ərazidə təhlükəsiz bir yerdə olduğu və Şirvana getmək niyyətində olduqları deyilir”.

In questo tempo vennè nuova che certo esercito de Persiani andava alla volta verso Teflis Beilerbegato, quel luogo sempre si e tenuto per il che, Mustafa Bascià, mane per soccorso il Beilerbei di Maras con venti mila homini quale si scontro con i persiani è fu fatta alcune scaramucchie, i persiani si ritirorno et ne fu presi alcuni quali furono mandati a Mustafa per lingua; dicano che il Re Persiano non s'era mosso del suo luogo dispiacendoli spargere il sangue de Mussolimani, et distruggere paesi; ma dicano che il disegno de Persiani è di far fatti d' inverno [...] dicano che Osman

⁶⁴ Burada çox güman ki, Gəncə-Qarabağ bəylərbəyi İmamqulu xan Qacarın başçılığı ilə Qızılbaş qoşununun 1579-cu ilin aprel ayından başlayaraq, 4 aydan çox Tiflis qalasını mühasirədə saxlaması ilə bağlı hadisələr nəzərdə tutulur. Osmanlı sərdarı Lələ Mustafa paşa Tiflis qaləsindəki Osmanlı qarnizonuna kömək məqsədilə, Zülqədriyyə (Maraş) bəylərbəyi Mustafa paşanın başçılığı ilə 12 minlik qüvvəni ora göndərdikdən sonra qızılbaşlar mühasirədən əl çəkib Gəncəyə qayıtmalı olmuşdular. B. Kütükoğlu. *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri*, s. 98-100.

⁶⁵ Çox güman ki, Tərki şamxalı Çoban ibn Buday nəzərdə tutulur. Osmanlı qaynaqlarında Osman paşanın “Dağıstan hakimi Şamxalın qardaşı qızı ilə evli olduğu” bildirilir. Kemal Çiçek. “Osman Paşa, Özdemiroğlu”, DİA c. XXXIII, İstanbul 2007, s. 473.

Bascià Usdemir Ogli si trova alla volta del Mar Caspio et è vicino a Servan, et appresso il Mas Caspio tre giornate, o qual luogo di suo suocero Semhual han dove si salvo et disegnano sopra Servan.

Avvisi di Costantinopoli de 24 di marzo 1579

İstanbuldan göndərilmiş 1579-cu il 24 mart tarixli hesabatda qeyd olunurdu: “verilən xəbərlərə görə, persiyalılar (qızılbaşlar – Ə.Q.) türklərin (osmanlıların – Ə.Q.) düşərgəsinə qoşulmaq üzrə olan 30 minlik tatar qoşunu tərəfindən işğal olunmuş Şirvanı azad etmişlər [...] Türklərin (osmanlıların – Ə.Q.) itkilərinin sayının 40 min nəfər olduğu bildirilir; lakin bir çoxları bu rəqəmin təxminən 15 mindən artıq olmadığını qeyd edirlər”.

[...] s'intende che i Persiani hanno reacquistato Servan la quale fu presa da trenta mila Tartari mentre che andavano ad unirsi con il campo Turchesco [...] La mortalità di Turchi dicono essere stata da 40 mila, molti sono che giudicano, se ben si dice di tanti numero, non potere essere più che 15 mila in circa.

MdP, 724

Adi 19 de junio 1579 in Costantinopoli

Mediçilərin İstanbuldakı ticarət agenti Abramo Barokesin İstanbuldan Toskana hersoqluğunun 1-ci katibi Antonio Serquidiyə ünvanladığı 1579-cu il 19 iyun tarixli məktubda qeyd olunur ki, “Qızılbaşlarla (*quisilbais*) müharibə nəticəsində burada (İstanbulda – Ə.Q.) parça, geyim və digər malların ticarəti çətinləşmişdir”.

Le cose non tropo da modo per poter negotiar de draperie e panjn e atre robe, e questo lo causa la guerra del quisilbais chiamato el Sofi per esse jn vero vano le cose molto male.

MdP, 725

28 luglio 1579, Costantinopoli

Mediçilərin İstanbuldakı ticarət agenti Abramo Barokesin İstanbuldan Toskana hersoqluğunun 1-ci katibi Antonio Serquidiyə ünvanladığı 1579-cu il 28 iyul tarixli məktubda qeyd olunur ki, “Qızılbaşlarla (*Quisilbais*) müharibənin həllinə böyük ümidlər var”.

[...] che le grande speranza che le cose dela guera del Quisilbais se acomodorano.

MdP, 4277

Avvisi di Costantinopoli de 28 di gennaio [1580]

İstanbuldan göndərilmiş [1580-ci il] 24 yanvar tarixli xəbərlərdə bildirilirdi: “Pəriya (Səfəvilər dövləti – Ə.Q.) ilə bağlı məsələlər barəsində çox danışılır, lakin həqiqət odur ki, Sultanın işləri heç də yaxşı getmir [...] Mustafa paşa geri qaydasıdır [...] Mustafanın yerinə isə, Sinan paşa getməyə hazırlaşır”.

Delle cose di Persia non mancano mille discorsi, ma la verità è che per il gran Signore non passano troppo bene e la stagione è causa che forse non si sente qualche maggior romore Mustafa Bascià debb'essere in cammino di ritorno [...] Sinan Bascià si mette in ordine per andare nel luogo di Mustafa, il quale non si sà se resterà in gratia del Signore.

MdP, 739

Da Venetia il 3 di settembre 1580

Mediçilərin Venesiyadakı nümayəndəsi Andrea Londano 1580-ci il 3 sentyabr tarixli məktubunda qeyd edir ki, [1580-ci il] avqust ayının 6-da Səfəvi elçisi⁶⁶ sülh danışıqları aparmaq üçün İstanbula gəldi. Yeniçəri Ağası tərəfindən qarşılanan elçi Ədirnə qapısı yaxınlığında qalırdı.⁶⁷

[...] alli 7 del passato scritte, s'è verificata l'andata dell'ambasciatore del Sofi alla città di Costantinopoli per tratar la pace [...] sotto brevità in questa cartaracco ritiro i particolarij dello ingresso di esso huomo mandata dal Re di Persia, el quel ingresso fù alli 6 d'Agosto [...] Havendo comesso che el Capitano dell'armata con alquante galeo anadasse a Scutari [...] per levarlo.. era l'Agà di Ganizzeri per riceverlo con la sua compagna [...] preparato allogiamento, vicino alla porta d' Andrianopolj.

MdP, 4277

Li avisi di Gostantinopoli [1580]

İstanbuldan gələn xəbərlərdə qeyd olunurdu: “Keçən bazar ertəsi, Körfəz kapitanı⁶⁸ çox hörmətli Pyetro Baduer bu limana (Venesiyaya – Ə.Q.) gəldi. İstanbuldan aldığı xəbərlərdə, Sofinin (Şah Məhəmməd Xudabəndənin – Ə.Q.) elçilərinin⁶⁹

⁶⁶ 1580-ci ilin avqust ayının əvvəlində İstanbula gəlmiş Səfəvi elçisi Maqsud bəy Zülqədər nəzərdə tutulur. Maqsud bəyin elçiliyinin məqsədi Səfəvi şahının sülh niyyətinin əks olunduğu məktubu hədiyyələrlə birlikdə Sultan III Murada təqdim etmək idi. Səfəvi tərəfi sülhün 1555-ci il Amasya müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş sərhədlər əsas götürülməklə bağlanmasını istəyirdilər. Peçevi İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*. Bekir Sıtkı Baykal (hzl.) C. II. Ankara: Kültür və Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 58.

⁶⁷ Osmanlı mənbələrinə görə, “Atmeydanı”nda yerləşən “Miraləm Sarayı”nda qalırdı.

⁶⁸ Adriatik dənizində Venesiya donanmasının baş komandanı.

⁶⁹ Maqsud bəy Zülqədər nəzərdə tutulur.

Böyük Türk (III Sultan Murad – Ə.Q.) və İstanbul əhalisi tərəfindən böyük təmtəraqla və ehtiramla qarşılandığı və tərəflər arasında 2 gün ərzində aparılmış danışıqlar nəticəsində tərəflərin ələ keçirdikləri və itirdikləri ərazilərə toxunmamaq şərtilə, sülhün əldə edildiyi, həmçinin Sultanın Sofiyə gizlincə böyük miqdarda qızıl və gümüşdən ibarət hədiyyələr yolladığı bildirilirdi”.

Lunedì passati arivò in questo Porto il Clarissimo signore Pietro Baduer Capitano del Golfo referisce haver aviso da Gostantinopoli che li Ambasciatori del Sofi erano ricevuti con grande Trionfo, et infinito contento del gran Turco, et di tutto Gostantinopoli per trattar la pace tra una parte et l'altra, la quale pace si è conclusa et fatta, et stabilita inspatio di dua giorni; che la preso, che la perso, et di questo ne hanno fatto in Gostantinopoli grandissima allegrezza; anco che se dice, che il gran Turco ha mandato à donare al Sofi; molte some di oro et argento segretamente.

Copia delli Avisi di Costantinopoli; l'Alessandretta ⁷⁰
confermati d'Alessio ⁷¹

İstanbuldan və İsgəndərundan göndərilmiş 1580-ci ilə aid xəbərlərdə yazılırdı: “Sufinin (Şah Məhəmməd Xudabəndənin – Ə.Q.) Böyük Türkə (III Sultan Murad – Ə.Q.) göndərdiyi elçilərin⁷² gəlişinə səbəb, bu gün bütün dövləti idarə edən

Osmanlı tərəfinə gəldikdə isə, 1580-1582-cu illərdə Venesiyanın İstanbuldakı baylosu olmuş Paolo Kontarini 1580-ci il 30 sentyabr tarixli hesabatında qeyd edirdi ki, Osmanlı sultanı “hazırkı müharibədə əldə etdiyi bütün ərazilərin ona güzəştə gediləcəyi halda sülhü qəbul edəcəkdir”. *Səfəvi tarixinə dair Venesiya Dövlət Arxivi və Marçiana Milli Kitabxanasında saxlanılan sənədlərin kataloqu*, s. 42.

⁷⁰Hazırda Türkiyə Cümhuriyyətinin İsgəndərün şəhəri.

⁷¹Hazırda Albaniya Respublikasının Leja şəhəri.

⁷²Maqsud bəy Zülqədər nəzərdə tutulur.

Böyük Türkün anasının (Nurbanu Sultanın – Ə.Q.) fəaliyyəti ilə bağlı idi, Sultan anasının iradəsi olmadan addım belə atmazdı.

Sultanın anası Sufinin xanımına (Xeyrannisə bəyim⁷³ – Ə.Q.) zəngin hədiyyə göndərməyi qərara aldı və ondan rica edirdi ki, öz ərindən Sultanla sülh bağlaması üçün xahiş etsin. Hər ikisinin İslam dininə mənsub olduqları üçün, Müsəlman ümmətinin qanının axıdılması və törədiləcək dağıntılara görə, uca Allah qarşısında cavab verməli olacaqlarını [vurğulayırdı] və indiyə qədər hər iki tərəf arasında bu cür amansız müharibə və dağıntıların hökm sürməsi nəticəsində Xristian hökmdarlarının bura qoşun çəkərək, onların hər ikisinin dövlətlərini əllərindən almasınlar deyə, onlar (səfəvilər və osmanlılar – Ə.Q.) öz aralarında sülh bağlamalıdırlar [...] Sülh danışıqları aparılan müddətdə, onların (osmanlıların – Ə.Q.) sərkərdəsi Sinan paşa öz ordusu ilə Sufinin dağıtdığı Qars qalasının yaxınlığında yeni bir qala tikirdi. Sufinin bütün orduya başçılıq edən, böyük zəka, istedad və şücaətə malik 26⁷⁴ yaşlı oğlu (Həmzə Mirzə – Ə.Q.) türklərin (osmanlıların – Ə.Q.) düşərgəsinə hücum etdi, onlardan 35 min süvarini qılıncdan keçirdi və tikdikləri qalanı dağıtdı, Sinan paşanın özü isə güclə xilas ola bildi”.

La venuta delli Imbasciatori al gran Turcho mandati dal Suffi, la causa si è stata, che la Soltana Madre del Gran Turcho qual hoggi di governa tutto il stato, che il gran Signore suo figlio, non move, ne pie, ne passo senza la volontà della madre, la qual resolve de mandare un superbo presente alla moglie del Suffi con pregarla che stà continuata di' impetrar gran da suo signore che facesse la pace con il gran Turcho suo figliuolo, dolendosi che l'uno et l'altro renderanno conto

⁷³ O.Əfəndiyev qeyd edir ki, “dövlət işləri əməli olaraq şahın arvadı Xeyrannisə bəyimin əlində idi”. O.Ə. Əfəndiyev. *Azərbaycan Səfəvilər dövləti*, s. 152.

⁷⁴Bəhs olunan dövrdə Həmzə Mirzənin 26 deyil, 12-13 yaşı var idi.

al grande Iddio del gran sangue, et destruttioni che se faria del Populo Maumettano, che l'uno, et l'altro essendo della medema fede Maumettana, non era il dovero che del fra di loro regniasse tanta crudel guerra, et destruttion loro che sin hora vi sono destrutti del'una et l'altra banda, che per tal mancamento potriano venir di Principi christiani, et pigliar l'Imperio del uno et dell'altro, si che per più causò doveriano tra loro pacificarsi [...] Et mentre che la pace si trattava Sinan Bascià loro general con il suo esercito fabricava nuova fortezza apresso quella de Carso quale il Suffi haveva spianato onde il figliuolo del Suffi qual domina tutto il esercito giovane de 26 curioso, et di bel ingegno, et gran valentomo ha investito il campo Turchesco et tagliato à pezzi 35 mila cavalli delli Turchi, et disfattoli la fortezza, qual loro fabricavano, et che Sinan Bascià loro general à mala pena si è salvato.

Avvisi di Costantinopoli. Per via di Alessio et de Cattaro affermati da Mon. R.mo Arcives. di Antivari venuto di Turchia nel porto de Anchona il di ultimo di Settembre [1580]

Ankona limanına gəlmiş Antivari⁷⁵ arxiyepiskopunun təsdiq etdiyi, Kattaro⁷⁶ və Alessio⁷⁷ vasitəsilə göndərilmiş 1580-ci il 30 sentyabr tarixli İstanbul xəbərlərində yazılırdı: “Sultanın (III Sultan Murad – Ə.Q) anası (Nurbanu Sultanın – Ə.Q.) Sofinin (Şah Məhəmməd Xudabəndənin – Ə.Q.) xanımına (Xeyrannisə bəyimə – Ə.Q.) zəngin hədiyyələr göndərmişdi; Sofi və Sultan arasında sülh əldə olunması yolunda vasitəçilik etməsi üçün Sofinin xanımına yollanan həmin hədiyyələr iki gəmi ilə göndərilmişdi. Bütün bunlar sülh bağlamaq üçün Sultanın

⁷⁵Hazırda Monteneqro Respublikasının Bar şəhəri.

⁷⁶Hazırda Monteneqro Respublikasının Kotor şəhəri.

⁷⁷Hazırda Albaniya Respublikasının Leja şəhəri.

sarayına Sofinin elçilərinin⁷⁸ gəlişinə səbəb oldu və Sultan sülh imzalamamışdan əvvəl, Sofinin ona məxsus olan *Roscina* (Rəvan və ya Şirvan-?) və Sofi tərəfindən itaət altına alınmış Gürcüstan əyalətlərini geri qaytarmasını, Sofinin ələ keçirərək, yerlə-yeksan etdiyi Qars qalasını əvvəllər olduğu şəkildə yenidən tikməli olduğunu bildirdi. Elçilər sultana cavab olaraq bildirdilər ki, Sofi tərəfindən onlara heç bir şeyin geri qaytarılmayacağı ilə bağlı tapşırıq verilmişdir, belə ki, itirən itirmişdir, qazanan isə qazanmışdır”.

[...] La gran Sultana madre del gran Signore haveva mandato a posta dalla moglie del Sophy con un presente molto d'importanza lo qual presente è stato mandato con le due galere le quali sono andate a posta er ritornate con instare appresso la moglie del Sophy che intercedesse la pace tra il Sophy et il Gran Turcho, et questo ha causato che li imbasciatori sono venuti al Gran Turco dal Sophy per stabilir la pace et quando sono stati alle strette con il gran Signore di confermare la pace inanzi che si sottoscriva voleva il Gran Signore che il Sophy gli renda la provincia Roscina (?) et la provincia Zorziana soggiogata dal Sophy et che gli rifacesse la fortezza di Carso quale il Sophi haveva presa et spianate le fondamenta et che le rendesse la sua artiglieria et refarla in quel medemo moda che era prima. Intesa la domanda del Gran Turco li imbasciatori li risposero che loro havevan commissione dal Sophy di non si sottoporre a restitutione di niente et chi ha perso perso, et chi ha vinto vinto, et che la detta pace sia fatta semplicemente che cosi havevano espresso ordine da lor Signore intesa la risposta il Gran Turco dalli imbasciatori.

MdP, 755

⁷⁸ Maqsud bəy Zülqədər nəzərdə tutulur.

Descrizione dell'ingresso dell'Ambasciatore del Re di Persia in Costantinopoli avvenuto il 28 marzo 1582

Səfəvi elçisi İbrahim xan Türkmən⁷⁹ 1582-ci il 28 mart tarixində İstanbula gəlişinin təsviri

Səfəvi elçisi (İbrahim xan Türkmən – Ə.Q.) Üsküdüardan 10 mil (təxminən 16 km. – Ə.Q.) uzaqlıqda “Rumeli bəylərbəyi, 300 nəfər saray əyanı, Qapıağası, Çavuşbaşı və 300 nəfər çavuş tərəfindən qarşılandı”. Üsküdüarda Baş vəzir tərəfindən qarşılanan Səfəvi elçisinin şərəfinə top atəşi açıldı. İstanbulda Səfəvi elçilik heyəti 5 min nəfərlik yeniçəri dəstəsinin müşayiəti ilə qalacaqları Pertev paşa sarayına doğru irəlilədilər. “Elçini hamısı qızılı işləməli libaslar geyinmiş 70 nəfər əsil-nəcabətli şəxs müşayiət edirdi, onlardan 2 nəfər onun bayraqlarını daşıyırdı. Onların ardınca isə, çoxsaylı arabalarla yük daşıyan 700 nəfərdən çox persiyalı (qızılbaş – Ə.Q.) gəlirdi. Elçinin təxminən 40 yaşı olardı”.

L'Ambasciatore Persiano finalmente giunto a questa rive della Natolia è stato [...] incontrato dieci miglia lontano da Scutaretto dal Beglierbei della Grecia con 300 principali, Aga della porta, dal Chiaus Bassi con 300 chiaussi, tutti vestiti di brocato d'oro con superbi ornatissimi cavalli, et della corte delli Maesta Bassa che haver honoraramente giontò con questa a Scutaretto fu salutato con molti tiri di arteglieria [...] con bellissimo ordine venero asmontar alla schala di Costantinopoli con molti tiri d'arteglieria ovè l'Aga de genizzari l'incontro con 5 mila ganizzari porta de quali fecero alla per tutta la strada che passo [...] fino al suo

⁷⁹ Səfəvi elçisi, Qum hakimi İbrahim xanın İstanbula gəlişinin məqsədi osmanlılarla sülh danışıqları aparmaq və III Muradın oğlu şahzadə Mehmedin sünnət toyunda iştirak etmək idi.

alloggiamento ch'è il seraglio che fu di Portav Bassa [...] et molti di questi principali ricamente vestiti et che portavano oltra l'altre armi, l'archo et le frezze 10 li carcassi gioielati [...] poi esso Ambasciator acompagnato dal Aga sudetto che lo messe alla destra, secondo persiani, loco superiore, seguivano poi, 70 de suoi getil'homini vestiti tutti d'oro, e molto pomposi, dui de quali portavano li stendardi dell'Ambasciator essendo questo principe [...] di molta stima se gli menavano à mano sei bellissimoi cavalli con li fornimenti tutti giogielati, venivano poi piu de 700 altri persiani con molti carriagi et bagaglie, è l'Ambasciator d'eta d'anni 40 in circa [...] con poca barba è rossa di stratura commune, ben et dimostra nel aspetto huomo robusto et sagace era la sua sopra veste di veluti pomazo con friso d'ore in torno di piu d'un palmo largo a figme turro giogielato si come era la spada, la sella, le staffe et li restanti fornimenti del cavalo per la maggior parte turchese, oltre il turbante ch'havea ornato di bellissimoi diamanti, et dicono questi esser comparso con la maggior honorevoleza che nuin'altro Ambasciator Persiano.

MdP, 4277

Di Costantinopoli li 13 maggio 1582

İstanbuldan göndərilmiş 1582-ci il 13 may tarixli hesabatda qeyd olunurdu: “Sultan, [Səfəvi] elçisi ilə Şirvanın geri qaytarılmasını nəzərdə tutan razılaşmanı təsdiq etmək üçün Persiyaya (Səfəvilər dövlətinə – Ə.Q.) yolladığı çavuşlar vasitəsilə Sinan paşaya, Şirvan vilayətindən başqa, həmin elçinin bəhs etmədiyi, digər əraziləri də istədiyini bildirdi. O, (Sinan paşa – Ə.Q.) bunu eşidən kimi, əllərini göyə qaldıraraq, Allaha şükr etdi, çünkü Şirvanı geri qaytarmaq vədindən qurtulduğunu iddia edirdi və dərhal digər bir çavuşun müşayiəti ilə 70 gün

ərzində geri qayıtması üçün öz hökmdarının yanına çapar göndərdi. Beləliklə, sülh danışıqları getdikcə daha da mürəkkəbləşir”.

La partita delli chiaussi mandati in Persia per la ratificatione della restitutione del Servano fatta da quello Ambasciatore Il Gran Signore li fece sapere per Sinan Bascià, che con la provintia del Servano pretendeva voler anco alcuni altri luoghi, non nominati da esso Ambasciatore onde egli intendendo questo, altri le mani alcielo, rendendo gratie a Iddio, perche con questa nuova dimanda del Gran Signore egli pretendeva di esser scarico della promessa fatta della restitutione del Servano, et subito spedi corrono in gran diligentia al suo Re in compagna d'un altro chiausso a qual fu assignato 70 giorni di tempo al ritorno. Talche si vede, che le cose della pace si vanno intorbidando.

MdP, 756

***Costantinopoli el di 19 de agosto 1582*⁸⁰**

Mediçilərin İstanbuldakı ticarət agenti Abramo Barokesin Toskana hersoqu I Françesko de' Mediçiyə ünvanladığı 1582-ci il 19 avqust tarixli məktubunda İstanbulda olan Səfəvi elçisindən⁸¹ 9 sekvinə⁸² 14 okka (təxminən 18 kq. – Ə.Q.) ağırlığında firuzə daşı aldığını və onu Venesiya elçisi Soranzo (Cakomo Soranzo – Ə.Q.) vasitəsilə İtaliyaya göndərdiyini qeyd edir.

Avendome L'alttesa nostra comeso che abattendome alcuna roca de Torqujna che io la conprase gli dico come dal

⁸⁰ ©Archivio di Stato di Firenze.

⁸¹ Çox güman ki, qeyd edilən firuzə daşları İbrahim xan Türkmanın başçılıq etdiyi Səfəvi elçilik heyətinə daxil olan tacirlərdən alınmışdı.

⁸² Venesiya qızıl sikkəsi.

Inbaxattor del Quisilbais che quj se trova trattenutto o conpro oche 14 de roca de Torqujna aragionj de sequinj nove, roca e per che ruj dentro alcuna menutta e polvere me a dato una oca de tara si che apagamento restano oche 13 e o pagato de sensaria ad uno ebreo sequinj 4 e subito lo consegnato al [...] Inbaxattor Soranso quali parte fra 4 giornj in Venesia.

Sremo granduca.

344

Auendome Zaltesa nostra comeso. e abattendome
alcuna roca de Torqujna. e io la comprase. gli dio
come dal inbaxattor dal quisilbais eze qui se ttiono.
trattenutto. o conpro. oche 14 de roca de Torqujna
aragionj de sequinj nove. Zoca. e per eseruj dentro
alcuna menutta e polvere. me a dato una oca de
tara. si eze apagam^{to} restano. oche 13. e o pagatto de
sensaria ad uno ebreo sequinj 4. e subito lo consegna^{to}
al cmo inbaxattor soranso. quali parte fra 4 giornj
con ordenj la dia al segretario de Zaltesa bo^{stia}
In uenedia eze dice fara uolontiere. volendo
pero de suo portto deij a conce. vanu in deij saque
de itela dopia ben a conditionatti perano tutto
libre de firenze. libre sincoanta. b. A. s. ordjano
uenesia zabano. e se la mia uentura sera ttante
e riesca come mestatto detto. eze adio piaci
seu grande mente alegro per averla. Guitto bene
ttante eze nu cognosca. da me la mia fidelta
e grandicerio de quizla. ma gli dio bene.
eze per gran

Di Costantinopoli li XVII di luglio 1584

İstanbuldan göndərilmiş 1584-cü il 17 iyul tarixli hesabatda qeyd olunurdu: "[İyul] ayının 7-si Osman paşa ilk dəfə Divana qayıtdı [...] O, bir çox dəyərli hədiyyələr, o cümlədən 100 min dukat, müharibə zamanı ələ keçirilmiş qalaların rəmzi kimi, on yeddi ədəd üzəri gümüşlə örtülmüş böyük dəmir açar və s. təqdim etdi [...] Hazırda, Osman paşa Persiya (Səfəvilər dövləti – Ə.Q.) ilə razılaşma əldə etməyə çalışdığından, iki ildir orada (İstanbulda – Ə.Q.) saxlanılan Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) elçisinin⁸³ qısa müddət ərzində geriyyə qayıtması üçün razılıq aldı, onun burada məqsədi sərhəd məsələlərini nizama salmaq idi”.

[...] Et li VII si ritornò Osman Bassà la prima volta in Divano [...] havendo presentato altra molti altre cose, alla val scritta di 100 mila ducati, XVII chiavi grandi di ferro argentate, in segno di altro tante fortezzi presi à viva forza [...] sollicita hora Osman Bassà l'accordo con Persia, havendo già per comun parere, procurata licentia all' Ambasciatore Persiano, già doi anni ritenuto, perche possi quanto prima partire, disegnando egli seguire, et terminar poi le cose di confini.

Di Costantinopoli li VII di agosto 1584

⁸³ İbrahim xan Türkmən nəzərdə tutulur. B.Kütükoğlu qeyd edir ki, iki il yarımından çox Kadirğa sarayında qalan elçi İbrahim xanın orada daha çox qalmasına ehtiyac olmadığından, o, Ərzurum qalasına, sərdar Fərhad paşanın yanına göndərildi. B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri*, s. 144. Mustafa Selanikiyə görə, İstanbulun Kadirğa limanında, Mehmed paşanın sarayında qalan İbrahim xanla birlikdə gəlmiş qızılbaşlar taun xəstəliyindən vəfat etmişdilər, “yalnız onun özü sağ qalmışdı”. Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*. Hazırlayan: Mehmet İpşirli, c. I, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 146-147.

İstanbuldan göndərilmiş 1584-cü il 7 avqust tarixli hesabatda qeyd olunurdu: “Dəmir Qapıya (Dərbənd) göndəriləcək 2 min tüfəngçinin keçidi təşkil olundu, onlar bir neçə gündən sonra başçıları Tatar xanı ilə birlikdə buranı tərk edəcəklər [...] Hesabatda qeyd olunur ki, Səfəvilər dövlətindən Hüseyn Şahqulu (Şahoğlu – ?) adlı bəyin başçılığı ilə 12 nəfər gəldi və onlar böyük ehtiramla qarşılandılar.

Et fù fatta la mostra delli due mille archibuggieri destinati per Demir Capi, quali tra puochi giorni partiranno con il Principe Tartaro loro capo, et Generale. [...] Di Persia vennero 12 Persiani huomini d'un certo Principato detto Hussein Scacoli, qual voltata bandera che ha messo in protezione di questi Signore fù fatta a questi grande honore, et subito spediti al loro patrone. Si conferma la prattica forventi d'Osman Bassà per la compositione delle cose di Persia.

MdP, 780

İstanbuldan göndərilmiş 1586-cı il 23 yanvar tarixli məktublarda qeyd olunur ki, çaparların gətirdikləri xəbərlərə görə, Səfəvi şahı öz ordusu ilə Təbriz ətrafındadır və osmanlı qarnizonunun olduğu qalanı mühasirəyə almışdır. Osmanlı qarnizonunun köməyinə əlavə qüvvələrin gəmədiyini nəzərə alsaq, səfəvilərin həmin qalanı ələ keçirəcəkləri gözlənilir.

[...]per due corrieri venuti di Persia si haveva aviso che il Re Persiano si trovava in Tauris con tutto l'essercito, circondando il forte tenuto da Turchi, il quali non potendo esser soccorso, si reputa che a quest' hora sia ricuperato.

MdP, 782

Di Costantinopoli li 23 di luglio 1586

İstanbuldan göndərilmiş 1586-cı il 23 iyul tarixli hesabatda qeyd olunur ki, qızılbaşlar öz aralarında razılığa gəliblər və şahın oğlunu özlərinə komandan seçiblər. Səfəvi şahı hələ də Təbrizi mühasirədə saxlayır. Həmin müddətdə Cığalanın⁸⁴ mühasirədə olan Osmanlı qarnizonuna köməyə gəldiyi xəbəri yayıldı, Səfəvi şahı isə onun üzərinə ən seçmə döyüşçülərini göndərdi.

[...] Che i Persiani siano pacificati fra loro, et uniti principalmente con li parti li quali hanno preso un figlio del Persiano per Signore. Che il Re di Persia si trovava tuttavvia all'assedio di Tauris, onde era gionto aviso, che il Cicala si avvicinava con soccorso, et che il Persiano haveva designato alcuni migliari di valorosi soldati per incontrarlo.

MdP , 4277

Di Costantinopoli li 18 dicembre 1588

İstanbuldan göndərilmiş 1588-ci il 18 dekabr tarixli hesabatda yazılırdı: “Verilən xəbərlərə görə, Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) elçisi Fərhad paşa ilə birlikdə qayıtmışdır. Həmin elçi sülh danışıqları üçün Osmanlı sarayına getmək istəyirdi, lakin onu bir şərtlə geri yola saldılar, belə ki, əgər üç ay ərzində Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarının yüksək mənəbli əmiri bura gəlməsə, [Osmanlı ordusu] daha da irəliləyəcək və Qəzvinə qədər gedib çıxacaq,⁸⁵ bunun üçün ordu Ərzurumda qışlamalı olacaq”.

⁸⁴ Cığaloğlu (və ya Cığalzadə) Yusuf Sinan paşa nəzərdə tutulur. Sinan paşa əslən gənyalı idi və vaxtilə əsir kimi ələ keçirilmişdi və sonralar Osmanlı baş vəziri mənəbinə qədər irəli çəkilmişdi.

⁸⁵ 1586-cı ildə Fərhad paşa Azərbaycan bəylərbəyi Əliqulu xan Fəthoğlu Ustaclıya öz məktubunda yazırdı: “*Osmanlı padşahlarının qanununa əsasən ələ - osmanın əlinə keçən hər bir yer onun olmalıdır [...] Amma, inadkar qızılbaşlar bununla razılaşmırdılarsa da, hər il bir vilayəti əldən verirdilər [...]*

Di Persia si ben avisi, che s'era ritornato con Ferrat Generale un Ambasciatore Persiano per voler venirsene a questa Porta per negotiar la pace; ma che si stato rimandato con conditione, che se in tre mesi non venirà il Signore dal Re di Persia, secondo che si ha da Persiani promesso, che si procederà più oltre, et si anderà alla volta di Casbin, sendo sommesso agli esserciti di svernare in Arzurum.

Di Pera alli 13 di maggio 1589

Peradan (İstanbuldan) göndərilmiş 1589-cu il 13 may tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, Səfəvilər dövlətinə “bu il qoşun göndərməməklə bağlı verilmiş qərar nəticəsində həmin bölgədə əmin-amanlıq olacaqdır”.

Di Persia non si parla più, perche con la deliberatione fatta qui di non mandar essercito l'anno presente tutto deve passare quietamente in quelle parti.

Dalle vigne di Pera, alli 17 di febbraio 1589 (1590)

Peradan (İstanbuldan) göndərilmiş 1590-cı il 17 fevral tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, “Bu gənc persiyalı⁸⁶ (qızılbaş şahzadəsi – Ə.Q.) böyük ehtiramla qarşılandı, paşalar tərəfindən ona bir sıra ali mənəbə sahiblərinin də iştirak etdiyi ziyafət verildi. O, Osmanlı divanında birinci və ikinci paşanın (vəzir – Ə.Q.) arasında əyləşmişdi. O, Sultana kitablar, xalçalar, zəngin

Əgər inadkarlıq həmin qaydada davam edərsə, gələn il Ərdəbil və İraqı itirəcəksiniz”. İsgəndər bəy Türkmən Münşi. Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi, 2010, s. 623.

⁸⁶Burada 1590-cı ildə Osmanlı sarayına göndərilmiş I Şah Abbasın qardaşı Həmzə Mirzənin oğlu Heydər Mirzə nəzərdə tutulur. O, Səfəvi elçisi Ərdəbil hakimi, Mehdiqulu xan Çavuşlunun müşayiəti ilə sülh danışıqları üçün Osmanlı sarayına göndərilmişdi.

işləməli qırmızı atlasdan hazırlanmış böyük çadır və digər hədiyyələr⁸⁷ gətirmişdi.

Onun məyyətinin girişdə göründüyündən daha çox olduğu məlum oldu, belə ki, onun heyətində dörd nəfər adlısanlı bəyden⁸⁸ başqa, təxminən 200 nəfər nəcabətli adam və ümumilikdə 500⁸⁹ nəfərin olduğu və onlara çəkilən xərclərin Sultana gündəlik təxminən 1000 talerə⁹⁰ başa gəldiyi bildirilir. Bu səbəbdən, onların çoxunun cavab məktubu ilə yola salınacaqları deyilir. Həmin məktubunda, Sultan bu tərəfdən Təbrizədək olan bütün ərazilərə sahib olmaq istədiyini bildirdi, bu da öz növbəsində, bir sıra çətinliklərin üzə çıxmasına gətirib çıxaracaq. Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) şahı isə, yalnız müharibə nəticəsində böyük məşəqqətlərlə üzləşən xalqa olan mərhəmətindən irəli gələrək, sülh istədiyini yazırdı”.

Questo giovane Persiano qui è stato honorato straordinariamente, banchettato dalli magisteri Bassà, et da essi presentato nobilmente con molti de suoi principali. Hebbe loro in Divano tra il primo, et secondo Bassà. Portò in dono al Gran Signore libri, tapeti, et un gran padiglione di raso cremesino riccamente lavorato. Il numero de suoi si scopre maggiore di quello, che parve nella entrata, havendo oltre quattro principalissimi signori, circa 200 persone di honesta conditione, et in tutto appresso à 500 boche, che

⁸⁷ Həmin dövrün Osmanlı müəllifi İbrahim Rəhimizadənin təsvir etdiyi hədiyyələrin geniş siyahısı üçün bax: Ф.А. Гусейн. Осmano-Сефевидская война 1578 - 1590 гг., с. 191-192.

⁸⁸ Həmin qızılbaş əyanlarının Əliqulu xan Fəthoğlu, Heydər Mirzənin atabəyi Şahqulu Xəlifə və digər bir Mehdiqulu Sultan olduqları məlumdur. Ф.А. Гусейн. Осmano-Сефевидская война 1578 - 1590 гг., с. 91; В. Кütükoğlu. *Osmanlı-İran Siyâsî Münasebetleri (1578–1612)*, s. 195.

⁸⁹ Osmanlı mənbələrinə görə, 600 nəfər.

⁹⁰ Pul vahidi. Son orta əsrlərdə Müqəddəs Roma İmperiyası ərazisində dövriyyədə olmuş gümüş sikkə.

apportano di spesa à questo Signore presso di 1000 taleri il giorno, et però dicono, che presto molti di quei signori saranno licentiati con la risposta delle lettere, la conclusione delle quali viene detto che habbi ad essere che si mettino li confini volendo questo signore restar al possesso di tutto il parte di quà da Tauris, in che potriano nascer molte difficoltà, havendo il Persiano scritto solamente in generale di desiderare la pace per compassione de i populi, et nella guerra patiscono grandemente calamità.

Di Costantinopoli à 22 di maggio 1590

İstanbuldan göndərilmiş 1590-cı il 22 may tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, Səfəvi şahının qardaşı oğlunun (Heydər Mirzənin – Ə.Q.) girov kimi burada olmasına baxmayaraq, sülh əldə edilməmişdir. Bir-birinə qarşı duran hərbi qüvvələr olmasa da, vəziyyət əvvəlki kimidir. “Bir neçə gün əvvəl həmin bölgədə baş komandan olan Cığalaoğlu persiyalılardan (qızılbaşlardan – Ə.Q.) bəzi əraziləri ələ keçirmək məqsədilə onlarla döyüşə girdi və nəticədə 5 min nəfər itki verdi”.

Quanto alle cose di Persia, la pace non è fermata, se bene è qui l'ostaggio nipote del Persiano poco stimato, ma si sta così senza esserciti dall'una, et l'altra parte, pure à di passati il Cigala qual è luogo tenente generale in quelle parti, volendo usurpare certi confini à Persiani, è venuto con essi alle mani, et gli sono stati amazzati 5 mila Turchi.

Di Costantinopoli il 7 marzo 1599

İstanbuldan göndərilmiş 1599-cu il 7 mart tarixli hesabatda I Şah Abbasın Xorasanı geri almaq məqsədilə özbəklərə qarşı apardığı əməliyyat nəticəsində qalib gəldiyi

bildirilir.⁹¹ Hesabatda bundan əlavə, qızılbaşların şərq sərhədlərindəki uğurlarının Təbrizin Osmanlı bəylərbəyi Cəfər paşada narhatlıq doğurması və bununla bağlı onun Osmanlı sultanına göndərdiyi məktubdan bəhs olunur. Cəfər paşa qızılbaşların bu uğurdan sonra “Təbrizə doğru irəliləyə biləcəklərindən şübhələnirdi”.

L'Usbech piglio una città al Persiano chimata Enrival (?), et il Persiano spedi un suo Generale con esso per recuperare del luogo, cioè inteso dal figlio d'Usbech si spinti alla volta di Persiani con tanta furia, che nel venire a battaglia il generale del Persiano non potendo sostenere l'impeto si messi in fuga, et l'Usbech si ritrovò pròno della campagna, questa nuova gionta à Casbino, il Re montò subito a cavallo, et fece intendere a tutti li suoi soggetti, che dovessero seguitar lo [...] L'Usbech havendo intesa l'avvisi del Re Persiano, et la recuperatione della piazza, riferlò l'esso di maniera, che affermano essere stati di 200 mila cavalli, et andò a diretto al Persiano [...] finalmente il Persiano restò vittorioso con morte del figlio d'Usbech, et di 80 mila Usbecchi [...]

Giafer Visir Bassà di Tauris per corriero espresso mandato in diligenza la fatta sapere per Arzi⁹² al Gran Signore tutto questo successo, acciò debba procedere a quei paesi dubbitando grandemente, che il Persiano hora vittorioso non vada sopra Tauris, et di questo ne ha qualche inditio.

Di Costantinopoli, a 16 ottobre 1599

⁹¹ Həmin dövrdə Xorasan uğrunda Səfəvi-Şeybani mübarizəsi üçün bax: R.Ə. Ağayev. *Azərbaycan və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri*, s. 119-120; T.H. Nəcəfli. *Azərbaycan Səfəvi imperiyasının Türkünstan xanlıqları ilə siyasi əlaqələri*. Bakı: “İdeal-Print”, 2021, s. 117-125.

⁹²“Ərz”.

İstanbuldan göndərilmiş 1599-cu il 16 oktyabr tarixli hesabatda Səfəvi elçisinin⁹³ həmin şəhəri tərk etdiyini bildirir.

Che l'Ambasciatore di Persia era partito da Scutari con malissima satisfazione, et con risoluzione, come si fosse allontanato, tre, ò quattro giornate, di voler andar con molta diligenza per ritrovarsi quanto prima potra con il suo Re, dubitando egli, che gli sia fatta qualche burla da Giaffer Bassa di quei confini, se ben appoggiava la speranza della sua sicurtà sopra l'aiuto, et favore de sollevati in quelle parti.

1600

1600-cü ilə aid hesabatda Təbriz bəylərbəyi Cəfər paşanın Osmanlı sarayına göndərdiyi məktubunda qızılbaşların “gürcülərlə birləşdiyi” və onların hərbi fəaliyyətlərinin qarşısını almaq üçün əlavə qüvvələrə ehtiyac olduğunu bildirmişdi.

Giaffer Bassà di Tauris haveva fatto Arz, che il Persiano si sia unito con Giorgiani, et che le sue genti si siano trovate all'espugnarne delli sopradetti luoghi, havendo però ricercato il detto Bassà aiuti dalla Porta per non trovarsi forse sufficienti.

De Costantinopoli, li 26 marzo 1602

İstanbuldan göndərilmiş 1602-ci il 26 mart tarixli hesabatda bildirilir ki, Səfəvi elçisi onlarla sərhəddə olan bölgələri idarə edən Osmanlı bəylərbəyilərindən şikayət etmək üçün Osmanlı sarayına gəlməkdədir. Lakin bəzilərinin fikrincə

⁹³ Osmanlı mənbələrindən həmin Səfəvi elçisinin Eşikağası Qaraxan ağa (Məhəmmədqulu bəy Ərəbgirli) olduğu məlumdur. Selânikî, *Tarih-i Selânikî* (1003-1008/1595-1600). c. II, s. 814-815. Onun elçiliyinin məqsədi I Şah Abbasın Xorasani fəthi etməsi ilə bağlı xəbəri III Mehmedə çatdırmaq idi. T.H. Nəcəfli. *Səfəvi-Osmanlı münasibətləri (Türkiyə tarixşünaslığında)*, s. 286.

onun gəlişi daha çox Osmanlı dövlətinin “daxili vəziyyətini və Anadolu əhalisinin narazılığını öyrənmək məqsədi daşıyır”.

Si dice che sia in cammino un Ambasciatore Persiano per venirsi à dolersi delli Vice Re per che governano il paese confinante a lui, ma alcuni hanno opinione che egli venga per spiare il stato di questo governo et assicurarse del scontento del Popolo d'Asia più che per altra coza.

Di Costantinopoli, li 12 aprile 1602

İstanbuldan göndərilmiş 1602-ci il 12 aprel tarixli hesabatda bildirilir ki, Osmanlı sarayına gəlmiş Səfəvi elçisi sultanla görüşmüşdür, onun Venesiyadan ipək parça almaq üçün ora səfər etmiş Səfəvi tacirinin dəyərli mallarının “Van hakimi tərəfindən qəsb olunmasına görə şikayət edəcəyi deyilir. Bundan əlavə, həmin elçinin bura 30 karat ağırlığında olan, olduqca böyük almazı satmaq üçün gəldiyi bildirilir”.

L'Ambasciatore di Persia è gionto, et gia ha havuto audienza dal Signore et di cosi, che sia per dolersi della morte d'un mercante Persiano stato a Venetia à comprar panni di seta, al quale il Vice Re di Van hà rubbato tutte le mercantie, ch'erano molto riche, et si dice anco che sia venuto per vender un diamante di meravigliosa grandezza, pesando trent carrati, et è di valor d'un million d'oro.

Di Costantinopoli, li 13 di maggio 1602

İstanbuldan göndərilmiş 1602-ci il 13 may tarixli hesabatda Səfəvi elçisinin gətirdiyi almazı sultana göstərdiyi, sultanın isə “onu alıb-almayacağına hələ də qərar vermədiyini” bildirilir.

Quel di Persia ha fatto veder il suo Diamante a questo Signore, che non l'ha ancor risoluto se lo voglia comprare, o no.

Di Costantinopoli li III di maggio 1604

İstanbuldan göndərilmiş 1604-cü il 3 may tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, “Cığala paşa nəhayət Anadolunun hərbi qüvvələri ilə persiyalılara (qızılbaşlara – Ə.Q.) qarşı yürüşə çıxdı, onun qoşunu 20 min süvaridən ibarət idi, onun ordusu Macarıstana yollanmaq üzrə olan baş vəzirin hərbi qüvvələrindən güclü idi [...] Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarı (I Şah Abbas – Ə.Q.) hazırda İrəvan (*Revan*) şəhərini mühasirədə saxlayır.”

Il Bassa Cigala è finalmente partito per andarsene con le forze d'Asia contra il Persiano et ha seco circa 20 mila huomini a piedi, et a cavallo di quei che stanno ordinamento alla Porta, di maniera che il suo esercito esser più potente di quello del primo Bassa, di quale deve partire per Ungheria [...] Il Re di Persia stringe hora la città di Revan.

De Const.a por cartas de 8 de agosto 1604 scavisa

İstanbuldan göndərilmiş 8 avqust 1604-cü il tarixli ispan dilində olan hesabatda yazılırdı: “Təsdiqini tapmamış məlumatlara görə,” qızılbaşlar İrəvanı ələ keçirmişdirlər.

Que aunque no havia certeza, se dezia havian preso los persianos à Revan.

Di Costantinopoli li 19 di settembre 1604

İstanbuldan göndərilmiş 1604-cü il 19 sentyabr tarixli hesabatda yazılırdı: “Bir casusun verdiyi xəbərlərə görə, Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) ordusu o dərəcədə böyükdür ki, Naxçıvan (*Nascivan*) və İrəvan arasında üç günlük məsafəni əhatə edir və bu türkləri (osmanlıları – Ə.Q.) dəhşətə gətirmişdir. Bundan başqa, onlar arasında Portuqaliyadan Hörmüz yolu ilə gələn

xristian döyüşçüləri, topçular, arkebuz və digər silah ustaları vardır”.

Una spia de Alli morto riferisce che l'esercito del persiano è tanto grande che occupa tre giornate di paese fra Nascivan et Revan, di che turchi sono sbigotiti agiungendo che fra persiani si trovavano de christiani soldati et maestri de artigleria, archibusi et altri instrumenti belici venuto di Portugalo per via di Hormus.

Di Costantinopoli de 30 di novembre 1604

İstanbuldan göndərilmiş 1604-cü il 30 noyabr tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, Səfəvi hökmdarı öz ordusu ilə İrəvanda, Çiğaloğlu isə Ərzurumda qışlayacaqdır.

Di Costantinopoli alli 9 Gennaro 1606 (1607)

İstanbuldan göndərilmiş 1607-ci il 9 yanvar tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, I Şah Abbas osmanlıların əldə keçirdikləri bütün qalaları “ciddi müqavimət görmədən” azad edə bilmişdi.

[...] il Persiano ultimamente si è impatronito di tutti li fortezze che il Gran Signore teneva in quei confini loro, e questo con tanta poca resistenza.

Di Costantinopoli a 20 luglio 1607

İstanbuldan göndərilmiş 1607-ci il 20 iyul tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, I Şah Abbas öz elçisini “ata-babalarından miras qalmış bütün ərazilərin onda qalacağı şərtindən ibarət sülh təklifi ilə Osmanlı sultanının yanına göndərdi, əks təqdirdə o, (I Şah Abbas – Ə.Q.) müharibənin davam etdirilməsində ısrarlı olduğunu bəyan edirdi”.

il Persiano [...] habbia mandato un Ambasciatore al Re ottomano con offerirli la pace con questa conditione di godere tutto quello che ha acquisato sendo stato di suoi antecessori altrimenti che protestava la continuatione della guerra.

Di Costantinopoli a 20 agosto 1607

İstanbuldan göndərilmiş 1607-ci il 20 avqust tarixli hesabatda yazılırdı ki, Səfəvi elçisi Sultandan “geri qayıtmasına izn verməsini rica etdi. Ona (elçiyə) cavab verildi ki, o, öz hökmdarını Sultan Süleymanın dövründə olan sərhəd əsas götürülməklə, sülhün imzalanmasına razı salmalıdır [...] elçi isə, öz cavabında onun hökmdarının da, buna etiraz etmədiyini bildirdi”.

L’Ambasciatore del Persiano supplica il Re per speditioni, per andarsene, e egli fù risposto, che dovesse per concluderla la pace, et che persuadesse il suo Re a contento delli confino, et capittole di Sultan Suliman [...] et gli rispose che il suo Re non manchese del punto di quello.

Di Costantinopoli 19 di settembre 1607

İstanbuldan göndərilmiş 1607-ci il 19 sentyabr tarixli hesabatda qeyd olunurdu: “Avqustun 20-də yazdığım digər məktublarımda bildirmişdim ki, “Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) elçisi öz katibini sülh bağlanılıb-bağlanılmayacağı ilə bağlı Anadoluda olan Osmanlı ordusunun sərdarı Fərhad paşanın mövqeyini öyrənmək üçün onun yanına göndərmişdi. Həmin şəxs paşanın məktubları ilə geri qayıtmışdır. Fərhad paşa sultanı Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) şahının bütün tələbləri ilə razı olmağa çağırırdı, o, həmçinin artıq dağılışmağa başlayan əsgərlərinin qısı Anadoluda keçirmək istəmədiklərini açıq şəkildə bildirdiklərindən şikayətlənirdi”.

Con altri mie scritti alli 20 di Agosto avvisai che l' Ambasciatore di Persia per ordine di questa Corte haveva mandato il suo secretario a Murat Bassà Generale in Asia a domandare per il suo parere se dovessero far la pace o no, hora il detto è ritornato con lettere del Bassà, il quale essorta il suo Re, che debba acconsentire a tutto quel che il Re di Persia domanda, lamentandosi, che le soldate, che di già cominciano a sbandarsi, et che si sono lasciati intendere, che non volgliono svernarsi in Asia.

Avvisi di Persia, Da Aleppo, X aprile 1609

Hələbdən göndərilmiş 1609-cu il 10 aprel tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, “Hökmdarımız Şah Abbasın mənə yazdığı kimi, mən də Siz Əlahəzrətə yazıram ki, siz də Şah Abbasın öz əmirləri ilə birlikdə Təbrizə necə getdiyi və oradan ordusu ilə Qarabağa (*Caragag*) necə gəldiyi ilə bağlı hökmdarları məlumatlandırasınız. Həmin vaxt Şirvan bəylərbəyi Səlfî⁹⁴ xan Samur çayının yaxınlığında, tatarlar və moskvalılarla həmsərhəd olan Dərbənddə getdi və orada öz şahı üçün qala tikərkən tatarların hücumuna məruz qaldı və onlarla döyüşdü, altı min nəfərini öldürdü, digərləri isə qaçıb canlarını qurtardılar. Beləliklə, o, başladığı qalanı tikib qurtara bildi. Persiya (Qızılbaş – Ə.Q.) qarnizonunu həmin qalaya yerləşdirdikdən sonra, o (Zülfüqar xan – Ə.Q.), həmin vaxt Qarabağda olan Şah Abbasın hüzuruna yollandı. Şah Abbas onu sevinclə qarşıladı və eyni zamanda Simon⁹⁵ xanın qardaşı oğlu, Gürcüstan kralı Temras⁹⁶ xanın da öz adamları ilə ora gəlməsini əmr etdi. Temras xan şahın olduğu yerə çatanda, şah İrəvan bəylərbəyi Əmirgünə xanı yanına çağırdı və qoşunu ilə birlikdə Axısqa qalasına yürüş edib,

⁹⁴ Zülfüqar xan Qaramanlı nəzərdə tutulur.

⁹⁵ Kartli çarı I Simon.

⁹⁶ Kaxetiya (sonradan Kartli) çarı I Teymuraz.

qalanı və şəhəri ələ keçirməsini əmr etdi. Həmin qala, Tatar Cil paşa⁹⁷ tərəfindən qorunan türk qalasıdır və Əmirgünə xan Şah Abbasın bütün əmrlərini yerinə yetirərək qalib gəldi, Cil paşanın bütün ordusunu darmadağın etdi, özünü isə əsir aldı.⁹⁸

Türklərlə (osmanlılarla – Ə.Q.) sülh bağlayan Macar kralı Cil paşaya kömək üçün 500 əsgər göndərmişdi, onlardan 300-ü Əmirgünə xanın qoşunu tərəfindən qılıncdan keçirildi, yerdə qalan 200 nəfəri isə Trabzona qaçdı. Şah Abbas ordusu ilə birlikdə Təbrizə doğru yürüş edərək, türklərin (osmanlıların – Ə.Q.) müttəfiqi kürd Bolaqəmir (?) xanın qalasına hücum etdi və ona qalib gəldi [...] Türklər (osmanlılar – Ə.Q.) arasında böyük çaxnaşma var. Bütün sərhədlərinin möhkəmləndirildiyini deyirlər və həmçinin deyilir ki, bu il sultan Persiyaya (Səfəvilər dövlətinə – Ə.Q.) ordu göndərməyəcək”.

Sicome mi ha scritto il nostro Re Sciahbas, cosi scrivo à Vostra Serenita acciò possa dare conto alli Principi facendo sapere, come il Re Sciahbas andò in Tauris con tutti li Principi, et col suo esercito di la passò in Caragag. Tra tanto Salfi Can Governatore di Servan andò a Demur Derbent Tappi, in quella parte che confina con li Tartari, et Moscoviti dove è il fiume Samurhi et facendo ivi una fortezza, per il suo Re fù assaltato dalli Tartari, con li quali combattè, et nè ammazzò seimila di loro, et altri mise in fuga, cosi fini di fare la fortezza, che haveva incominciato, et havendo messo il

⁹⁷ İsgəndər bəy Münşi Cil paşanı “tatar tayfasının sərkərdəsi” kimi təsvir edir. İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixə-aləmarayə-Abbasi)*. II Kitab, Fars dilindən çevirən t.ü.e.d., prof. Şahin Fərzəliyev. “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2014, s. 1478.

⁹⁸ İsgəndər bəy Münşi 1608-1609-cu il hadisələrini nəql edərkən, Çuxursəd bəylərbəyi Əmirgünə xanın Axisqaya gəlmiş Cil paşanın başçılıq etdiyi tatar qoşununa qarşı zəfərlə başa çatmış yürüşündən də bəhs edir. İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi*, II Kitab, s. 1415.

presidio Persiano in detta fortezza andò ad aboccarsi con il Re Sciahbas che trovo in Caragag, il quale lo ricevè allegramente, et al medesimo mandò al Re di Giorgiani che è nipote di Simun Can, acciò mandasse Temras Can, con la gente sua, i quali arrivati dove era il Re, su Altezza mandò à chiamare Amirguna Can Governatore di Hervan, et ordinò che con l'essercito dovessi andare sopra la fortezza Aghelzaga à prendere essa, et la città. Questa è una fortezza del Turco guardata da Cil Bassà Gran Tartaro, et mettendo in essecutione Amirguna Can quanto ordinava il Re Sciahbas, fu vittorioso, ammazzando, et fugando tutto l'essercito di Cil Bassà, et pigliò esso vivo.

Il Re di Magiari, cioè il Re di Ungari, che haveva fatto pace con il Turco havea mandato 500 soldati in soccorso del detto Cil Basà de quali 300 furono amazzati da Amirguna Can, et 200 fugino in Trabizonda. Sciahbas Re con l'essercito di Persiani [...] andò a Torvis, et assaltò la fortezza del Bolagamir Can Curdo confederato del Turco, et fù vittorioso [...] Fra li Turchi vi è gran rumore, et mi dicono, che si fortificano tutti li confini, et anco si dice che questo anno il Turco non manderà essercito in Persia.

Di Costantinopoli il di XXV genaro 1610

İstanbuldan göndərilmiş 1610-cu il 25 yanvar tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, Osmanlı baş vəziri Murad paşa Sultana səfəvilərə qarşı yeni yürüşə çıxmağa ethtiyac olduğunu bildirdi. Hesabatda eyni zamanda bildirilir ki, Səfəvi şahının xəzinədari⁹⁹ saraydan qaçaraq, İstanbula gəlmişdir. Həmin şəxs

⁹⁹ Venesiya baylosu Simone Kontarini də 23 yanvar 1610-cu il tarixli hesabatında Səfəvi şahına “dönük çıxmış xəzinədarbaşının” Osmanlı sarayına gəlməsindən bəhs edir. Hesabatda qeyd olunur ki, keçmiş Səfəvi xəzinədarbaşını Osmanlı sarayına Bağdadın mühafizəsində olan Mahmud

Osmanlı baş vəzirinə Səfəvilər dövlətində “baş vermiş hər şeyi, şahın 50 minlik qoşunla Vana hücum etmək qərarına gəldiyini, lakin eyni zamanda Bağdadı da ələ keçirmək niyyətində olduğundan, ordusunun bir hissəsini ora göndərəcəyini və Osmanlı ordusu Bağdadı qorumaq istəyərkən, Vana hücum edəcəyini bildirdi [...] Murad paşa Rumelidən paşalara, bəylərbəyilərə və sancaqbəyilərə öz qüvvələri ilə bir yere toplaşmaları əmrini verdi, eləcə də çaparlar göndərməklə, ordunun böyük hissəsinin Hələbə yığılması olduğunu bəyan etdi,” buradan bütün ordu ilə Səfəvilər dövləti üzərinə yürüşə çıxmalı idi.

Il Primo Visir è andato all'audienza del Re, che ha tenuto ragionamente sopra le cose di Persia, et conforme al carico di Generale esser tenuto di andar contro a Persiani i quali in numero grossissimo. Il Cameriero del Re di Persia è fuggito et è venuto a Constantinopoli referendo al primo Visir tutto quello che succede in Persia, cioè che quel Re haveva determinato di andar all'assalto di Van con cinquanta milla persone, ma inviar un'altro esercito sotto Babilonia dando voce di voler prender quella piazza, et mentre l'esercito ottomano era per soccorer Babilonia, che egli haverebbe assaltato Vam [...] Morat ha spedito per la Grecia huomini alli Bassà, Bechi, Sangiachi che si mettino insieme, havendo anco spedito corriero che la massa dell'esercito si reduca in Aleppo, dovendo il General da quella piazza partirsi coll'esercito tutto insieme verso la Persia.

Di Costantinopoli il 7 febbraio 1610

İstanbuldan göndərilmiş 1610-cu il 7 fevral tarixli hesabatda Murad paşanın tezliklə Üsküdüardan səfəvilər üzərinə

bəy Cığaloğlu göndərmişdir. *Səfəvi tarixinə dair Venesiya Dövlət Arxivi və Marçiana Milli Kitabxanasında saxlanılan sənədlərin kataloqu*, s. 89-90.

yürüşə çıxacağı bildirilirdi, lakin şahın bura “qaçıb sığınmış adamlarından birinin verdiyi məlumatlar əsasında əvvəlcə, o istiqamətə 15-20 minlik yeniçəri dəstəsi göndəriləcəkdir”. Həmin məlumatlara görə, şahın “xidmətində bir çox xristian, o cümlədən italyan və ispan hərbiçiləri vardır. Bundan əlavə, düşmən süvarilərinin qarşısını almaq üçün nizələr hazırlanmış və piyadalar nizədən istifadə etməklə bağlı təlim keçmişlər, həm süvari, həm də piyadalar arasından tüfəngçilər yetişdirilmişdir”.

Murat Bascia ne passerà presto con li padiglioni in Scutari per inviarsi a quella volta di Persia, ma prima mandarà da 15 o 20 mila giannizzeri, affermandosi da uno di quel Re fuggitivo a questa porta li preparamente già scritto. Havendo al servitio suo molti Cristiani, Italiani, e Spagnuoli, li quali ha honora con li maggi carichi, che si possi dare in guerra, havendo anco fatto fare piche per trattenero la furia della cavalleria, facendo adestrar quelli homini, e maneggiarle, dicendo che sia anco finito li grande Archibugiarìa, tanto a cavallo, come à piedi.

Di Costantinopoli, li 20 marzo 1614

İstanbuldan göndərilmiş 1614–cü il 20 mart tarixli hesabatda yazılırdı: “Mübarək adlı ərəb 50 min nəfərlik qoşunu ilə Bağdad yaxınlığındakı Bəsrə bölgəsini demək olar ki, ələ keçirmişdir, bəziləri buna Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarının dəstəyi ilə müvəffəq olduğunu deyirlər. Nasuh paşa persiyalı (Səfəvi – Ə.Q.) tacirlərin saraya yaxınlaşmalarını və hərəm ağalarının onları bura gətirmələrini qadağan etmişdir”.

L'Arabo detto Mobarech¹⁰⁰, è in campagna con cinquanta millia homini et apreso tutto il paese di Basra vicino a Babilonia, alcuni vogliani sui con consenso del Persiano per il che Nasuf Bascià aprohibito che nisun mercante Persiano si possa accostarsi al palazzo regale qui ne meno possino qui portare con quelli eunuchi.

MdP, 4278

Di Costantinopoli 26 maggio 1614

İstanbuldan göndərilmiş 1614-cü il 26 may tarixli hesabatda “əvvəllər bir neçə dəfə burada olmuş şəxslə müqayisədə, daha aşağı mənsəbli”¹⁰¹ Səfəvi elçisinin 20 nəfərdən çox olmayan heyəti ilə Osmanlı sarayına gəldiyi bildirilir. Hesabatda Səfəvi ordusunun “gürcüləri ağır məğlubiyyətə uğratmaqla, həmin ölkəni demək olar ki, tam şəkildə ələ keçirdiyi və bunun yalnız sülhün pozulması ilə deyil, müharibəyə də gətirib çıxara biləcəyi” qeyd olunur.

Fra 5, o 6 giorni vi si aspetta un Ambasciatore Persiano, huomo di qualità inferiore à quella, che vi sono venuti altre volte, e che non ha più di 20 persone et, muli in sua accompagnatura. Si dice che il Re di Persia habbia dato cosi gran rotta alli Giorgiani [...] che sia rimasto quasi assoluto padroni di questo paese, che se sarà vero, non solamente rompersi ogni trattata di pace, ma sarà certa occasione di subito guerra.

¹⁰⁰ Burada XVII əsrin əvvəllərində Bəsrə bölgəsində osmanlılara qarşı mübarizə aparmış Səfəvi meyilli ərəb Müşşəzilər sülaləsinin nümayəndəsi Seyid Mübarək nəzərdə tutulur.

¹⁰¹ Çox güman ki, Gürcüstan səfərinin məqsədini izah etmək üçün I Şah Abbas tərəfindən Nasuh paşanın yanına göndərilmiş Sultan Məhəmməd bəy Talış nəzərdə tutulur. İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixə-ələmarayə-Abbasi)*, II Kitab, s. 1554.

Avisi di Costantinopoli, delli 25 di giugno 1614

1614-cü il 25 iyun tarixli İstanbul xəbərlərində yazılırdı: “Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarı Gürcüstan və Çərkəz knyazlarının bir-biriləri ilə müharibə etmələrinə çalışırdı [...] Onun bu siyasətinin fərqiində olan çərkəzlər və gürcülər birləşdilər və Dadian knyazını da öz sıralarına qatararaq, yaxşı bir ordu qurdular və persiyalıların (qızılbaşların – Ə.Q.) üzərinə yürüşə çıxdılar. Bundan xəbərdar olan Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) hökmdarı 15 minlik süvari ilə düşmənin üzərinə hücumla keçdi və onların birləşmiş qüvvələrini darmadağın edərək, qələbə qazandı.

Bundan sonra bütün Gürcüstanı ələ keçirdi, qadınlar və uşaqlar istisna olmaqla, həlak olmuş döyüşçülərinin intiqamını almaq məqsədilə, minlərlə [gürcünü] qılıncdan keçirtirdi. Daha sonra dadianların üzərinə yürüş etdi və hazırda bütün Gürcüstana sahib olduğundan ortada [yalnız] Böyük Türkün (Osmanlı sultanının – Ə.Q.) [ələ keçirilməmiş] bir qalası¹⁰² qaldı. Həmin qalanı almaq niyyətini [Osmanlı sarayına] bildirmək üçün, Sultanın (I Əhməd – Ə.Q.) yanına elçilər yolladı. Bundan başqa, Bağdad yaxınlığında müqəddəslərindən birinin məqbərəsini ziyarət etmək istədiyini sultana bildirdi. Hazırda sultanla mövcud olan sərhədləri nizamlamaq istəyindədir, ola bilsin ki, həmin şəhərə də yiyələnmək məqsədi güdür [...] Onun (I Şah Abbasın – Ə.Q.) elçiləri¹⁰³ Üsküdarla gəldilər və onları [İstanbul] gətirmək üçün dörd gəmi göndərdilər. Hörmət əlaməti olaraq, elçiyə Mehmed paşanın sarayında təmtəqarlı şəkildə qalmağa yer ayırdılar. Elçi hədiyyə kimi səkkiz nəfərin

¹⁰² Axısqa qalası.

¹⁰³ Zakir ağa Quşçu.

güclə daşdığı məscid üçün böyük ipək xalça gətirmişdi. Yetkin yaşda olan elçi sultanın əlini öpməyə gələndə onu otuz nəfər heyət üzvü müşayiət edirdi”.

Habbiamo nova come il Re di Persia frutamente trattava di mettere [...] tra il Re di Georgiani, et quello di Circassi, per farli venire alle mani fra di loro, et lui subentrare per terzo a fare il fatto suo, questi avveduto si di tal stratagemma si sono collegati insieme, et in compagna loro un altro Re di Dadiano, et un altro Principe, e fatto un buon exercito, s'avviarno verso il Persiano, et venuti à giornata non hebbe peggio il Persiano, dove perche 25 mila huomini molti segnalati, la persona Re di Persia sentito questo che si trovava qui appresso con più gente spinse inanzi con 15 mila cavalli, et investi l'inimici, et recuperò la vittoria sbaragliando tutto l'exercito loro, si è poi impadronito di tutto il paese Georgiano, tagliano a pezzi grandissimi migliara d'huomini, riservato però donne, et figlioli in vendetta delli suoi morti, poi è andato contra quelli di Dadiano, et hora ch'è patrone del paese Georgiano li resta in mezzo una fortezza dell Gran Turco, la quale hà mandato à dimandare per esser dentro il suo dominio, et manda ancora di dire al Gran Turco che per particolar divotione d'un santo loro sepolto in Babilonia vuole andare à visitarlo, et all'hora agiustarà li confini con il Gran Turco, di maniera che deve far pensiero d'impadronersi anco di quella città di questi ottomani restano travagliati, et quasi sbigottiti di cossi fatte nuove et il suo Imbasciatore è arrivato alli stante à Scutari et hanno mandato quattro galere a levarlo, li hanno alloggiato nobilmente nel seraglio di Mehmet Bascià che è favore stata ordinariosato agl'altri Imbasciatori, ha portato di presenti a Gran Turco un tapetto Persiano di seta bellissimo per la moschea molte grande, che à mala pena otto huomini l'hanno portato con altre gentelezze che si vederanno

quando andara à baciare la mano al Gran Turco, son venuti seco trent huomini, et lui d'età matura.

Avisi di Costantinopoli, de 30 di giugno 1614

1614-cü il 30 iyun tarixli İstanbul xəbərlərində qeyd olunurdu ki, Osmanlı baş vəziri Nasuh paşa Gürcüstan və Səfəvi sərhəddində olan və osmanlılara tabe olan qalanı tələb etmək üçün gələn Səfəvi elçisinə bundan iki əvvəl sülh bağlamaq üçün gəlmiş digər Səfəvi elçisi ilə birlikdə həmin ərazidə sərhədləri müəyyən etmək üçün göndərilmiş çavus qayıdanadək hər hansı bir cavab verməyəcəyini bildirmişdi.

Nasuf Bascia non vuol dare alcuna risposta a quest'Imbasciatore di Persia venuto per adimandare una città che si trova del Gran Turco trà Giorgiani, et quelli confini di Persia, sino che non ritorna il chiaus che hà mandato per limitar li confini con quel Emir Imbasciatore che venne qui circa dua anni sono mandato da quel Rè per concluder la pace, et questo Imbasciatore sarà ritenuto sino al ritorno di detto Chiaus, per la tardanza del quale tutti di questa Porta stano confusi, et quasi sbigottiti.

Avisi di Costantinopoli, de 29 d'agosto 1614

1614-cü il 29 avqust tarixli İstanbul xəbərlərində qeyd olunurdu ki, səfəvilərlə “əldə olunmuş atəşkəs hər gün keçdikcə daha çox pozulur, belə ki, sərhəd bəylərbəyiləri şahın (I Şah Abbas – Ə.Q.) çox böyük hazılıqlar gördüyünü yazırlar”.

La tregua con il Persiano si vede ogni giorno più turbata, scrivendo li governatori che stanno à quelli confini, che quel Re sta facendo grandissimi apparecchi.

Costantinopoli li 22 settembre 1614

İstanbuldan göndərilmiş 1614-cü il 22 sentyabr tarixli hesabatda qeyd olunur ki, bir-birinin ardınca gəlmiş Səfəvi elçilərinin geri qayıtmalarına izn verilmişdir və “bütün məsələlər həmin bölgələri yaxşı tanıyan şəxslə müzakirə edilmişdir”.

Gli du Ambasciatori di Persia ch'arrivano un dopo l'altro con li presenti, come si scritto, sono spediti et tutto si è doluto con un soggetto pratico di quel parti.

Di Costantinopoli 19 d'ottobre 1614

İstanbuldan göndərilmiş 1614-cü il 19 oktyabr tarixli hesabatda qeyd olunur ki, səfəvilər “Ərzurumdan iki günlük məsafədə yerləşən *Casnehala* (Həsənqala¹⁰⁴) adlı türk qalasını ələ keçirmişlər və bu xəbər sultana çatanda o, bundan çox məyus olmuşdu”. Hesabatda eyni zamanda məlumat verilir ki, sultan Osmanlı baş vəziri Nasuh paşanın Səfəvi şahı ilə “gizli əlaqələrindən və ondan mütəmadi olaraq hədiyyələr aldığından şübhələnmişdi. Bu səbədən, onun ölümünə fərman verdi”. Bu hadisədən sonra sultanın səfəvilərə qarşı silaha sarılmaq əmri verdiyi qeyd olunur.

Essendo pervenuto all'orechie del Gran Signore come il Persiano havea preso una fortezza del Turco chiamata Casnehala, la quale è lontana da Isdrum dua giornate, qual nova hà disgustato tanto al Gran Signore, aggiunte con altre che riserbava nel petto contro Nasuf Bascià primo Visir, havendo sospettato sempre che teneva secreta intelligenza con detto Persiano, et che riceveva di continuo presenti da lui, la qual cosa lo fece risolvere à farlo morire, senza far consapevole altre persone [...] In questo è venuto à parare la sua grandezza, quando manco se lo pensava, et si hà dato

¹⁰⁴ Ərzurum şəhərindən şərqə doğru 38 km. məsafədə yerləşir. Məlumat üçün dosent Fərəh Hüseyinə təşəkkür edirəm.

ordine armare contro il Persiano, et dicono il Gran Signore volere andare in persona perche temono quelle forze.

Avisi di Costantinopoli, delli 29 di dicembre 1614

1614-cü il 29 dekabr tarixli İstanbul xəbərlərində yazılırdı ki, səfəvilər “bir sıra ərazilər də daxil olmaqla, bütün Gürcüstana sahib olmuşdurlar”.

Da molto che pensare qui li progressi che va facendo il Persiano per che oltre di haversi impadronito di tutta la Gurgia il medesimo hà fatto di molte altre piazze.

Avisi di Costantinopoli, delli 22 di gennaio 1615

1615-ci il 22 yanvar tarixli İstanbul xəbərlərində yazılırdı ki, Səfəvi şahı III Sultan Muradla olan müharibə (1578-1590) nəticəsində “itirdiyi bütün ərazilərini ələ keçirə bilmişdir və üstəlik Bağdad şəhərini də sultandan almağa cürət edir”. Xəbərlərdə eyni zamanda, Osmanlı sarayı tərəfindən habsburqlara göndərilən diplomatik hədiyyələr içərisində “çox böyük və gözəl” Səfəvi xalçasının da olduğu qeyd olunurdu.

Di Persia non habbiamo altra nova, da poi che quel Re havea ricuperato novamente quanto nella guerra di Soltan Murat havea perso, et oltre di questo ardisce à dimandare al Gran Turco la città di Babilonia, il quale Gran Turco [...] à fine di vedere accomodate le cose d'Alemagna con fermo stabilimento dove è partito quindici giorni sono Gasparo Gratiani spedito da questa porta [...] con il quale l'hà mandato presenti bellissimo cioè [...] un tapeto persiano grandissima, et bello.

Di Costantinopoli, 21 di febbraio 1615

İstanbuldan göndərilmiş 1615-ci il 21 fevral tarixli hesabatda qeyd olunur ki, səfəvilərlə olan atəşkəslə bağlı yenicə buranı tərk etmiş və osmanlıların “böyük ehtiramla qarşıladıqları elçinin cavabını gözləyirlər”.

Della tregua col Persiano qui s’aspetta la risposta di quell’Ambasciatore che andò via ultimamenti, al quale il Turco fece grandi accoglienza.

MdP, 4278

Di Costantinopoli 6 marzo 1615

İstanbuldan göndərilmiş 1615-ci il 6 mart tarixli hesabatda qeyd olunur ki, Səfəvilər dövlətindən qaçıb, osmanlılara sığınmış bir nəfər Osmanlı sultanına bildirmişdi ki, Səfəvi şahına “etibar edilməməlidir, çünki o, nə vəd etdiyi ipəyi göndərəcək, nə də, sülhə sadıq qalacaqdır”.

Di Persia è arrivato un personaggio fuggito da quelle parti, et ha detto liberamente al Gran Signore che non si fedi del Persiano, perche nè li manderà le sete promesse, ne manco gli osserverà la pace.

MdP, 4277

Delli Costantinopoli 16 di maggio 1615

İstanbuldan göndərilmiş 1615-ci il 16 may tarixli hesabatda qeyd olunur ki, bir neçə gün əvvəl, Osmanlı sultanı Mehmed paşanı səfəvilərə qarşı müharibədə sərdar təyin etdi. “Münəccimlərin hesablamalarına görə, ayın (may) 23-ü uğurlu gün sayıldığından, Mehmed paşa həmin gün Üsküdarə keçərək hərbi yürüşə başlayacaqdır [...] Özbək xanı, tatarlar və gürcülər səfəvilərə qarşı müharibədə osmanlıların tərəfində “döyüşəcəklərinə söz verdilər [...] Sultanla razılığa gələn

çərkəzlər bu müharibədə 4 min qatır və 160 min kq. taxıl yardımı edəcəklərinə vəd verdilər”.

Li giorni passati Il Gran Turco giuntò il Consiglio di Stato nominare il Generale per la guerra di Persia, et per che haver presentito che Mehmet¹⁰⁵ per Visire suo genera faceva deligenza con le Soltane.[...] Lo nominò Generale, et subito mandò il suo padiglioni à Scuttari, ch'e all'altra banda dell Asia, et egli passerà in persona à 23 di questa luna perche li loro Astrolog trovano esser egcorno felice, et li buon agurio passerà anco con lui [...] Il Re de Usbecchi ha promessi far guerra al Persiano, et cossi li Tartari confinanti, et li Giorgiani che furono ostesi da lui l'anno passato [...] Li Circassi si sono tornati ad accomodare con il Gran Turco, li quali han promesso darli in aiuto di questa guerra 4 mila muli, et 160 mila chila de grani.

Di Costantinopoli, 30 di maggio 1615

İstanbuldan göndərilmiş 1615-ci il 30 may tarixli hesabatda bildirilir ki, Osmanlı sarayında Səfəvi elçisinin zəngin hədiyyələrlə və təxminən 800 nəfər Osmanlı hərbi əsiri¹⁰⁶ ilə gələcəyini gözləyirlər.

Si aspettava alla Porta Ambasciatore di Persia con presenti grandi, et circa 800 Turchi schiavi..

Avisi di Costantinopoli delli 13 di giugno (1615)

¹⁰⁵ Osmanlı baş vəziri “Öküz” Mehmed paşa (1614-1616; yanvar 1619 - dekabr 1619).

¹⁰⁶ İsgəndər bəy Münşiyə görə, azad edilən Osmanlı əsirlərinin sayı min nəfər idi. İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarix-e-alamaraye-Abbasi)*, II Kitab, s. 1572-1573.

1615-ci il 13 iyun tarixli İstanbul xəbərlərində Səfəvi elçisinin¹⁰⁷ “keçmişdəki hadisələr zamanı əsir aldıkları”¹⁰⁸ 725 nəfər Osmanlı əsiri ilə gəldiyi və onları məscid üçün xalçalar və digər hədiyyələrlə bilikdə Sultana təqdim etdiyi qeyd olunur. Həmin elçinin “bura keçmişdə əldə olunmuş sülhün təsdiqi məqsədilə gəldiyini,” lakin osmanlıların ona inanmadığı və bunun, ordunun bu il səfəvilərə qarşı yürüşünün qarşısının alınması üçün qızılbaşların “bir oyunu olduqlarını düşünürlər”. Osmanlı sultanı Səfəvi elçisinə Şah Abbasın “ələ keçirdiyi bütün torpaqları ona qaytaracağı təqdirdə sülh barədə danışmağın mümkün olacağını bildirdi”. Xəbərlərdə eyni zamanda, Şah Abbasın böyük oğlu Məhəmməd Bağır Mirzəni və bəzi əyanları öldürtdüyü və bu əməlin “bir çox insanda qəzəb hissi doğurduğu” da qeyd olunur.

Li giorni passati havvio qui el'Imbasciator di Persia è meno seco 725 Turchi che erano stati presi da loro nelle fattioni passate, e li presento al gran Turcho con alcuni tapeti per la moschea con altre cose, dichono viene per la confirmatione della pace fattà, per il passato, ma qui non se li crede si no che si per stragagema acciò non si mandi l'exercito questo anno a quella volta, pero il Turcho l'ha risposto che vole che il persiano renda tutto quello che ha ocupato del suo, e poi tratara della pace è in tanto faceva marciar l'exercito a quella volta, e il General Mahmet con la venuta d'esso

¹⁰⁷ Qasım bəy.

¹⁰⁸ Haqqında bəhs olunan əsirlər 1605-ci il noyabrın 6-da Cığaloğlu Yusuf Sinan paşanın başçılıq etdiyi Osmanlı qoşununun qızılbaşlara məğlub olduğu Sufiyan döyüşü zamanı əsir alınmışdılar. Əsir alınanlar içərisində Osmanlı sarayında nüfuz sahiblərindən olan Raziyə xatunun oğlu Mustafa paşa və sultanın süd qardaşı Məhəmməd Əmin bəy də var idi. Həmin əyanların və digər əsirlərin azad olunmasını Osmanlı sultanı Şah Abbasdan xahiş etmişdi. İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarix-e-ələmaraye-Abbasi)*, II Kitab, s. 1572-1573.

Imbasciatore havea procurato con le Soltane di rimaner in Costantinopoli, et che fusse nominato un altro in loco suo pero non li era reuscito e conveniva che vadi anche lui, e parche da un tempo in qua ogni un va referando il cargo di questo generalato per la difficulta che anno di quella impresa, si bene anno speranza di far cose grande, per essersi alcuni principi confinanti offerti al Turco de aiutarlo contra detto, persiano, il quale ha fatto amazare al suo primo genito con alcuni Baroni che sià provocato a sdegno molti altri.

Di Costantinopoli, li 13 giugno 1615

İstanbuldan göndərilmiş 1615-ci il 13 iyun tarixli hesabatda qeyd olunurdu ki, iyunun 8-də Osmanlı baş vəziri Mehmed paşa Üsküddən Səfəvilər dövləti üzərinə yürüşə çıxdı və yürüşdən əvvəl Sultan Əhməd “bu səfərdən imtina etməyə inandırmağa çalışsa da, buna müvəffəq olmamışdı”. Sultan iki il əvvəl I Şah Abbasın sarayına elçi kimi göndərdiyi və hazırda şahın elçisi ilə birlikdə hədiyyələrlə gələn İncili Çavuşa¹⁰⁹ çapar göndərdi.

Alli 8 era partito il Visir da Scutari verso Persia con l'essercito, e si bene havea di nuovo provato di persuader al Gran Signore disprascader in questa espeditione, tuttavia non l'havea potuto spuntare stando tuttavia viso risoluto il Gran Signore di proseguire avanti[...] havea spedito un corriero a Inghil Chiaus, che quello che due anni fa mandato

¹⁰⁹ Osmanlı elçisi İncili Çavuş təxminən 2 il Səfəvi paytaxtında saxlanılmışdı. İsgəndər bəy Münşi bunu İncili Çavuşun “hələ sərhədləri müəyyənləşdirib qurtara bilməməsi” ilə əlaqələndirirdi. İsgəndər bəy Münşi Türkman. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixə-aləmarayə-Abbasi)*, II Kitab, s. 1554. İncili Çavuş Səfəvi elçisi Mazandaran sipəhsaları Qasım bəylə birlikdə İstanbula gəlmişdi.

in Persia, che hora ritorna con il Ambasciatore che porta i presenti, suo maesta fu scritto, ordinadogli che lasciandolo Ambasciatore per strada egli, Mustafa Bassà, il qual Bassà con altri 700 Turchi hanno havuto libertà dal Persiano.

Avisi di Costantinopoli delli 28 di giugno 1615

1615-ci il 28 iyun tarixli İstanbul xəbərlərində qeyd olunurdu ki, Şah Abbas öz ordusuna osmanlıların “keçəcəkləri dağ keçidlərini ələ keçirmələrini və onların irəliləmələrinin qarşısını almaq və ərzaq təchizatından məhrum etmək üçün həmin bölgədə olan mal-qaranı və yem ehtiyatlarını məhv etmək əmri vermişdi”. Həmin ayın 4-ü tarixli Hələbdən göndərilmiş məktublardan I Şah Abbasın öz ordusu ilə Bağdad yaxınlığında olduğu və hazırda Hələbdə olan Osmanlı baş vəzirinin onların üzərinə gəlişini gözlədiyi məlum olur.

Persiano, [...] il quale [...] ha ordinato occupar alcuni passi forti per dove haveano de passar et guastare molte campagna de vivevi acì non habbino con che sustentarsi tutto questo con speranza di far tornar in dietro detto exercito, ò vero consumarlo in manuera che non potesse temer d'esso [...] Sono venuti lettere di Aleppo delli 4 del presente è havisano che il persiano con l'exercito era apresso di Babilonia, et in Aleppo aspetavano il primo Visir General che va in Persia.

Di Costantinopoli li 26 novembre 1615

İstanbuldan göndərilmiş 1615-ci il 26 noyabr tarixli hesabatda bildirilir ki, I Şah Abbas osmanlıların istilasına uğrayacaq ərazidə - 15 günlük məsafədə hər hansı əkin əkilməsini qadağan etdi. Üstəlik, Krım tatarları xanının yürüşdə şəxsən iştirakdan imtina etməsi Osmanlı qoşunlarının “vəziyyətini bir qədər də ağırlaşdırmışdı”.

Il Persiano aveva dato ordine che nella parte soggetta all'invasione de Turchi non si faccia seminato per 15 giornate di camino, e questo accresceva difficoltà all' impresa di Persia, aggiungendosi un'altra maggior ch' è il Tartaram negava d'andar in persona.

Avisi di Costantinopoli del primo di gennaio 1616

1616-cı il 1 yanvar tarixli İstanbul xəbərlərində “kaptan-ı dərğa” Xəlil paşanın səfəvilərə qarşı əməliyyatlara başçılıq edəcəyi deyilir və qeyd olunur ki, Osmanlı ordusunun həmin istiqamətdə “irəliləyişinin qaşısında çoxlu əngəllərin olmasına baxmayaraq, Sultan müharibəni davam etdirməkdə israrlıdır. Ordunun hazırkı komandanı Mehmed paşa, sultana davamlı olaraq yazdığı məktublarında bu yürüşün çox çətin olduğunu və ona sülh əldə edilməsinə səy göstərməsini məsləhət görürdü”.

Il Gran Signore è tornato in Costantinopoli doppo havere giuntato molta gente nell'Asia per mandare in Persia, et si dice che Helil baxa capitano del mare andar per generale di essa, stando risoluto il Gran Signore di proseguir la guerra contra il parere di molti delle Porta quali molti impedimente che vi sono alli exerciti che si mandano in Persia, tanto di vettovaglie, come dell altre cose, Mehmet baxa al presente General dell'essercito scrive continuamente consigliando il Gran Signore che procuri di far la pace, perche questa impresa è difficilissima, et la gente per non andare à morire si vanno ribellarlo, avisa ancora che il Persiano si trova alli confini di Babilonia con grosso essercito, burlandosi delle forze ottomane.

Di Costantinopoli li 9 gennaio 1616

İstanbuldan göndərilmiş 1616-cı il 9 yanvar tarixli hesabatda bildirilir ki, Səfəvi elçisi hələ də Osmanlı sultanı

tərəfindən qəbul edilməmişdir. Sultan baş vəzir Mehmed paşanın yavərini fəxri xələt və qılıncla təltif edərək onu Səfəvi sərhədinə göndərdi.

L'Ambasciatore di Persia veniva trattenuto tuttavia senza audienza, e il Gran Signore haveva spedito l'Aiutante del primo Visir, con una veste, e scimitarra, et ordinò di avanzarsi ne i confini di Persia.

Avisi di Costantinopoli delli 26 di gennaio 1616

1616-cı il 26 yanvar tarixli İstanbul xəbərlərində qeyd olunur ki, Səfəvi elçisi Osmanlı sarayında mühafizə altındadır və şahın verdiyi “tapşırığa riayət edərək, sülh danışıqları aparmır”. Hazırda Bağdad bölgəsinin yaxınlığında olan Şah Abbasın “osmanlılardan təkcə müdafiə olunmaq üçün deyil, eyni zamanda, yeni ərazilər ələ keçirmək üçün kifayət qədər qüvvəsi vardır”. Səfəvilərə qarşı yürüşün sərdarı Osmanlı baş vəziri Mehmed paşa Sultan Əhmədə yazdığı “məktubunda Hələb ətrafında olan 120 minlik ordusundan yalnız yarısının qaldığını, bəzilərinin bir neçə aydır davam edən vəba xəstəliyindən, onlardan daha çoxunun isə, ərzaq çatışmazlığından fərarilik etdiklərini və bu səbəbdən, əvvəllər də olduğu kimi, sülhə ehtiyac olduğunu bildirir, lakin sultan müharibəni davam etdirməkdə israrlıdır”.

L'Imbasciator del Persiano stà qui con molte guardie, il quale non tratta cosa alcuna della pace per adempir l'ordine datali dal suo Signore, al quale, è venuto nuova, che il suo re si trova molto ben provisto, non solo per difendessi dagli ottomani, ma per acquistare molti più di quello ha fatto per il passato, trovandosi al presente alli confini di Babilonia, vi bellandosi molti dal Turco, et andavano con lui, et in particolare il figliuolo di Nasuf baxa, et altri sua parenti. Mehmet baxa primo visir et Generale contro il Persiano ha

scritto al Gran Turco, che di 120 mila persone che si trovavano nel suo essercito, alli confini d'Aleppo, non vi sono remasti più che la mittà, essendo morti quel altri per la peste ch'e state li mesi passati, et di questi molti sene vanno fugendo per mancamento vettovaglio et per questa causa il detto Visir và consigliando alla pace, come sempre ha fatto, però il Gran Turco è risoluto di voler far l'impresa.

Avisi di Costantinopoli de 26 d'aprile 1616

1616-cı il 26 aprel tarixli İstanbul xəbərlərində mart ayının 10-da səfəvilərə qarşı yürüşdə olan Osmanlı ordusuna qoşulmaq üçün əlavə olaraq, “40 min əsgərin səfərbər olunduğu” qeyd olunur.

Alli X del passato si fece la risegna della gente che ha d'andare in supplimento dell essercito di Persia, et s'arrollorono 40 mila soldati.

Avisi de Costantinopoli delli 7 di giugno (1616)

1616-cı il 7 iyun tarixli İstanbul xəbərlərində Kırım xanının¹¹⁰ 50 minlik ordusu ilə osmanlıların tərəfində səfəvilərə qarşı döyüşmək üçün gəldiyi bildirilir. Osmanlı sarayında olan Səfəvi elçisinə “ciddi nəzarət olunduğu və ona kiminləsə ünsiyyət qurmasına icazə verilmədiyi” qeyd olunur.

Il Gran Turco sta tanto posto in questa guerra di Persia che non pensa ad'altro, et ogni giorno manda gente nova in seguimento del suo exercito [...] va il Re Tartaro con cinquantemillia persone in favor del Turcho, et si giudicha, ottonendo vittoria l'ottomano venevano alla pace come vorra lui, dopo la quale si voltara con l'exercito et l'armata per far qualche conquista contra christiani [...]

¹¹⁰ Canıbəy Gəray.

All'Imbasciatore del Persiano lo tengono molto a stretto è non li lasciano parlar a nisuno.

Avisi di Costantinopoli delli 5 di luglio 1616

1616-cı il 5 iyul tarixli İstanbul xəbərlərində qeyd olunurdu ki, Hələbdən gələn xəbərlərə görə, Osmanlı ordusu Səfəvi ərazilərinə daxil olmuşdur, I Şah Abbas öz ordusu ilə geri çəkilərək, bir sıra mühüm dağ keçidlərində mövqe tutmuşdur. Düşmənin yorğun olduğunu və ərzaq təchizatının olmadığını görüb, onların üzərinə həmlə etdilər, baş vermiş döyüşdə qızılbaşlar qalib gəldi, osmanlılar isə 25 min döyüşçüsünü itirdilər.

É venuta nuova per via d'Aleppo, che havendo intrato l'essercito Ottomano nella Persia, quel Re con il suo s'andava retirando, et arrivato in certi passi per lui vantagiosi, volto faccia all'inimico, et vedendolo stracco del camino, et senza vittovaglie li dette dentro, et doppo d'un gran combattere, il Persiano hebbe vittoria con mortalità de 25 mila Turchi, la qual nuova ha dato tanto terrore à questa Porta, che non sanno che espediente pigliarsi.

Di Pera li 14 di gennaio 1617

Peradan (İstanbul) göndərilmiş 1617-ci il 14 yanvar tarixli hesabatda bildirilir ki, Osmanlı baş vəziri Mehmed paşanın geri çəkilməsi¹¹¹ sultanı səfəvilərlə sülh bağlamağa vadar etmədi.

La ritirata vergognosa del Primo visir, non porta il Gran Signore ad accomodarsi col persiano, et non gli li leva speranza di vindicarsi di lui benche sia solo di questa opinione, et che tutti i suoi servitori lo consiglino di far la pace, la quali li vien un offerta dal Re di Persia.

¹¹¹Mehmed paşa İrəvanı mühasirəyə alsada, onu ələ keçirə bilməmişdi.

Di Costantinopoli li 22 settembre 1618

İstanbuldan göndərilmiş 1618-ci il 22 sentyabr tarixli hesabatda Osmanlı baş vəziri Xəlil paşanın səfəvilərə qarşı müharibədə bir sıra uğurlar qazandığı, qızılbaşların itkilər verdiyi və onlardan “7-8 min nəfərin əsir alındığı” qeyd olunur. Osmanlıların bu uğurları nəticəsində I Şah Abbasın “sultanın təklifləri ilə razılaşmaq məcburiyyətində qalacağı və tezliklə müharibənin başa çatacağı” bildirilirdi.

Il Primo visir [...] ha distrutto parechi provincie, ammazzato gran quantità di nemici, et fatto sette, ò otto mila schiavi, cosa che al Persiano porta danno et vergogna grandi, et che forse sarà di prigiuditio ad altri che si fondavano su l'esito di questa guerra della quali presto si vedrà il fino, essendo il Persiano costretto à far gran parte di quello che vorrà il Gran Signore.

Lettere di Costantinopoli di 22 e 28 di maggio (1619)

İstanbuldan göndərilmiş 1619-cu il 22 – 24 may tarixli məktublarda Səfəvi elçisinin¹¹² Osmanlı sarayına gəldiyi, “onun Yeniçəri ağası, digər saray əyanları və 10 min nəfərlik dəstə tərəfindən qarşılandığı, elçilik heyətinin isə 100 nəfərdən çox olmadığı” bildirilir. “Sultan tərəfindən hələ ki, təsdiq edilmədiyindən, sülh razılaşmasının şərtləri məlum deyil”.

[...] Che era giunto à quella corte l'Ambasciatore Persiano, incontrato dall' Agà di Gianiceri e d'altri personaggi con X milla Turchi mà la corte sua non passava più di cento persone; et 50 camelli, et altrettanti mulli. Le conditioni della pace non si sapevano ancora non essendo state ratificate fin'all' hora dal Gran Signore, nè stato alla sua Audientia.

¹¹² Yadigar Əli sultan (“Burun Qasım”).

Dalle Vigne di Pera, li 22 di giugno 1619

Peradan (İstanbul) göndərilmiş 1619-cu il 22 iyun tarixli hesabatda bildirilir ki, Səfəvi elçisi “geri qayıtmasına izn verilməsi üçün rica etsə də, hələ sultanın cübbəsinin ətəyini öpmədiyinə görə, onun buradan gedişi tezliklə baş verməyəcəkdir”.

Dell Ambasciatore di Persia non si parla, come se non ci fossi, egli non manca però di'solecitare la sua ispeditione la quale non puo essere cosi presto, non havendo ancora baciata la veste.

Di Costantinopoli de' 29 giugno 1619

İstanbuldan göndərilmiş 1619-cu il 29 iyun tarixli məktublarda qeyd olunur ki, Osmanlı sultanı İstanbulun kənarındadır və öz əzəmətini Səfəvi elçisinə nümayiş etdirmək üçün şəhərə “təmtəraqlı şəkildə daxil olmaq niyyətindədir”.

Il Gran Turco era fuori di Costantinopoli, e dissegnava fare l'entrata come trionfante per dimostrare all'ambasciatore di Persia la grandezza, e dappoi dar l'audienza.

Dalle Vigne di Pera, li 21 d'luglio 1619

Peradan (İstanbul) göndərilmiş 1619-cu il 21 iyul tarixli hesabatda bildirilir ki, Ərzurumdan keçən Səfəvi karvanı Trabzona yol almışdır [...] Səfəvi elçisi Osmanlı sultanının əlini öpdükdən sonra, baş vəzir I Şah Abbasa yeni məktub göndərdi, bu məktublar keçən aylarda çavuş vasitəsilə göndərilmiş məktublarda yazılanları təsdiq edirdi və şahdan bunlara cavab verməsi gözlənilirdi.

Si è inteso anco, che d'Esdrum era passata caravana di Persia, et andata à Trabizonda nel Mar Negro, per imbarcarsi ivi con li capitali [...] Doppo che l'Ambasciatore

Persiano ha baciato la mano à Sua Maesta il primo Visir ha fatto nuova espeditione di lettere a quel Re, credesi in confirmatione di quanto haveva scritto già col chiaus li mesi passati, et per sollecitar la risposta e speditione del medesimo.

Səfəvi elçisi Yedigər Əli Sultanın 1619-cu il 30 iyun tarixində Osmanlı sultanı II Osmana təqdim etdiyi hədiyyələrin¹¹³ siyahısı¹¹⁴

Qəbzəsi (tutacağı) və qını almaz, yaqut və zümrüdlə bəzədilmiş düz qılınc.

50 yük ipək.

50 ədəd xalça, astarı dəvə yunundan olan xalçalar və çadırlar.

6 ədəd ağ xallı, çox nadir və çox qiymətli qara tülkü xəzi.

50 ədəd vəşaq xəzi.

12 ədəd pələng xəzi.

¹¹³ Səfəvi-Osmanlı diplomatik hədiyyələr mübadiləsi ilə bağlı, həmçinin bax: F.A. Hüseyn. "Səfəvi dövlətinin 1590 İstanbul sülh müqaviləsi ərəfəsində Osmanlı İmperiyasına göndərdiyi elçilik və hədiyyələr"// Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri II beynəlxalq elmi konfransının materialları. Kastamonu, 2018, s. 154-158; Ə.S. Quliyev. "Səfəvi-Osmanlı diplomatik əlaqələrində hədiyyələşmə (XVI əsrin 50-60-cı illəri)"// Azərbaycan – Türkiyə münasibətləri II beynəlxalq elmi konfransının materialları. Kastamonu, 2018, s. 172-176.

¹¹⁴ Müqayisə üçün bax: Əhməd Quliyev. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində*. Bakı: "Biorol Group" MMC, 2023, s. 167. Bəzi mənbələrdə Səfəvi elçisinin Sultana yuxarıda qeyd olunan hədiyyələrlə bərabər, dörd fil və bir kərgədan da gətirdiyi qeyd olunur. Eyni zamanda, gətirilən ipəyin 50 deyil, 100 yük olduğu məlumdur. Kətib Çelebi. *Fezleke* [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]. c. I. haz. Zeynep Aycibin. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2016, s. 516; Mustafa Efendi Nəimə. *Tarih-i Na'imə*. c. II. haz. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 448-449.

5 ədəd qızılı saplarla işlənmiş məxmər libaslar.
25 ədəd müxtəlif rəngli məxmər libaslar.
20 ədəd qızılı saplarla işlənmiş dəməşqi üslubda libaslar.
25 ədəd müxtəlif rəngli taftadan libaslar.
25 ədəd müxtəlif rəngli dəməşqi parçadan libaslar.
25 ədəd müxtəlif rəngli, zolaqlı ipək kəmər.
20 ədəd oxşar zolaqlı və qızılı işləməli çalma.
20 ədəd qızılı işləməli və zolaqlı yaylıq şəkilində olan uzun parça.
150 ədəd eyni növlü boyun yaylıqları.
50 ədəd çox əla ağ çalmalar.
27 ədəd rənglənmiş və bəzədilmiş yay.

Nota di quello che Hicdgur Alij Kam Imbasciatore del Re di Persia presentò al Gran Signore l'ultimo giorno di giugno quando fù à farli riverenza¹¹⁵

Una spada dritta le guardie della quale con il fodro erono arricchiti di Diamanti rubini, et smeraldi.
50 Cunqueanta balle di seta.
Cinquanta balle di Tappetti, Padiglioni, ò tende da campo, et tapetti foderati di pelle di camello.
Mezza dozzina in circa di pelle di volpi nere pervate di bianco molto rare, et di gran prezzo.
Cinquanta pelle in circa di lupi cervieri.
Una dozzina in circa di pelle di tigrì.
Cinque pezze, overo vesti di velluto con oro.
Venticinque altre vesti di velluto di vari colori.
Venti altre vesti di broccatello alla foggia del damasco con oro.
Venticinque altre di taffetta di vari colori.
Venticinque altre di damasco di diversi colori.

¹¹⁵ ©Archivio di Stato di Firenze.

Venticinque centure di seta rigate di diversi colori.
 Venti turbanti similmente rigati, et con oro.
 Venti lunghe pezze si tela in forma di tovaglioli rigati, et con
 oro.
 Centocinquanta fazzoletti da collo dell'istesso.
 Cinquanta turbanti bianchi finissimi.
 Ventisette archi dipinti, et arricchiti.

Nota di quello che si ha per Ali Kam Mirza al Re di Persia presentato
 al Gran Sig. l'ultimo giorno di Giugno quando fu a farli riverenza

Una spada d'India le guardie della quale con il fodero erano arricchite di Diamanti,
 Rubini, et Smaraldi.
 Cinquanta balle di seta.
 Cinquanta balle di Caffee Indigioni, o Fende da Congo, et Caffee foderate di
 pelli di Camello.
 Una dozzina in circa di pelli di Vache nere pinate di bianco n. vari, ed ogni pezzo
 cinquanta pelli in circa di Lapi Crucieri.
 Una dozzina in circa di pelli di Tigri.
 Cinque Pebre, o uero Vesti di velluto con oro.
 Venticinque altre Vesti di velluto di vari colori.
 Venti altre Vesti di Brocade alla foggia del Damasco con oro.
 Venticinque altre di Caffeta di vari colori.
 Venticinque altre di Damasco di diversi colori.
 Venticinque Centure di seta rigate di diversi colori.
 Venti Turbanti similmente rigati, et con oro.
 Venti lunghe Pebre di seta in forma di tovaglioli rigati, et con oro.
 Centocinquanta fazzoletti da collo dell'istesso.
 Cinquanta Turbanti bianchi finissimi.
 Ventisette Archi dipinti, et arricchiti.

Dalle Vigne di Pera, Il primo di settembre 1619

Peradan (İstanbul) göndərilmiş 1619-cu il 1 sentyabr tarixli hesabatda bildirilir ki, topların hazırlandığı Topxanda çoxlu sayda top töküldüyü müşahidə edilmişdir. Bəziləri bunun qızılbaşlarla “müharibənin əlaməti olduğu və onlara qarşı istifadə ediləcəyinə inanırlar. Lakin bunun sülhün əldə edilməsindən sonra həyata keçirilən adi bir fəaliyyət olduğu qeyd olunur”.

Al Topana ove si fabbricano le artiglerie, si è fonduto molti pezzi da terra circa di che ogni uno dice la sua stimano che questo sia inditio della guerra di Persia[...]et contra i Persiani, si crede che queste preparazioni non sieno fatte essendo operazione universale che segua la pace, la quale il primo Visir ha trattato lungamente con l'assistenza di Calil Bassà havendo comandato il Re chelà ancora intervenga in questo negozio.

Avisi di Costantinopoli di 22 di settembre e di 6 e 12 d'ottobre 1619

İstanbuldan göndərilmiş 1619-cu il 22 sentyabr tarixli məktublarda qeyd olunur ki, səfəvilərlə “8 il müddətinə atəşkəs əldə edilmişdir, onun şərtlərinə görə, hər iki tərəfin əldə etdikləri onlarda qalacaqdır”. Səfəvi elçisinin tezliklə öz ölkəsinə qayıdacağı, lakin bundan əvvəl onun şərəfinə Osmanlı saray əyanları tərəfindən böyük bağda ziyafət təşkil ediləcəyi bildirilirdi. Osmanlı sultanının öz elçisi¹¹⁶ vasitəsilə Səfəvi şahına ünvanladığı məktubunu və aşağıdakı hədiyyələri göndərdiyi deyilir:

2 çox yaxşı bəzədilmiş at.

¹¹⁶ Yadigar Əli Sultanla birlikdə Səfəvi sarayına yollanmış Osmanlı elçisi İbrahim ağa nəzərdə tutulur.

3 ədəd oymalı, böyük gümüş fincan.
3 ədəd oxşar böyük sürahi.
Orta ölçülü sürahilər.
20 ədəd oymalı gümüş boşqablar.
50 ədəd məxmər və ipək yüyən.
Yun parçadan yüyənlər.

Di Costantinopoli, con lettere di 22 settembre, che col Persiano era conclusa tregue per 8 anni rimanendo ogn'uno nel possesso delle cose occupati; e quel Ambasciatore doveva presto ritornar a casa sua, mà che prima da quelli signori della corte sarebbe bancheto in giardino grande. Che il Gran Signore era per corrispondere con presenti al Re di Persia mandandoli persona con questo donativo, che dicono:

*2 cavalli bellissimoi guarniti richissimamente.
3 tazze grandi d'argente dorate.
3 bocali grandi simili.
Più bocali mediocri.
20 piatti d'argenti dorati.
50 cavezzi di veludo e drappi di seta et
Più cavezzi di panno di lana.*

Dalle Vigne di Pera, li 14 d'ottobre 1619

Peradan (İstanbul) göndərilmiş 1619-cu il 14 oktyabr tarixli hesabatda bildirilir ki, bir neçə gün əvvəl İstanbulda qızılbaşların başçısı “müəyyən edilərək həbsə alındı və həmin şəxs bir neçə gündən sonra vəfat etdi” [...] Baş vəzir İstanbulda, sarayın Qara dəniz sahilinə yaxın bağçasında Səfəvi elçisi üçün ziyafət verdi. Baş vəzir və Səfəvi elçisinin məiyyəti ilə bərabər, “həmin təmtəraqlı ziyafətdə Xəlil paşa, bostançıbaşı, baş dəftərdar, yeniçəri ağası, qarı kəndxudası və vaxtilə, Nasuh paşanın yanında olmuş Xoca iştirak edirdi”.

Həmin elçi (Yadigar Əli Sultan – Ə.Q.) çavuşbaşı İbrahim ağa ilə birlikdə sülh müqaviləsini, sultanın və baş vəzirin məktublarını Səfəvi şahına təqdim etmək üçün dəyərli hədiyyələrlə yola düşəcəklər.

Questi passati giorni si è scoperta qui una nuova setta, la maggior parti de Persiani, che si fingevano, però Turchi, il capo della quale essendo stato preso, et posto prigioni, doppo tre giorni si è trovato morto [...] Il primo Visir hà banchettato l'Ambasciatore Persiano ad uno seraglio con giardino verso le bocche del Mar Negro; Nel banchetto, che stato molto lauto, atto impugnato da diverse trattenimento secondo l'uso nel paesi interventi, oltre al primo Visir, et li principali della Corte dell Ambasciatore, Calil Bassà, Buchi Bassà, defterder grande, l'Agà de Giannizzeri, il Camerier grande, et il Coza, che fù di Nasuf Bassà, come quello che si è maneggiato qui in questo negotio. Detto Ambasciatore si va mettendo all'ordine per partirsi, et come fu avvisato anderà seco Hebraim agà, che fù chiaus Bassà. Et porterà li presenti al Re di Persia, anco sarà consegnata la capitulatione et le lettere del Gran Signore er del Bassà per detto Re.

MdP, 4278

Di Costantinopoli 15 settembre 1619

İstanbuldan göndərilmiş 1619-cu il 15 sentyabr tarixli hesabatda Səfəvi elçisi Qasım xanın (Yadigar Əli Sultan – Ə.Q.) osmanlılarla sülh müqaviləsi imzalanmasına çalışdığı qeyd olunurdu. Osmanlı sultanının şərti o idi ki, Səfəvi şahı “ələ keçirdiyi Osmanlı və gürcü ərzilərini geri qaytarmayınca, sülh bağlanmayacaqdır. Əks təqdirdə, onun (Osmanlı sultanı – Ə.Q.) özü şəxsən yürüş edib həmin əraziləri geri qaytaracaq” və

üstəlik, Səfəvi “topraqlarını da ələ keçirəcəkdir. Bu məqsədlə, şaha xəbər vermək üçün onun elçisinə 6 ay vaxt verildi”.

Casumham Imbasciatore di Persia si andava a affaticando per conclude la Pace, avanti che venisse la nuova della conclusa con Sua Maestà Cesarea, al quale il Gran Turco resepose che in modo alcuno non intendeva di farla, se prima il re di Persia non restituiva tutto quello che haveva occupato del suo, e medisimamente quello che haveva preso alli Giorgiani, e non facendo questo lui voleva andare in persona à racquistarlo, et anco impadronirse di tutta Persia. Per il che domando tempo il detto Imbasciatore di sei mesi per portare avvisari il suo Re, il che li fù concesso, e con tuttavia il Persiano va facendo li soliti progressi perche intendi che il Generale Mehmet Baxa seguitava il cammino alla volta sua.

Di Ragusa 20 agosto 1619

Raqusadan göndərilmiş 1619-cu il 20 avqust tarixli hesabatda bildirilir ki, İstanbulda Səfəvi şahı ilə “olan sülhə şübhə ilə yanaşırlar,” belə ki, qızılbaşlar osmanlıların geri almaq istədikləri “2 qalanı onlara təhvil vermək niyyətində deyillər”.

Di Costantinopoli scrivono che si dubitava molto della pace col Persiano, perche questo pretendo tutto il ricuperato, et il Turco ricoverebbe due castelli, i quali il Persiano offerisce di dare purchè a lui ne hanno restituiti altri due. Et hora s’aspetta la risposta di Persia alli propositati fatte a quel Re.

Dalle Vigne di Pera, Il primo di ottobre 1619

Peradan (İstanbul) göndərilmiş 1619-cu il 1 oktyabr tarixli hesabatda bildirilir ki, Səfəvi elçisi (Yadigar Əli Sultan – Ə.Q.) “bu gün səhər buradan yola düşdü, hər iki tərəfin hazırda sahib

olduqları [ərazilərin] onlarda qalması” və ildə 100 yük Səfəvi ipəyinin Osmanlı dövlətinə göndərilməsi şərt ilə sülh imzalandı.

L’Ambasciatore di Persia si è licenziato questa mattina, et s’è conclusa la pace con condizioni che ognuno tenga quello che possiede con il tributo anno delli 100 somma di seta che da Persia al Turco.

Di Ragugia 26 d’ottobre 1619

Raqusadan göndərilmiş 1619-cu il 26 oktyabr tarixli məktubda bildirilir ki, Səfəvi elçisi (Yadigar Əli Sultan – Ə.Q.) 26 sentyabrda sultanın qəbulunda 10 il müddətinə atəşkəs imzaladı və “hər bir tərəfin indiyənə kimi əldə etdikləri bu müddət ərzində onlarda qalacaqdır”.

Che l’Ambasciatore Persiano era stato alli 26 di settembre all’ultima audienza havendo concluso una tregua per dieci anni, nel qual tempo ogn’uno tenga quel che ha.

MdP, 4277

Di Costantinopoli li 6 novembre 1620

İstanbuldan göndərilmiş 1620-ci il 6 noyabr tarixli hesabatda yazılırdı: “dünən bura gələn Persiya (Səfəvi – Ə.Q.) elçisi ¹¹⁷ təntənəli şəkildə qarşılandı. O, ipək və digər hədiyyələrlə yanaşı, hind üslubunda bəzədilmiş dörd fil, iki bəbir və qeyri-adi cins meymun da gətirmişdi. Şahın bununla sülhə sadıq olduğunu türklərə (osmanlılara – Ə.Q.) nümayiş etdirmək məqsədi güddüyü deyilir”.

Hier’ l’altro arrivò qua un Imbasciatore Persiano, il quale è stato ricevuto solennissimamente ha condotto, oltre le seda, et altri presenti 4 elefanti, accomodati alla foggia Indiana,

¹¹⁷ Yüzbaşı Taxta bəy Ustaclı.

dua leopardi, et una simia di raza straordinaria. É commune opinione, che quel Re faci queste dimostrationi per assicurare i Turchi, ch'egli sia per osservar la pace, e con questa speranza porgerli occasione di maggiormente ingolfarsi in qualche guerra, et all' hora poi valersi egli dell'avantaggio.

MdP, 4278

Del Baron de Cèsy Ambasciatore del Re Cristianissimo in Constantinopoli di 10 dicembre 1623

Fransanın 1619-1641-ci illərdə Osmanlı İmperiyasındakı səfiri Filip de Harley Kont Sezi 1623-cü il 10 dekabr tarixli hesabatında Səfəvi elçisinin “hər il gətirməli olduqları ipək yüklü hədiyyələr olmadan” Osmanlı sarayına gəldiyini bildirir. Kont Sezi qeyd edir ki, Səfəvi şahı “ara-sıra Özbək xanları və Böyük moğollarla məşğul olmasaydı, Bağdadı və ətraf bölgələri çoxdan ələ keçirmişdi”.

[...] Si mostra da tre giorni in quà molto riservata al comparir qui di un Ambasciatore di Persia senza haver portato il presente di seta, che il suo Re è obbligato di mandar ogn'anno a questa Porta. É cusi poco tempo che questo Ambasciatore è giunto che non si è potuto scoprir quello che faccia il suo Signore il quale sarebbe un pericolosi vicino all'ottomani se non si trovato spesso occupato dal Principi Usbet, et dal gran Mogor [...] et non è dubbio che senza rispetti egli haverebbe gia invasa Babilonia et altri luoghi che li sono confinanti.

Del Baron de Cèsy Ambasciatore del Re Cristianissimo in Constantinopoli del 7 gennaio 1624

Fransanın Osmanlı İmperiyasındakı səfiri Kont Sezi 1624-cü il 7 yanvar tarixli hesabatında I Şah Abbasın güclü ordu ilə

Bağdada yaxınlaşdığını və IV Sultan Muradın qaynı Hafiz Əhməd paşanın geri çəkilməyə məcbur olduğunu bildirirdi.

Massime se è vero qual che si dire li, che il Re di Persia [...] et sendosi avvicinato di Babylonia con potente essercito, et fatto ritirar Afis Mehemet Bassa cognato di questo Gran Signore che haveva assidato la detta città.

Di Costantinopoli il 1 di febraro 1624

İstanbuldan göndərilmiş 1624-cü il 1 fevral tarixli hesabatda Hafiz Əhməd paşanın I Şah Abbasa yazdığı məktubunda “Bağdadı almağa kömək edəcəyi təqdirdə həmin şəhəri ona təslim edəcəyini” bildirmişdi. Hesabatda qeyd olunur ki, Şah Abbasın Bağdadı ələ keçirmək üçün qoşun yolladığına görə Hafiz Əhməd paşa “həmin şəhərin valisinə sultanın onu ömürlük həmin şəhərin hakimi edəcəyini” bildirdi. Səfəvi qoşunu Bağdada daxil olmaq istədikdə müqavimətə rast gəldiyindən, şəhəri mühasirə etməyə başladı.

[...] Cognato del Gran Signore scrisse al Re di Persia, che se gli voleva soccorerlo metterebbe in manj sue Babylonia, et pigliarebbe qualche altro governatorato in Persia sopra di che il Persiano mando un suo confidente per concludere ogni cosa, et nell istesso tempo fece marciare un armata dritto a Babylonia per impadronirsene ma il cugnato del Gran Signore vedendo venire quest'armata, et havendo saputo le pratiche del Persiano mando dire al Governatore che Sua Altezza lo cognoscendo per sogetto di valor, lo faccia per tutta sua vita Bassa et Governatore di Babylonia, casa che gli accettò con grandi ringratiamenti gionti al quanti giorno doppo persiani alle porte di Babylonia pensando intrare dentro, furono salutati, di molti tiri di canoni. Il quali vedendo che non potevan più sperare di haverla per intelligenza si rosolvero d'assediarla mentre che

havrebbero nuove del Re di Persia che si dice esser amalato a morto.

Avvisi ricercati dalla lettera (15 febbraio 1624)

1624-cü il 15 fevral tarxli məktubda I Şah Abbasın “Bağdadı ələ keçirdiyi, lakin bu xəbərlərin hələ də təsdiqini tapmadığı” bildirilir.

Che si diceva che il Persiano haveva preso la Babilonia, et che radunava eserciti grandissimi per proseguire che la impresa inanzi, ma questo nuova che si affermava presa fino ad altro più certo avviso.

Del Baron de Cèsy Ambasciatore del Re Cristianissimo in Constantinopoli del 18 febbraio 1624

Fransanın İstanbuldakı səfiri Kont Sezi 1624-cü il 18 fevral tarixli hesabatında I Şah Abbasın “xəstəliyinin ciddi olmadığını” qeyd edir.

Io credi che la malattia del Re di Persia, de la quali io vi diedi avviso per la mia ultima, che non l’havra levato di vita.

Di Constantinopoli del signore di Cèsy Ambasciatore del Re Cristianissimo del 18 di marzo 1624

Fransanın İstanbuldakı səfiri Kont Sezi 1624-cü il 18 mart tarixli hesabatında I Şah Abbasın Bağdad qalasını və şəhəri ələ keçirdiyi xəbərlərinin öz təsdiqini tapdığını qeyd edir.

Io non dubito che le nuove di Babylonia [...] dopo dui giorni si tien qui per certissimo che il Re di Persia si sia reso prende della città et castello di essa.

Di Constantinopoli a 12 maggio 1624

İstanbuldan göndərilmiş 1624-cü il 12 may tarixli hesabatda Səfəvi şahının Diyarbəkər şəhərini yürüş etdiyi, Hafiz Əhməd paşanın əsasən süvarilərdən ibarət 40 minlik ordusu ilə qızılbaşları mühasirədən əl çəkməyə məcbur etməyə çalışsa da, buna nail ola bilmədiyi qeyd olunur.

Dua giorni sono s'hebbe avviso alla Porta con gran dispiacere di questa che l'Persiano haveva poi superata la città di Diarbec metropoli della Mesopotamia, nonostante che a sia vista sia fosse appresentato un Cognato del presente Signore Turco per nome Affisamet Bassa con 40 mila sua per lo più cavalli fingendo di soccorrerla per necessitare il Persiano a levarsi dall'assedio, ma è stato senza a frutto.

Di Constantinopoli a 26 maggio 1624

1624-cü il 26 may tarixli İstanbul xəbərlərinə görə, Osmanlı baş vəzirinə¹¹⁸ səfəvilərə qarşı müharibədə orduya komandanlıq etmək tapşırıldı.

Il Gran Signore consiglio dello Grandi della Porta ha fatto passare con buona committiva il primo Visir Generale dell'essercito [...] per andar in Asia contro il Persiano col fine di persuader col suo esempio questa millitia di giannizzeri et spai a seguirlo .

Di Constantinopoli a 26 giugno 1624

1624-cü il 26 iyun tarixli İstanbul xəbərlərində I Şah Abbasın başçılıq etdiyi Səfəvi ordusunun irəliləyişlər əldə etdiyi və Bəsrə şəhərini mühasirəyə aldığı bildirilir.

¹¹⁸ Çərkəz Mehmed paşa nəzərdə tutulur.

Intanto con gran afflittione er scompiglio della Porta s'ha chel Persiano seguitando prosperamente ne progressi era andata ad assediare la città di Bassara.

Di Constantinopoli di 30 giugno 1624

Fransanın İstanbuldakı səfiri Kont Sezinin 1624-cü il 30 iyun tarixli hesabatında qeyd olunur ki, Krım xanı “öz dövlətini polyaklar və kazaklar qarşısında müdafiəsiz qoymamaq üçün” səfəvilərə qarşı müharibədə şəxsən iştirak etməyəcəyini, üstəlik qoşun da göndərə bilməyəcəyini Osmanlı sultanına bildirmişdir.

Il Re di Tartari hà fatto sapere al Gran Signore di non poter andar ne tan poco mandare alla guerra contro il Persiano per non voler lasciar il suo stato sforuito in presa de Polacchi, et Cosacchi.

Del signore di Cèsy Ambasciatore del Re Cristianissimo in Constantinopoli del 7 di luglio 1624

Fransanın İstanbuldakı səfiri Kont Sezinin 1624-cü il 7 iyul tarixli hesabatında qeyd olunur ki, I Şah Abbas Bağdaddakı qoşununu həm döyüşçü qüvvəsi, həm də silah təminatı baxımından möhkəmləndirməyə davam edir.

[...] se tiene qui che il Re di Persia va tuttavìa fortyficando Babylonia si di mano come di huomini, et munitioni.

Di Costantinopoli a 25 luglio 1624

İstanbuldan göndərilmiş 1624-cü il 25 iyul tarixli məktublarda qeyd olunur ki, Səfəvi şahı hələ də Bağdaddadır və İstanbuldan ona qarşı göndərilən Osmanlı ordusunun Hələbdən keçərək, gələn il [1625-ci il] ona qarşı döyüşəcəyi deyilir.

Con l'ultime lettere di Costantinopoli di 25 luglio si è inteso che il Re di Persia è tuttavìa in Babilonia, che le militie partiti

di Costantinopoli sarebbono passati in Aleppo per quivi far fronte se'l Persiano volessi venire, come si dubitava in quelli bande, e la guerra da farsegli s'era destinata per l'anno venturo.

Di Costantinopoli 26 agosto 1624

İstanbuldan göndərilmiş 1624-cü il 26 avqust tarixli məktublarda qeyd olunur ki, Osmanlı dövlətinə üsyan etmiş Ərzurum bəylərbəyi Abaza Mehmed paşanın I Şah Abbasla “qüvvələrini birləşdirəcəyi ilə bağlı İstanbulda yayılan xəbərlərə inanmaq mümkün deyildir, əksinə onun yeniçərilərlə barışdıqdan sonra sultanın ordusu ilə bilikdə Bağdada yürüş edəcəyi,” həmin şəhəri ələ keçirməklə, səfəviləri “o bölgədən sıxışdırıb çıxaracağı deyilir”.

E con lettere sudette scrivono di più che per Costantinopoli s'era sparsa voce d'essendo Abas Bassà d'Arzirumi per isfuggendo l'essercito Ottomano andato ad unirsi col Persiano; ma questo non si credeva [...] dopo esserci rapacificato con li Gianizzeri, marciasse unitamemnte col campo del Gran Signore verso Babilonia per ricuperarla e scacciando il Persiano da quella Provincia, e di ciò se n'aspetta la certezza.

Di Costantinopoli a 24 novembre 1624

İstanbuldan göndərilmiş 1624-cü il 24 noyabr tarixli məktublarda qeyd olunur ki, təxminən 60 min süvari və 30 min piyada döyüşçüdən ibarət baş vəzirin başçılığı altında olan Osmanlı ordusu Ərzurum yaxınlığındadır. Baş vəzir qiyamçı Abaza paşa ilə döyüşməkdənsə, onunla dinc yolla razılaşmağa çalışır. Məhz bu yolla onun sultanın himayəsinə keçəcəyini və bununla da, Səfəvi şahının osmanlılar arasında dövlətə qarşı

müxalifətin olmadığını görüb, onlara müqavimət göstərə bilməyəcəyini başa düşərək, Bağdaddan geri çəkilməyini düşünürdü.

L'essercito ottomano che si trova 3 giornate vicino ad Arzirone, almeno 60 mila cavalli, et circa 30 mila fanti sotto il Gran Visir suo Generale ha più voglia di trattar accordo col Abbas Bassà che d'assediarlo in quella piazza poiche potendosi esso rimetter sotto l'obbedienza del Gran Signore, si tiene che il Re di Persia vedendo non haver li Turchi altro contrasto saria necessitar per non esser molte potente per resister alle lor forze d'abbandonare la difesa di Babilonia, et ritirarsi nel suo Paese.

MdP, 4274A

Di Costantinopoli di 7 settembre 1635

Antonio Belqi (*Belgy*) adlı bir nəfərin İstanbuldan göndərdiyi 1635-ci il 7 sentyabr tarixli məktubda qeyd olunur ki, “21 və 22 avqustda sultanın vəzirə göndərdiyi qapıcı və bostançı vasitəsilə İrəvan (*Rivano*) şəhəri ilə bağlı xəbərlər aldım. Səkkiz gün davam edən mühasirədən sonra şəhər təslim oldu”. Məlumatda Osmanlı Sultanı IV Muradın İrəvan uğrunda mübarizədə “xüsusi igidlik göstərdiyi” vurğulanır.

Alli 21 & 22 d'Agosto meso passato con Capuggy, & Bostangy mandati dal Gran Signore à questo Visir, si ha havuto nuova che la Citta di Rivano doppo haver sostenuto l'assedio giorni otto, si è resa al Turco. Qui si racconta gran cosa del Valore &braura del Gran Signore dicono che quando l'essercito ottomanno arrivò sotto Rivano, lo stesso Gran Signore cavalcando attorno habbia conosciuto le muraglie della Città poscia compartito l'assedio le trinciere & le

batterie con tanta puedenza che meglio non haveria saputo ordinare qualsi voglia peritissimo Capitano.

Hesabatda eyni zamanda, İrəvan hakimi Təhmasibqulu xan Qacarı Osmanlılara təslim olduğunu, “sünniliyi qəbul etdikdən sonra” Sultan tərəfindən onun “nəinki bağışlandığını, eyni zamanda ona paşa ünvanı verildiyini və Bosniyanın¹¹⁹ bəylərbəyi vəzifəsinə” təyin edildiyi bildirilir.

Il Han Persiano [...] si presento col fazoletto al Collo lascio il rito Persiano, & si fece Turco, ha perciò non solamente ottenuta perdono; ma dal Sultan gliè stato promesso il Bassaluk & governamente di Bossina.

Hesabatda İrəvan şəhərinin ələ keçirilməsi münasibətilə, 1635-ci ilin avqustun 23-ü axşam “İstanbulun şənliyə büründüyü” qeyd olunur.

[...] alli 23 d'Agosto, la sera mentre per la presa di Rivano tutta la Città stava in allegrezza.

Il di 6 maggio 1635

Əslən Toskananın Lukka şəhərindən olan katolik missioneri Covanni Toskana hersoqu II Ferdinando de' Mediciyə ünvanladığı, 1635-ci il 6 may tarixli məktubunda “Tatarlar və Çərkəz” torpaqlarından məlumat verərək yazırdı ki, 60 minlik Kırım tatarlarının ordusu Osmanlı sarayının əmrinə əsasən kazakların hücumlarının qarşısını almaq Tana¹²⁰ çayı üzərində yerləşən Azaq¹²¹ qalasını möhkəmləndirmək məqsədilə həmin istiqamətə yürüşə çıxdılar. “Deyirlər ki, həmin ordu sultanın

¹¹⁹ Osmanlı mənbələrində Yusif adını alan Təhmasibqulu xanın vəzir rütbəsilə Hələb bəylərbəyliyinə təyin edildiyi qeyd olunur. Kâtib Çelebi. *Fezleke*, c. II, s. 766.

¹²⁰ Don.

¹²¹ Və ya Azov qalası.

tərəfində quru yolla persiyalılara (qızılbaşlara – Ə.Q.) qarşı yönələ bilər [...] Allah eləsin, [tatarlar] ora getsinlər və həmin ətrafda yaşayan xristianlar bir qədər dinclik tapa bilsinlər”.

[...] il Tataro è partito con suo exercito di sessantà milia persone à cavallo, insieme con il Basscià del Caffà, con ordine di Constantinopoli per Azache fortezza sopra del fiume Tanai, in su confini della Moscovia, et Circassia per fortificare de la detta fortezza, à ciò i Cosachi Moscoviti no ci faccino danno, et poi fara qual che scorreria à quelli confini [...] se ben si dice anchora che tal exercito debbia passare in Persia in favore del Gran Turcho contra il Persiano per terra la qual cosa è difficile per i foleti boschi, e alti monti, se le Porte Caspie non fussero in potere del Re di Persia, i Tartari entreriano facilissimamente nella Persia; voglia i Dio che passino poi che, staranno un poco con riposo i cristiani confinanti.

Di Constantinopoli, alli 17 di novembre 1635

İstanbuldan göndərilmiş 1635-ci il 17 noyabr tarixli hesabatda IV Muradın gedişindən sonra Osmanlı ordusunda müxtəlif səbəblərdən itkilərin sayının çoxaldığı və “İrəvanın [ələ keçirilməsinin] baha başa gəldiyi və qazancdan çox itkilərin olduğu” bildirilir.

Dopo la uschita del Gran Signore nella passate campagna vi siano rimasti morti d' ocasionè & di dissaggi più & cavalli infiniti, si che Rivano costa caro, & può dirsi maggior sua la perdita che'l guadagno.

Di Constantinopoli, alli 14 di dicembre 1635

İstanbuldan göndərilmiş 1635-ci il 14 dekabr tarixli hesabatda İrəvan yürüşü nəticəsində osmanlıların ehtiyatlarının tükəndiyini və sultanın yenidən şərq istiqamətində yürüşdə

şəxsən iştirak etmək niyyətində olmadığı və “onun bütün işləri baş vəzir və Murtaza paşaya¹²² həvalə etdiyi” qeyd edilir və onların “sülh olmasa belə, ən azı atəşkəs əldə edə biləcəkləri” güman edilirdi.

... et dicano apertamente che facci il Gran Signore quanto vuole che per doi anni niuno di loro potra ritornare in guerra, perche hanno nella passata Campagnia in Persia, consumato tutto il loro havere; et questo mi reaffirma la opinione prima, che il Gran Signore non venghi per voler ritornare in Persia, mà lasciera tutto sopra le spalle del primo Vesir, et di Mortaza Bassa, quali forsi faranno, si non pace almeno qualche tregua.

Di Constantinopoli, alli 30 gennaio 1636

İstanbuldan göndərilmiş 1636-cı il 30 yanvar tarixli hesabatla görə, həmin ayın 26-da baş vəzirin (Mehmed paşa – Ə.Q.) göndərdiyi çaparan gətirdiyi xəbərlərdə İrəvanın qızılbaşlar tərəfindən mühasirəyə alındığı və “onların həmin şəhəri azad etmək üçün hər cür səy göstərdikləri” qeyd olunur.

Eyni zamanda, həmin hesabatda Osmanlı sultanının yeniçəri ağasına öz qoşunu ilə tezliklə həmin istiqamətə göndərilməsini əmr etdiyi, “kaptan-ı dərya” tərəfindən 2 gəmi (*galere*) və müəyyən sayda *qaramürsəlin*¹²³ (*scaramucciali*) səfəvilərə qarşı yollanacaq Krım tatarları qoşunlarını Qara dəniz vasitəsilə daşınmasını təmin etmək üçün Trabzon istiqamətində göndəriləyi haqqında məlumatlar yer alır.

Alli 26 di questo mese con Corriero dal Gran Vesiro, è venuto nuova che la Città di Revano c'hann' acquisato l'anno

¹²²Həmin dövrdə Diyarbəkr bəylərbəyi olan Murtaza paşadan bəhs edilir. O, 1635-ci ilin yazında osmanlıların işğalında olan İrəvan qalasının səfəvilər tərəfindən mühasirəsi zamanı həlak olmuşdur.

¹²³“Qaramürsəl” (*Karamürsel*) Osmanlı donanmasına aid olan gəmi növüdür.

passato gli Ottomanni si trova hora assediata dalli Persiani quali tentano ogni sforza per ricuperarla. Questi avisi vennero mentre di la Asia nelle Cavie si tratteneva il Gran Signore che di subito rivenne in Constantinopoli per provvedere al bisogno della guerra tutti li spahy, che qui si trovano hanno ordine di partire, li Gianissari parimante con il lor Aga si mettono all'ordini, et partirano quanto prima. Il General del Mare spedisce due galere con quantità di scaramucciali per fare traghettare per Mar negro verso Trabisonda il Tartar Han, che pur ha d'andare contra Persia.

D'Ancona li 21 giugno 1636

Ankonadan göndərilmiş 1636-cı il 21 iyun tarixli hesabatda, həmin ilin iyun ayının 13-nə aid Raqusadan alınmış məktub əsasında qeyd olunur ki, qızılbaşlar İrəvanı (*Revan*) osmanlılardan geri almışlar və Osmanlı sərkərdəsi Murtaza paşa həlak olmuşdur.

Le dette lettere confermano, che Il Persiano habbe ricuperato Revan con disfacimento dell' essercito Ottomanno e morte di Murtaza Pascia.

MdP, 4274

Avisi che sono venuti a Rodi delli 4 di settembre 1636

Rodos adasına gələn 1636-cı il 4 sentyabr tarixli xəbərlərə görə, Osmanlı sultanı IV Murad uzun səfərdən sonra qışlamaq üçün ordusu ilə Hələbə gəlmişdir. O, burada hərbi qüvvələrinin ümumi baxışını keçirmişdir və yazda qızılbaşların əlində olan Bağdadı ələ keçirmək üçün həmin istiqamətə yürüş edəcəkdir.

Ch'il Gran Turco dopo il lungho, e travagliozo viaggio, era arrivato in Soria, con pensiero di svernare in Aleppo, dove fece altro, e fece mostra generale del suo esercito, e ch'a

primavera designava di per l'assedio in Babilonia, e si faceva somisstrare i viveri dal Cairo, et Alesandria per mare, e per terra, e fece detta mostra per indurre Re di Persia a accordarsi con la restituzione di Babilonia, il che non piu mai seguire.

MdP , 4274A

Di Constantinopoli, 28 di giugno 1637

İstanbuldan göndərilmiş 1637-ci il 28 iyun tarixli hesabatə görə, Səfəvi elçisi Kayseridə Osmanlı baş vəzirinin hüzurundadır.

*Vi è fama che l'Ambasciadore di Persia habbi à rirtrovarsi con il Gran Vesir in Cesarea.*¹²⁴

Di Constantinopoli, 29 agosto 1637

İstanbuldan göndərilmiş 1637-ci il 29 avqust tarixli hesabatə görə, həmin ayın (avqustun – Ə.Q.) 9-da Üsküdardan 2 gəmi ilə Səfəvi elçisi¹²⁵ gəldi. “Üsküdədə onu Siyavuş paşa qarşıladi və daha sonra 50 nəfər çavuş onu şəhərdə qalacağı yerə qədər müşayiət etdilər. Bir neçə gündən sonra həmin elçinin şərəfinə *kaymakam*¹²⁶ tərəfindən dəbdəbəli ziyafət verildi. Çərşənbə axşamı, elçinin şərəfinə verilənən ənənəvi ziyafətdən sonra həmin elçi tərcümanın iştirakı ilə sultanın hüzuruna gəldi. Elçilik heyətinin digər 20 nəfər üzvünün hamısı əba geyinmişdi. Qısa çəkən görüşdə sülh barədə danışıqlar olsa

¹²⁴Kayseri.

¹²⁵Xəlifət ül-xüləfa Maqsud Sultan. Katib Çələbi də Səfəvi elçisinin h. 1047-ci il Rəbiüləvvəl ayının 17-də (1636-cı il avqustun 9-da) İstanbula gəldiyini bildirir. Kâtib Çelebi. *Fezleke*, c. II, s. 785.

¹²⁶Osmanlı baş vəzirinin hərbi yürüşlərdə iştirakı ilə bağlı və ya başqa səbəblərdən paytaxtda olmadığı müddətdə onun İstanbuldakı işlərini həyata keçirən vəkilinə “sədarət kaymakamı” deyilirdi.

da, onun təfəsilatları və şərtləri gizlin olaraq qalır. Bununla belə, həmin sülh Bağdadın geri qaytarılmasını nəzərdə tutmur, və əgər sülh olmasa belə, müəyyən dərəcədə atəşkəs ola bilər”.

Alli 9 del mese corrente è stato da Scuttari sovra le due maone Tragheti con la sua bizzara et vistosa commitiva l’Ambasciatore di Persia; il cui nello Scuttare dalle maone fù ricevuto da questo Chiares Bassa che poscia con 50 chiausi l’accompagnò entro la Città sin al suo alloggiamento, alcuni giorni doppo fù il detto Ambasciatore regalato con un lautissimo banchetto dal Caymecam. Et Martedy passato doppo il banchetto fattogli come si suol fare ad’Ambasciatore. Reggi in publico Divano l’introdussi avanti il Gran Signore però solo l’Ambasciatore con un cavallo Persiano et il Dragomano. Li altri nobili di Persia da 20 Persone furono tutti vestiti con caftani; ma niuno fù ammosso à potra bacciar la vesti al Gran Signore, ne restarono perciò disgustati. L’ audienza fù breve’. Vi si fermò l’Ambasciatore ricerca la Pace, ma li particolarità, e le conditioni sono tenute molto secreti. Certo è che non comprendan la restitutione di Babilonia e senza questa. Non sò se potrà seguire Pace; forse qualche tregua.

A di 29 agosto 1637 di Constantinopoli

İstanbuldan göndərilmiş 1637-ci il 29 avqust tarixli hesabatı görə, Səfəvi elçisi “sülh və ya atəşkəs danışıqlarını aparmaq” üçün Osmanlı sarayına gəlmişdir. “Həmin ayın 25-də Maqsud xan adlı həmin elçi elçilik heyətinə daxil olan 22 nəfər əsilzadənin və digər 100 nəfər xidmətçinin müşayiəti ilə” Osmanlı sultanın hüzuruna gəldi. Hesabatı Səfəvi elçisinin IV Murada təqdim etmək üçün göndərilmiş hədiyyələrin siyahısı əlavə edilmişdir.

L' Ambasciatore Persiano che come con altre scrisse era inviato del suo Re a questa Porta per trattar di Pace, o tregua [...] Alli 25 [...] del presente mese il detto Ambasciatore nominato Mahsut Han fù all'Audienza del Gran Signore accompagnato dal 22 gentilhuomini principal della sua Nazione, e con altri cento servitori Persiani. Havendo presentato à S.A. in nome del suo Re regali molto richi.

Səfəvi elçisi Maqsud Sultanın Osmanlı padşahı IV Murada gətirdiyi hədiyyələrin siyahısı (25 avqust 1637-ci il)¹²⁷

Üzəri zərxara ilə örtülmüş 9¹²⁸ at.
1400 misqal boz əmbər.
1694 misqal müşk tozu.
300 kiçik kisə müşk.
27 yüksək keyfiyyətli məxmər parça.
Qızılı və gümüşü saplarla toxunmuş 9 ədəd parça.
Qızılı saplarla işlənmiş 54 əla atlas parça.
18 ədəd böyük, əla çini boşqablar.
27 ədəd atlas parça.
18 ədəd "hörmüzi" (ipək parça – Ə.Q.) parça.
67 ədəd çalma.

¹²⁷ Maqsud Sultanın gətirdiyi hədiyyələr üçün həmçinin bax: Hammer-Purgstall. *Geschichte des Osmanischen Reiches*. vol. 5. Pest: C.A. Hartleben, 1827-35, s. 229 .

¹²⁸ Səfəvi elçilərinin Osmanlı sarayına gətirdiyi hədiyyələr bəzən doqquz sayında olurdu. Bəzi hədiyyələrin 9 sayında verilməsi və hədiyyələrin tərkibində türklər üçün ənənəvi olaraq əhəmiyyət daşıyan atlar, şahinlər, ox və yay və s. kimi töhfələrin xüsusi yer tutması qızılbaşların bu qədim türk ənənəsini qoruyub saxladıklarını açıq şəkildə ortaya çıxarır. Bax: Əhməd Quliyev. *Azərbaycan Səfəvi dövlətinin diplomatiya tarixi məsələləri Venesiya arxiv sənədlərində*, s. 113-117.

Qızılı saplarla işlənmiş və müxtəlif rəngli 27 ədəd böyük baş örtükləri.

27 ədəd samur xəzi.

45 ədəd piyalə, kasa və çini vazalar.

18 ədəd böyük, əla ipək xalçalar.

9 ədəd oxşar, lakin daha yaxşı xalçalar.

9 ədəd əla Xorasan xalçası.

Qızılı və gümüşü saplarla toxunmuş 18 ədəd xalça.

Üzəri oymalı 9 ədəd əla keyfiyyətli yay.

Yəhərləri qızılı və məxməri parçalarla bəzədilmiş 22 ədəd bir hörgüclü dəvə.

23 ədəd dəvə.

Noto delli doni presentati a Sultan Murat Imperatore de Turchi dal Re di Persia col suo Ambasciatore Mahsut Han. Scritto li 25 agosto 1637¹²⁹

Cavalli Persiani con le coperte di broccato alle persiane no. 9.

Ambra grisa miscal 1400 – ciòè cor. 210.

Muschio à refuso in polvere miscal 1694, ciòè cor. 254.

Muschio in Vescighe no. 300.

Veluti piari delle miglior qualita poche di piu venti pezze 27.

Veluti broccati d'opera ricchi d'oro, ed argento, pezze 9.

Veluti broccati sechetti ricchi d'oro, ed argento, simili pezze 9.

Raso con fini, e verghi d'oro pezze 54.

Piatti reali di porcelana, finissimi, et assai grandi, no. 18.

Cuttni ciòè raso tamme di serto, et ordinarie di falo pezze 27.

Ermesino Persiano simili pezze 18.

Tulbenti, o sia pelle di velo, tulbenti finissimi pezze 67.

Fazzoli grandi per involtarsi la tenta lavorati d'oro, ed di diversi colori pezze 27.

¹²⁹ ©Archivio di Stato di Firenze.

Zibelini esquisiti mazzi no. 27.
Catteni et brocali e diversi vasi di porcelana finissimi no. 45.
Tapetti Persiani di seta [...] grandi, e finissimi, no. 18.
Detto simili piu fini de Isahur¹³⁰ (?) no. 9.
Detti tapetti fini de Horasan no. 9.
Tapetti tutti tesuti d'oro, ed argento richissimi, no. 18.
Archi dipinti alla Persiana et esquisitissima qualità, no. 9.
Dromedarij con celle dorate e valdrappa di brocato alla Persiana n. 22.
Camelli con banchi [...] d'oro alla Persiana no. 23.

¹³⁰Nishapur

3a)
 Sono delli doni presentati a Sultano Murat Imperator de Turchi.
 dal Re di Persia al suo Ambasciatore, Messer. Han 1000 l. r. d. 1692.
 Cavalli Persiani an le coperte di broccato alle persiane n. 9 —
 Ambra brisa miscelata 1200. cioè p. 210 —
 muschi a refuso in polvere miscelata 1697. cioè p. 254 —
 muschi d'oro Ambra brisa miscelata brisa n. 12 —
 muschi in Versighe n. 100 —
 Veluti fini delle migliori qualità pelle di gine uet. pelle 25 —
 Veluti broccati d'opere ricchi d'oro, ed argente pelle 9 —
 Veluti broccati ricchi d'oro ed argente simili p. 9 —
 Loro an fini, e Verge d'oro p. 54 —
 Cristalli di Porcellane finissimi, et assai grandi n. 10 —
 Corno cioè d'oro hanno d'oro, et ornati di filo p. 25 —
 Ermenio Persiano simile p. 10 —
 Sultanti, d'oro pelle di Veleo Balbentz finissimi p. 65 —
 Saldi grandi d'involtarsi la loro lancia d'oro, ed diversi altri p. 25.
 Zibetti exquisiti molti n. 25. i quali fanno una grande libreria
 l'oro e bruci, e diversi usi di porcellane sopra finissimi n. 45 —
 Tappeti Persiani diversi del migliore grand, e finissimi n. 100 —
 Loro simili più finissimi de Isahur n. 9 —
 Loro sopra fini de Adasur n. 9 —
 Cinghetti tracci d'oro, ed argente ricchi, ornati n. 10 —
 Vesti depinte alle Persiane & Desquisiti qualità n. 9 —
 Trombini an alle dorate, e valdi p. d'oro alle Persiane n. 10 —
 Cavalli an bruci d'oro alle Persiane n. 25 —

Di Pera, 29 settembre 1637

Peradan (İstanbul) gələn 1637-ci il 29 sentyabr tarixli xəbərlərə görə, Səfəvi elçisi I Şah Səfinin adından Osmanlı sultanı IV Murada hədiyyələr, o cümlədən “hər il sultana göndərdikləri çoxsaylı dəvə yüklü ipək” gətirmişdi. Hesabatda qeyd olunurdu ki, “osmanlılar əvvəllər olduğu kimi Bağdad yaxınlığında olan bəzi məscidlərə ziyarət edə və orada ibadət edə bilirlər”.

Qui l’Ambasciatore di Persia s’ affattica per la Pace, offerisce à nome del suo Re che per presenti mandorano ogn’ anno al Gran Signore tanti camelli cariche di seda; che certe Moschee vicino a Babilonia ove gia sian alcuni tenuti per Santi da Turchi possin come prima esser venerati et visitati dagli ottomanni li sia anco permesso di tenir ivi Emamy et pretti.

Xəbərlərdə eyni zamanda bildirilir ki, Osmanlı sarayı Səfəvilər dövlətinə elçi yollamaq niyyətindədir, lakin həmin elçi paytaxtdan deyil, Diyarbəkrdən yeni baş vəzir¹³¹ tərəfindən göndəriləcəkdir.

Et quantunque non molto giusti l’offerta al Gran Signore il cui non vorebbe lasciare addietro la città di Babilonia, pure non mancano personaggi grandi, che inclinano à qualche accomodamente rappresentano li dissaggi che causa quella guerra lontana [...] Et perciò che credo io, viene trattenuto qui, senza dargli risposta l’Ambasciatore di Persia, quale è spesato, et accarezzato molto qui alla Porta per questo intendo li Turchi vogliono mandare Ambasciatore in Persia, ma non da qui, ma di Diarbekir lo spediera il nuovo Primo Vesir.

¹³¹Bayram paşa (1637-1638).

Di Costantinopoli 9 marzo 1638

İstanbuldan göndərilmiş 1638-ci il 9 mart tarixli hesabatda Səfəvi elçisinin Osmanlı sarayında olduğu və vaxtilə İrəvanı osmanlılara təslim etmiş Təhmasibqulu xan Qacarin “indi də Bağdadı necə ələ keçirməyin yolları ilə bağlı təkliflər etdiyi” qeyd olunur.

Imbasciatore Persiano sarà menato dietro al Gran Signore, come anco quel Cavaliero Persiano nominato Emir Tona Han, che gia diede Rivano al Turco, et al presente prepone il modo come si possa recuperar Babbillonia.

Venetia 15 gennaio 1638 (1639)

Venesiyadan gələn 1639-cu il 15 yanvar tarixli, tacir məlumatlarına əsaslanan xəbərlərdə Osmanlı “ordugahında yeniçərilərin özləri arasında baş vermiş toqquşmada 14 nəfərin öldüyü” və Osmanlı “düşərgəsinə göndərilən 300 min realın” qızılbaşlar tərəfindən ələ keçirildiyi bildirilir.

L' ho particolari di mercanti portano, che i Giannizzeri fussero al campo venuti fra di loro alle mani, e che non fussero rimasti morti da 14, che dal Persiano fussero stati presi 300 mila reali che andavano al campo turchesco.

Venetia 15 febbraio 1638 (1639)

Venesiyadan göndərilmiş 1639-cu il 15 fevral tarixli hesabatda qeyd olunur ki, Osmanlı paytaxtında təcrid olunmuş Səfəvi elçisinə¹³² “heç kimlə təmas qurmasın deyə, ciddi nəzarət olunur”.

¹³² Sultan IV Muradın Səfəvi elçisi Maqsud Sultanı əvvəlcə edam etdirmək niyyəti olsa da, sonradan fikrindən daşınıb, onu ciddi mühafizə altında

L'Ambasciator Persiano viene tuttavìa ritenuto con buona guardia senza che nessuno possa trattare seco non gli manca per causa alcuna fuor che la liberta.

Venetia 26 febbraio 1638 (1639)

Venesiyadan göndərilmiş 1639-cu il 15 yanvar tarixli hesabatda "İstanbuldan gələn gəminin 25 dekabrda (1638-ci il) Bağdadın [osmanlılar tərəfindən] ələ keçirildiyini təsdiq edirdi".

La frigata che giunse sabato di Constantinopoli portò la confirmatione della presa di Babbilonia, seguita il giorno del 25 di Dicembre.

MdP, 4274

Di Constantinopoli, 12 febrero 1639

İstanbuldan göndərilmiş 1639-cu il 12 fevral tarixli hesabatda Mardin qalasında həbsdə saxlanılan Səfəvi elçisinin¹³³ sultanın əmrinə əsasən Bağdadı gətirildiyi və Osmanlı hökmdarınının tələblərini Səfəvi şahına çatdırmaq üçün çavuşla birlikdə şahın yanına göndərilirdiyi qeyd olunur.

L'Ambasciatore di Persia, che era tenuto prigionie nella fortezza di Mardin, è stato condotto d'ordine Regio in Babbilonia, dove ha veduto l'ospettacolo di tanti migliaia di huomini uccissi, dicono, che il Gran Signore gli habbia fatto dare una mazza in mano per parte sua la porti al Re di Persia con significargli, che se esso Re non consegnerà in mano del Turco loro Piazza, che domanda stia pure apparecchiato à ricevere lui medesimo, che andrà lui in persona à ritrovarlo

saxlanılmasına qərar vermişdi. Özer Küpeli, Osmanlı-Safevi Münasebetləri (1612-1639), Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir 2009. s. 165.

¹³³ Maqsud Sultan.

dove sarà con il detto Ambasciatore, è andato un Chiaus acciò quanto prima non riporti la risposta.

Di Constantinopoli, 6 marzo 1639

İstanbuldan göndərilmiş 1639-cu il 6 mart tarixli hesabatda Səfəvi şahının Osmanlı hökmdarının tələblərinə müsbət cavab vermədiyi, əldə etdiyi ərazilərdən geri çəkilmədiyi və 50 minlik qoşunla Bağdada yaxınlaşdığı qeyd olunur.

Si mandano provisioni di guerra verso Arzirum per andar sopra Revan perche il Persiano aggiustatasi con il Re di Mogor non vuol ceder loro Piazze, ne dare loro sodisfationi, che dimanda il Gran Signore, anzi egli si è accostato circa 50 m. huomini à Babbillonia.

Lettere di Constantinopoli de 20 di giugno

İstanbuldan göndərilmiş 1639-cu il 20 iyun tarixli məktubda Osmanlı sarayına Bağdaddan 22 nəfər qızılbaş əsirinin gətirildiyi qeyd olunur.

Portano l'ingresso del Gran Signore seguito à 12 comparso in habito Persiano a cavallo, con 22 Persiani condotti prigioni da Babillonia.

Lettere di Constantinopoli di 9 di luglio

İstanbuldan göndərilmiş 1639-cu il 9 iyul tarixli məktubda Osmanlı kaymakamının Səfəvi elçisinin gəlişini gözlədiyi qeyd olunur. Məktubda xüsusilə vurğulanır ki, səfəvilərlə sülhün əldə olunması “xristian dünyasına müharibə çağırışı olacaqdır”.

Non parlano dell'espeditone del Capigi, mà dall'altra partiro con l'altezza delle pretensioni, dan segno di non imitar ad altro, che à guadagnar tempo pronto tanto più

considerabile, quanto, che il Caimecan si è liberamente espresso aspettarsi fra pochi giorni un Ambasciatore Persiano, col quale lo stabilimento di Pace sarà intimatione di guerra alla Christianità.

Di Constantinopoli di 9 aprile 1639

İstanbuldan göndərilmiş 1639-cu il 9 aprel tarixli hesabatda qeyd olunur ki, Səfəvi şahı çoxsaylı ordusu ilə Bağdada yaxınlaşmışdır. Osmanlı sultanının Səfəvi elçisi ilə birlikdə göndərdiyi nümayəndəsi qızılbaşlar tərəfindən həbs edilmiş, Səfəvi elçisi isə “şahın əmrinə əsasən öldürülmüşdür”.

Che il Re di Persia con un biondo esercito si sia avvicinato à Babbillonia come si scrisse di già, di ciò niente altro si sente [...] Il Turco, che fù mandato con L' Ambasciatore Persiano per parte del Gran Signore, è stato carcerato in Persia, e quel Re hà fatto morir il suo Ambasciatore.

Di Constantinopoli 25 giugno 1639

İstanbuldan göndərilmiş 1639-cu il 25 iyun tarixli hesabatda Osmanlı sarayına gəlmiş baş vəzirin¹³⁴ çaparının verdiyi məlumata əsasən qeyd olunur ki, Səfəvi elçisi¹³⁵ “sülh istəyilə baş vəzirin hüzuruna gəlmişdir. Həmin çapar yenidən baş vəzirin yanına göndərildi və baş vəzirə əmr olundu ki, həmin elçini saraya yollasın”.

Nella seconda fusta della Pentecoste arrivò uno corriere del Primo Visir, che porta avviso, che appresso di lui era un Ambasciatore di Persia, che domandava la pace, Il corriere è stato rispedito con ordino al primo Visir, che deba mandar l' Ambasciatore quanta prima alla Porta.

¹³⁴ Mustafa paşa.

¹³⁵ Məhəmmədqulu bəy.

Di Constantinopoli 31 agosto 1639

İstanbuldan göndərilmiş 1639-cu il 31 avqust tarixli hesabatda Səfəvi-Osmanlı sülh danışıqlarına hazırlıq mərhələsindən bəhs olunur.

Hesabatda qeyd olunur ki, Bağdadın ələ keçirilməsindən sonra baş vəzir¹³⁶ Səfəvi şahından “hələ Sultan Süleyman dövründə fəth edilmiş bütün vilayətləri sultana geri qaytarmalı olduğunu iddia edirdi”. O, bundan başqa, şahın elçi kimi Sarı xanı qiymətli hədiyyələrlə [Osmanlı sarayına] göndərməli olduğunu bildirdi. Hesabatda bildirilir ki, Sarı xan Osmanlı baş vəzirinin yanına gələrək bəyan etdi ki, Səfəvi şahının sultanla “barışıq əldə etməkdən başqa heç bir niyyəti yoxdur”.

Il Gran Visir doppo la presa di Babbilonia pretendeva che il Re di Persia dovesse restituire al Gran Signore tutte le provinsie, che haveva già acquistato Sultan Soliman et in oltre domandava, che con ricchissimi presenti dovesse il Re mandava un tal Sary Han principal Signore della Persia per Ambasciatore. Sopra queste domande venne al Gran Visir il Sary Han, diede intentione, che il Re di Persia non haveva altra mica, se non di rappacificarsi col Gran Signore, quale dovesse sosponder le sue armi. Che quello Sary Han ritornerebbe al Re di Persia à fine di procedere delli presenti, et à mettersi, come à persona della sua qualità conveniva all'ordine per L'Ambasciata, intanto rimarrebbero appresso il Primo Visir un piccolo Ambasciatore, che lascio. Con tal promesse se ne ritornò Sary Han in Persia, ne altro si ha di lui saputo il piccolo Ambasciatore vien qui, farà la sua entrata fra due giorni, come si dice, di gia si ha destinato la Casa per la sua dimora. Che Sary Han non sia ritornato da sospetto che il Re di Persia habbia altri disegni.

¹³⁶ Qara Mustafa paşa.

Relatione dello presa di Babbillonia 24 dicembre 1639

Bağdadın ələ keçirilməsi ilə bağlı 1639-cu il 24 dekabr tarixli hesabatda qeyd olunur ki, İrəvanın ələ keçirilməsindən sonra Səfəvi şahı Bağdadı da əlində saxlamaqla osmanlılarla sülh əldə etmək üçün zəngin hədiyyələrlə öz elçisini (Maqsud sultanı – Ə.Q.) Sultanın yanına göndərmişdi. Lakin sultan Bağdada olan iddiasından geri çəkilmək niyyətində deyildi. Sultan müharibəyə hazırlaşarkən Səfəvi elçisinin geri dönüşünə icazə vermədi, daha sonra isə onu Mardin zindanında həbsə saldı.

Doppo havere gl'anni passati il Re di Persia recuperato Revan, e persuadendosi di poterlo conservare in pace con il possesso di Babbillonia mandò a questo efferto il suo Ambasciatore con ricchissimi presenti alla Porta, questi fece alcuni offerte, ma non gli fù prestato orecchio intendendo il gran Signore di voler Babbillonia, onde fece trattenero il medesimo Ambasciatore finche egli si preparò per la guerra, et havendo il tutto in ordine fece traghettare à Scutari il Padiglione Imperiale et poscia il medesimo Gran Signore arrestar dell'Ambasciatore quello si fece condur dettensione in Mesopotamia, et ivi nella fortezza di Merdini lo ritenne prigione.

Hesabatda daha sonra məlumat verilir ki, Osmanlı sultanı Səfəvi torpaqlarına hücum hazırlıqları məqsədilə öz ordusu ilə Hələbə gəldi, burada onun ordusuna Misirdən ərəblərin 12 min nəfərlik hərbi qüvvələri də qoşuldu. Mosul yaxınlığında Böyük Moğol elçisi¹³⁷ qiymətli hədiyyələrlə Sultanın hüzuruna gəldi və onu öz hökmdarı adından səfəvilərə qarşı “yürüşü davam etdirməyə çağırırdı. “Daha sonra Sultan Mosulda qoşunların

¹³⁷ Mir Zərif.

ümumi hərbi baxışını keçirdi və döyüşçülərin sayı 400 min¹³⁸ nəfərdən çox oldu [...] Nəhayət, əmr verildikdən sonra ordu Bağdada doğru yürüşə çıxdı və 1638-ci il 25 noyabr tarixində oranı mühasirəyə aldı”.

Marciano poi il Gran Signore con l'esercito alla volta di Persia li vennero aiuti di diverse parti et prima in Aleppo gli arrivanoo 12 mila combattenti di Egitto, et un Re Arabo con gran moltitudine de sui appresso Musul comparve l'Ambasciatore del Indo ò Gran Mogor con presenti di valore inestimabile, et à nome del suo Re esertò il gran Signore a proseguire a danni della Persia mentre il gran Signore dimorava in Musul fece fare la rassegna generale di tutto l'esercito, quale ascendeva a più di 400 m. combattenti [...] Per ultimamente dato gli ordine all'armata se ne marciò verso Babbillonia e li 25 novembre 1638 impose l'assedio in questo modo.

Di Constantinopoli 1 gennaio 1640

İstanbuldan göndərilmiş 1640-cı il 1 yanvar tarixli xəbərlərdə qeyd olunur ki, osmanlılar sülhə riayət edirdilər, belə ki, “deyilənə görə, yazda Persiyadan (Səfəvilər dövləti – Ə.Q.) qiymətli hədiyyələrlə əvvəllər də burada olmuş səlahiyyətli elçi gələcəkdir.

La Pace di Persia e tenuta da Turchi che per certa, viene anco il Giannizzeri Aga dicono che a primavera partira dalla Persia per venire qui un Ambasciatore Grande con ricchissimi presenti in tanto hanno mandato l'internuvo Persiano che era qui ultimamente.

¹³⁸ Bu rəqəm gerçəkliyi əks etdirmir. Osmanlı ordusunun sayının təxminən 100 min nəfər olduğu qeyd edilir. Özer Küpeli, Osmanlı-Safevi Münasebetləri (1612-1639), s. 172.

Di Constantinopoli 14 giugno 1640

İstanbuldan göndərilmiş 1640-cı il 14 iyun tarixli xəbərlərdə səfəvilərin son müharibədə osmanlılar tərəfindən dağıdılmış qalanı bərpa etdikləri, Van və Ərzurum bəylərbəyilərinin əlavə hərbi qüvvə istədikləri və mövqelərin gücləndirilməsi məqsədilə, Anadolu bəylərbəyliyinə 2 min yeniçərinin göndərilməsi barəsində məlumat verilir. Xəbərlərdə eyni zamanda, Səfəvi şahının vəfatı ilə bağlı yayılmış məlumatların öz təsdiqini tapmadığı bildirilir.

Li Persiani col refabbricare un castello, che haveva nell'ultime guerre fatto demolisce Sultan Murat danno della gelosia al Turco, i Governatori di Van et Arzirum hanno domandato gente e di qui si sono mandato rinforzo di loro presidij 2 m. Giannizzari al Beglerbegi di Anatolia, che dubbino ad'ogni minimo conoscere con loro militia pronti per marciare verso li confini di Persia la morte di qual Re quantunque se l'habbia pubblicata per sicura non si verificato.

MdP, 1606

Costantinopoli primo marzo 1685

İstanbuldan göndərilmiş 1685-ci il 1 mart tarixli hesabatdan məlum olur ki, osmanlıların səfəvilərlə toqquşmaları haqqında deyilənlər həqiqəti əks etdirmir, belə ki, Səfəvilər dövlətindən İstanbula gələn “çavuş özü ilə [şaha] göndərilmiş hədiyyələrə görə [onun] təşəkkürünü” gətirmişdi.

[...] Son varij i discorsi per questo fatto, et alcuni hanno dubitato di rotta con Persiani, ma di ciò non vi è nulla mentre il chiaus capitato quà dalla Persia non porta altro, che ringraziamenti da Sapsia per il regalo mandatoli.

SƏFƏVİ-AVROPA DİPLOMATİK ƏLAQƏLƏRİ FLORENSİYA ARXIV SƏNƏDLƏRİNDƏ

FONDUN ADI: “Carte Stroziane”, prima serie 287

Səfəvi şahı Məhəmməd Xudabəndənin İspaniya kralı II Filipə ünvanladığı məktubun ¹³⁹ italyan dilinə tərcümə edilmiş variantı.

Məktubda Şah Məhəmməd Xudabəndə özünü digər titulları ilə bərabər, “Qızılbaşların ¹⁴⁰ başçısı” (*Capo del Causèlbus*) kimi təqdim edir. Səfəvi şahı İspaniya kralından osmanlılara qarşı mübarizə məqsədilə ona artilleriya və

¹³⁹ Məktubun yazılma tarixi məlum deyil. 1581-ci ildə İspaniya kralı II Filip (1556-1598) Hindistan yarmadasının portuqaliyalıların nəzarətində olan ərazilərinə naib kimi göndərilmiş Fransisko de Maskarenhasa osmanlılara qarşı müttəfiqlik təklifini Səfəvi şahına çatdırmaq üçün həmin sarayla əlaqə qurmağı tapşırırmışdı. Həmin ərəfədə Neapol valisi İnyiqo Lopes de Mendoza II Filipin adından Joan Baptista adlı qasid vasitəsilə Şah Məhəmməd Xudabəndəyə hədiyyələr göndərmişdi. Şahın da öz növbəsində, həmin qasid vasitəsilə II Filipə hədiyyələr göndərdiyi bildirilir. Bax: Herbert Chick (ed.). *A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVIIth and XVIIIth Centuries*. Vol. 1. London: Eyre & Spottiswoode, 1939, pp. 25-26; José Cutillas Ferrer. “Spain: Relations with Persia in the 16th and 17th Centuries,” *Encyclopædia Iranica*, Published April 12, 2018. <https://www.iranicaonline.org/articles/spain-relations-persia-16-17-century/>

Çox güman ki, yuxarıda tədqim olunan hədiyyələr qeyd olunan qasid vasitəsilə göndərilmişdir.

¹⁴⁰ Dövrün bir sıra Avropa və Osmanlı qaynaqları ilə bərabər, bəzi yerli mənbələrinə də, Səfəvilər dövləti adına sinonim olaraq, “Qızılbaş dövləti” və “Qızılbaş məmləkəti” adlarına da rast gəlmək mümkündür. İsgəndər bəy Türkman Münşi. *Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixə-ələmarayə-Abbasi)*, 2010, s. 206, 284, 365, 846, 874, 923; N.S. Musalı. *I Şah İsmayılın hakimiyyəti (“Tarix-i Aləmarə-yi Şah İsmayıl” əsəri əsasında)*, s. 293.

arkebuzlar göndərilməsini xahiş edir. Məktubun sonuna Məhəmməd Xudabəndə tərəfindən II Filipə göndərilmiş hədiyyələrin siyahısı əlavə olunmuşdur:

İsmayıl, Təhmasib və mənim (Şah Məhəmməd Xudabəndə – Ə.Q.) qızılı naxışlarla işlənmiş və daş-qaşla bəzədilmiş portretləri;

Böyük firuzə daşlarından hazırlanmış yazı masası;

Qırmızı, sarı və firuzəyi rəngli və xallı 4 it;

Böyük Teymurləngin rəmzlərinin müxtəlif daş-qaşlarla, yaqut və firuzələrlə işləndiyi 2 ədəd masa örtüyü;

Akasiya ağacından hazırlanmış güzgü kimi işıldayan 4 ədəd ov şeypuru;

Müxtəlif heyvanlardan əldə edilmiş, bəziləri qızılı 12 ədəd lələk;

6 ədəd sınımayan *Saramancha* (?) şüşə vazalar;

Həsən bəyin Midiya şahı və hansısa hökmdarla döyüş səhnələrini əks etdirən xalılarla üzəri örtülmüş çarpayı.

Copia d'una lettera scritta dal R e di Persia al Re di Spagna

Schach Machan Conthasent gran Re di Persia, Califa universale della setta d'Ali, Capo del Causèlbus [...] legittimo successore del divino Ismael Sophi.

Vorrei pregarti che sei così gran Signore a volerti unir meco, e mandarmi artigleria, et archibusi, e la tremenda armata di Lisbona in Arabia per scacciare l'Ottomanno dalla sua Arabia [...] in tanto ti saluto caramente e per segno d'onore mando alla tua grandezza alcuni pochi presenti quali sono:

I ritratti d'Ismael, d'lachel (?) et Tamas con il mio con li fregi d'oro ricamati di perle.

Uno scrittorio alla persiana di grosse turchine.

Quattro cani di colore e machie rosse, gialle et turchine nati così.

Due tappeti da tavola ricamati di perle, e rubini e turchine ne
 quali sono scolpite l'impresse del Gran Tamberlano.
 Quattro cornetti da caccia di legno acdanicco quali
 risplendono come specchi.
 Dodici mazzi di piume di diversi animali bellissimi tra quali
 vene sono alcuni indorati.
 Sei vasi di vetro di Saramancha (?) quali non si rompono.
 Un letto con i tappeti di tavole quali si accomoda come una
 cariega nella quale è ricamata la guerra di Asanbeij con
 chiusa principe, e Re di Media.

Ritratti d'Ismael, d'Ischael, et Simeo con il mio con i figli
 d'oro ricamati di perle
 Uno scittorio alla persiana di grosse turchine
 quattro pani di colore e macchie rosse, gialle, e turchine
 così
 Due tappeti da tavola ricamati di perle e rubini, e turchi
 ne ne qte sono scolpite l'impresse del Gran Tamberlano

Quattro Cornetti da caccia di legno acdanicco quali risplen
 dono come specchi
 Dodici mazzi di piume di diversi animali bellissimi tra qte ven
 sono alcuni indorati
 Sei vasi di vetro di Saramancha quali non si rompono
 Un letto con i tappeti di tavole quale si accomoda come
 una cariega nella qte è ricamata la guerra di Asanbeij
 con Chiusa principe e Re di Media

FONDUN ADI: Miscellanea Medicea 514, ins. 24.

Documenti diversi risguardanti lo scopo della spedizione fatta da papa Gregerio XIII di Giovanni Battista Britti e Giovanni Battista Vecchietti [...] ai Re di Persia [...] nell'anno 1584.

Illustrissimo et Potentissimo Persarum Regi. Gregorius Papa XIII

Osmanlılara qarşı müttəfiqlik imkanlarının araşdırılması üçün Səfəvi sarayına Covanni Battista Vekkiyettinin göndərilməsi ilə bağlı məktub. Missiya hər hansı bir nəticə verməsə də, Vekkiyetti Şah Məhəmməd Xudabəndənin Papa V Sikstusa ünvanlanmış məktubunu 1586-cı ildə özü ilə Romaya gətirmişdi.

MdP, 4920

Di Madrid a 27 di maggio 1589

Mediçilərin İspaniyadakı səfiri Vinçenzo Alamanninin Madriddən 1589-cu il 27 may tarixli məktubu.

Məktubda qeyd edilir ki, Vekkiyetti¹⁴¹ yazırdı ki, Səfəvi şahı “İspaniya kralının (II Filipin – Ə.Q.) top düzəldən və onlardan istifadə etməyi bilən, həmçinin istehkam işlərini bacaran mütəxəssislərin” Səfəvilər dövlətinə “göndərmək niyyətində olub-olmayacağı ilə bağlı xəbər almaq istəyir. Əgər kralın belə bir niyyəti olarsa, o, onları (topçuları və istehkamçıları – Ə.Q.) Portuqaliyaya göndərəcək və oradan da Hörmüza göndərilməsini təmin edəcəkdir”.

Dal Vecchietti Persiano mi fù scritto ultimamente, che Sua Altezza desiderava sapere se era servitio di Sua Maestà che

¹⁴¹ Covanni Battista Vekkiyetti

in Persia si mandassero fabbricatori di Artiglierie, che sapessino adoperarle, et s'intendessero di fortificazioni, come quel Re domandava, conciosia che quanto ciò fusse, Sua Altezza gli incamminerebbe qua in Portogallo, perche fussero imbarcati poi per Ormùs.

MdP, 896

Di Fiorenza li XVI di marzo 1600 (1601)

Mediçi sarayının təşrifat məmuru Enea Vaininin Hüseynəli bəy Bayatın başçılığı və Antoni Şerlinin müşayiəti ilə Səfəvi elçilik heyətinin Florensiyaya gəlişi ilə bağlı 1601-ci il 16 və 17 mart tarixli məktubları.

Məktublarda qeyd olunur ki, Səfəvi elçilik heyəti Praqadan Florensiyayadək yolüstü yaxşı qarşılandıkları Mantova hersoqunun sarayında dayanmışlar, Toskana hersoqu, Roma papası, Fransa və İspaniya krallarından başqa, digər hökmdarlarla danışıq aparmaq üçün şahdan tapşırıq almadıklarını və səfərlərinin sonunda İngiltərəyə gedəcəklərini, oradan isə, Səfəvi sarayına qayıtmalı olduqlarını bildirmişlər.

[...] Da Praga sin qui son si è fermato ad altra corte, che di Mantova, dove si laudano d'esser stato trattati molto bene, ancor, che dicano non haver portato lettere, ne ambasciata ali. di negozio a quel Duca, e che in Italia non hanno ordine di trattar con altri Principi, che con Vostra Altezza Serenissima, e col Papa, e fuori col Re di Francia, e di Spagna, e che andrebbero poi in Inghilterra, e di la in Persia.

MdP, 897

Da Venezia li 17 di Giugno 1600

Mediçilərin Venesiyadakı nümayəndəsi Covanni Brunakkinin Səfəvi elçisi Sücəddin Əsəd bəyin 1600-cü ildə Venesiyaya səfəri ilə bağlı Toskana hersoqu I Ferdinando de' Mediçiyə ünvanladığı 1600-cü il 17 iyun tarixli məktubu

Məktubda qeyd olunur ki, “4-5 gün qabaq” Səfəvi elçisi Venesiyaya gəlmişdir. Brunakki həmin şəxsin “xristian deyil, türk olduğunu və adının Əsəd bəy olduğunu və Romaya getdiyini” bildirir. Brunakki eyni zamanda, digər Səfəvi elçisi Antoni Şerliyə ünvanlanmış məktubun da onda olduğunu qeyd edir.

Già quattro, o cinque giorni sono, comparse qui un signor Ambasciatore del Re di Persia, et io che sono stato sempre vigilantissimo se compariva, per presentarli la lettera di Sua Altezza Serenissima che fino alli 25 di Dicembre, ella mi mandò ordinandomi ch'io le ne dessi senza strepito, et senza entrare in altro, ho con ogni destrezza inteso, chi sia questo, et ho trovato essere Ambasciatore come disopra, et passa, à Roma et il suo nome è Settelbich Turco, et non Cristiano, et perche la lettera che tengo, è diretta al signor Don Antonio Ambasciatore del Re di Persia, con il consiglio del signor residente non lo voluta altrimenti presentare, et ne ho voluto dare un motto à Vostra Signoria, et tutta Vostra salvo la lettera sicuramente appresso di me fino a suo nuovo ordine, et s'io intenderò che al suo partire che farà di qua passi di costa lo avviserò subito [...]

MdP, 2996

Venetia, 24 di giugno 1600

Mediçilərin Venesiyadakı səfəri Asdrubale di Montautonun Səfəvi elçisi Əsəd bəyin 1600-cü ildə Venesiyaya səfəri ilə bağlı məlumatı

Venesiyadan göndərilmiş 1600-cü il 24 iyun tarixli hesabatda “tacir olduğu bilinən” Səfəvi şahının təbəəsinin (Əsəd bəy – Ə.Q.) şah sarayı təsərrüfatı üçün “100 min real dəyərində müxtəlif növ parçaları almaq üçün həmin şəhərə gəldiyi” bildirilir.

Il Persiano che venne qui idi passato era un mercante che viene a comprar drappi et panni per il sui Re dicono per la somma di 100 mila reali.

MdP, 4356

Da Praga li 30 di ottobre 1600

Toskana hersoqunun habsburqların Praqa sarayındakı səfiri Kozimo Konçininin Hüseyinli bəy Bayatın başçılığı ilə Səfəvi elçilik heyətinin Praqaya gəlişi ilə bağlı 1600-cü il 30 oktyabr tarixli məktubu

Məktubda qeyd olunur ki, Səfəvi elçiləri hələ də Müqəddəs Roma İmperatoru II Rudolf tərəfindən qəbul edilməmişlər. Məktubdan 1587-1592-ci illərdə habsburqların İstanbuldakı səfiri olmuş Bartolomeo fon Peççenin Hüseyinli bəy Bayatı vaxtilə Səfəvi elçiliyinin tərkibində İstanbuldan tanıdığı məlum olmuşdur. “Hədiyyələrə gəldikdə isə, yolda oğurlanmış¹⁴² Dəməşqi üslubda işləməli zirehdən, ox-yaylardan

¹⁴² Oruc Bəy Bayatın yazdığına görə, I Şah Abbas tərəfindən həmin elçilik vasitəsilə Avropa hökmdarlarına göndərilmiş 32 sandıq hədiyyə Antoni Şerli tərəfindən dəniz yolu ilə birbaşa Romaya gətirilmək üçün Arxangelskdə ingilis ticarət gəmisi kapitanına verilmişdi. Sonradan hədiyyələrin Romaya gəlmədiyi məlum oldu, belə ki, Şerli “hədiyyələri həmin ingilis kapitanına ya satmış, ya da dəyişdirmişdi”. *Don Juan of Persia, A Shi'ah Catholic, 1560-1604*. Translated and edited by G. le Strange. George. Routledge and Sons, Ltd. London, 1926, p. 283-284. Bir sözlə, həmin hədiyyələr Antoni Şerli tərəfindən mənimsənilmişdi.

və digər dəyərli əşyalardan bəhs edirdilər, 16 aydır ki, yolda olduqlarını və bunun 11 ayını Moskvada saxlanıldıklarını deyirdilər”.

Gli Ambasciatori Persiani sono qui senza audienza, et quel che accenna il Pezzen ritornato quattro giorni sono, et che ha magnato con loro, dai quali non si lascia entrare alcuno particolarmente Italiano, [...] li pare di haver conosciuto Hassam Halivech, secondo Ambasciatore Persiano in Costantinopoli, et perciò è rimasto alquanto sospeso; l'altro che è il primo è un Antonio Cherlè Inglese, quale dicono essere stato a Ferrara ne i tempi della guerra, et di poi a Venetia [...] Se li fa continuamente la guardia senza molto lor gusto, et s'aspetta il Dragomanno per potere translatare li loro commissioni; Intorno alli presenti pare che s'accenni d'una armatura lavorata alla Damaschina, archi, et frecce, et gli altri di maggior valori sieno stati rubbati per la strada, nella quale hanno consumato sedici mesi, essendone però stati intertenuti xi in Moscovia.

FONDUN ADI: “Manoscritti”, 131, ‘Diario Fiorentino, VI

Addi XVI di Marzo 1600-Venerdi mattina.

“Florensiya gündəliyi” adlı əsərdə Hüseynəli Bayatın başçılığı ilə Səfəvi elçilik heyətinin 1601-ci ilin mart ayında Florensiyaya gəlişi ilə bağlı məlumatı

“Persiya (Səfəvi-Ə.Q.) şahının iki elçisi İmperatorun (Müq. Roma İmperatoru II Rudolfun – Ə.Q.) sarayından Florensiyaya gəldilər. Həmin vaxt Böyük hersoq (I Ferdinando de' Medici – Ə.Q) Pizada idi. Onlar [şəhərin] qapısında təşrifat məmuru Vaini və digər saray əyanları tərəfindən qarşılandılar və Piti sarayında yerləşdilər. Onlardan (elçilərdən – Ə.Q.) ən mühümü ingilis Don Antoni Şerli, digəri isə Hüseynəli bəy idi [...] Persiyalı (Səfəvi –

Ə.Q.) elçi birinci mərtəbədə türksayağı yemək yeyirdi, həmin vaxt oruc tutduqları üçün yalnız bir dəfə, axşamlar şərbət içərək yemək yeyirdi [...]

Pizada olan Böyük hersoqla görüşmək istəyən elçilər ayın 19-u, bazar etrəsi axşam yeməyindən sonra Florensiyadan Ambrocianaya yola düşdülər. Ayın 20-si, çərşənbə axşamı onlar Romanoda nahar etdilər və axşamüstü təşrifat məmuru və digər əyanların müşayiəti ilə Pizaya çatdılar. Pizada sinyor Don Covanni de' Mediçi və onun məiyyəti tərəfindən [şəhərin] qapısında qarşılandılar və sarayda yerləşdilər. Böyük hersoq (I Ferdinando de' Mediçi – Ə.Q) onları böyük hörmət və izzətlə qarşıladı, ingilisə (Antoni Şerliyə – Ə.Q.) 700 skudi, persiyalıya (Hüseynəli bəy Bayata – Ə.Q.) isə 300 skudi dəyərində 2 medalyonlu boyunbağı hədiyyə verildi.

Arrivarono in Firenze venendo dalla Corte dell'Imperadore stante il Gran Duca in Pisa due Ambasciatori del Re di Persia, e furono dal Signore Maiordomo Vaini incontrati alla Porta con carrozze e cominiva di cortigiani, ed alloggiati nel Palazzo de' Pitti. Il Principale di loro era il Signore Don Antonio Scierler inglese, e l'altro era il Signore Seinolli begh Persiano [...] Il Persiano mangiò ritirato in camera in terra alla Turchesca; e perche in detto tempo era una loro quaresima mangiava solamente la sera a un'ora di notte bevendo acqua con zucchero [...] Volendo andare a negoziare col Granduca, ch'era a Pisa, fecero partenza di Firenze addi XIX detto, lunedì dopo desinare, e andarono all'Ambrogiana. Addi XX di in Martedì desinarono al Romano, e la sera giunsero in Pisa accompagnati dalli Maiordomo, e degli altri [...] In Pisa furono alla Porta incontrati dalli Signore Don Giovanni de' Medici con molte carrozze, ed alloggiati in Palazzo, e dal Granduca onorati, ed accarezzati molto, e dono all'Inglese una catena di scudi 700, ed un'altra ad Persiano di scudi 300 con due medaglie.

Toskana hersoqunun Romadakı səfiri Covanni Nikkolinin Hüseynəli bəy Bayatın başçılığı ilə Səfəvi elçilik heyətinin Romaya gəlişi ilə bağlı 1601-ci il 14 aprel tarixli məktubu

Məktubda qeyd olunur ki, “İngilis (Antoni Şerli – Ə.Q.) və persiyalı (Hüseynəli bəy Bayat – Ə.Q.) arasındakı fərq və uyğunsuzluq getdikcə daha çox özünü biruzə verir və burada (Romada – Ə.Q.) vaxt keçdikcə persiyalıya (Hüseynəli bəy Bayata – Ə.Q.) daha çox inanır və hörmət edirdilər”. Məktubdan məlum olur ki, Antoni Şerlinin əlində yalnız I Şah Abbas tərəfindən Avropa hökmdarlarına ünvanlanmış etimadnamə olduğu halda, şahın həmin hökmdarlara yazdığı rəsmi məktublارın çatdırılması işi Hüseynəli bəy Bayata həvalə olunmuşdu. Belə ki, Hüseynəli bəyin dediklərinə görə, Şerlinin Şah Abbasın adından Roma papasına təqdim etdiyi məktub saxtadır və “onun özü tərəfindən yazılmışdır”. Bundan əlavə, Hüseynəli bəy Bayat qeyd edirdi ki, Şah Abbas tərəfindən Müqəddəs Roma İmperatoruna, Roma papasına və digər hökmdarlara göndərilmiş hədiyyələr Şerli tərəfindən Romaya göndərilmək adı ilə İngiltərəyə yollanılmışdır.

Entrammo por in questi Persiani venuti quà, et Sua Signoria Illustrissima mi disse, che le differenze, et dispareri fra l'Inglese, et il Persiano erano maggiori, che mai parendomi che qua s'inclini ad honorare più, et a credere al Persiano; che l'Inglese non ha dal suo Re altro che una lettera patente per tutti i Principi per quanto dice il Persiano, ma che le lettere scritte dal Re di Persia alli Re son tutte in mano, et state consegnate al Persiano, il quale vuole, che la lettera presentata a Vostra Altezza in nome del Re di Persia, sia stata formata, et inventata dall'Inglese, dicendo il Persiano in suo Re non havere scritto se non à i Re di Corona, come,

oltre in proprio all'Imperatore, alli Re di Spagna, Francia, Pollonia, Inghilterra, et alla Republica di Venetia; et dicendo io à Sua Signoria Illustrissima, che pur s'era inteso, che quel Re non scriveva à Francia, et à Venetia, mi replicò, che il Persiano ha pur lettere per questi ancora; Duolsi il Persiano che l'Inglese habbia preso per sè li presenti, dati dal suo Re per presentare all'Imperatore, Sua Santità, et altri, et che gli habbia mandati in Inghilterra à casa sua, dando ad intendere al Persiano, che Inghilterra era vicino a Roma, et che li detti presenti sarebbero comparsi quà poco doppo di loro; All'incontro l'Inglese dice, che il Persiano ha tolto lui per sè detti presenti, tal che si vede tanta confusione, che si può credere che il negotio anderà in fumo.

MdP, 904

Di Ancona li XXI di luglio 1601

Ankona şəhərindən kavaliyer Palyarinin Toskana hersoqu I Ferdinando de'Mediçiyə ünvanladığı 1601-ci il 21 iyul tarixli məktubu

Palyarini öz məktubunda həmin dövrdə Venesiyaya Səfəvi elçisinin¹⁴³ gəlişi ilə bağlı qardaşı oğlunun həmin şəhərdən verdiyi məlumatları diqqətə çatdırır.

Miscellanea Medicea, 100, ins. 24.

Brevi di Papa Clemente Ottavo al Re, et alla Regina di Persia 1600

Di Roma, 27 febraro 1601.

¹⁴³Çox güman ki, haqqında bəhs olunan elçi Sücəddin Əsəd bəydir.

Roma papası VIII Klementin I Şah Abbasa və onun həyat yoldaşına məktubları

VIII Klementin (1592-1605) I Şah Abbasa ünvanlanmış 1601 – ci il 27 fevral tarixli latın dilində olan məktubunun surəti və həmin məktublarda italyan dilində olan tərcümə variantlarında bir sıra məsələlərlə bərabər, I Şah Abbasın elçisi Əsəd bəyin Papanın vaxtilə Səfəvilər dövlətində olmuş elçisi Diego de Miranda ilə Venesiyadakı danışıqlarına toxunulur.

[...] et insieme l'industrioso Didaco de Miranda, ambidua Portoghesi [...] i quali altre volte ancora sono stati in Persia, et sono affettionatissimi al vostro Regno, anzi Didaco ha trattato in Venetia con Assandbechio vostro amico, et egli ci ha riferito le cose che di voi da lui ha inteso, le quali ci furno molto grate.

VIII Klementin I Şah Abbasın adı qeyd edilməyən həyat yoldaşına ünvanlanan qısa məktubda yanlış şəkildə şahın “anasının xristian olduğu” qeyd edilir.

[...] che sia avvenuto, che il Potentissimo Re di Persia vostro marito, nato di madre Christiana, habbia havuto per moglie voi che Christiana seta.

Carte Stroziane serie 1, no. 15

Persia. 1602. Diverse lettere e passaporti del Re di Persia al Papa per trattare con i Principi Cristiani e Cattolici, e mercanti di quella religione.

I Şah Abbasın elçisi Antoni Şerlinin şahın əmrinə əsasən osmanlılara qarşı “müharibə məsələsində xristian hökmdarları ilə aparmalı olduğu danışıqların müddəaları”

Certi articoli sopra li quali il Re e di Persia ha comandato di trattare con i Principi Christiani per suo Ambasciatore il sig.

Antonio Scherlei, cavaliere d'Inghilterra, quanto toccherà la guerra contro il Turco.

I Şah Abbasın elçisi Antoni Şerli üçün verdiyi təqdimat məktubunun 1601-ci il 25 aprel tarixli italyan dilinə tərcümə edilmiş variantı

Traduzione del secondo Comandamento overo Indulto concesso dal Re di Persia per introduzione del r. sig. D. Antono Scerlei. Tradotto da mon.p r.mo Vescovo di Sidonia et il m.c Angelo Corai interprete del Re di Persia adi 25 d'aprile 1601.

I Şah Abbasın Müqəddəs Roma imperatoruna ünvanlanmış məktubunun imperatorun tərcüməçisi Neqroni tərəfindən italyan dilinə tərcümə edilmiş variantı.

Traduzione della Lettera del Re di Persia diretta a S. B. fatta per il signor Andrea Negrone interprete di S. M. C. a Praga.

I Şah Abbasın elçisi Antoni Şerli üçün verdiyi etimadnamənin Müqəddəs Roma imperatorunun tərcüməçisi Neqroni və Şah Abbasın tərcüməçisi Ancelo Koray tərəfindən italyan dilinə tərcümə edilmiş variantı

In Praga. Traduzione della patente del re di Persia fatta a suo Imbasciatore Don Antonio Scerlè translata per il Signor Andrea Negrono interprete di Sua Maesta Cesarea et il Signor Cavaliere Angelo Corai interprete del Re di Persia

1601-ci ilin aprelində Romaya gəlmiş I Şah Abbasın elçisi Hüseyinli bəy Bayatın Roma papası Klementə yazdığı məktubun tərcüməsi

*Traduzione della Lettera di Hussein Aalibeg uno degli
Imbasciatorri del E e di Persia, arrivato in Roma nel mese
d'aprile 1601. Alla Serenità di N. S. Papa Clemente.*

MdP, 4359

Da Praga li 26 di agosto 1604

***Toscana hersoqunun habsburqların Praqa sarayındakı səfirinin
1604-cü il 26 avqust tarixli məktubu***

Məktubda Səfəvi elçisinin Praqa sarayında olduğu və Osmanlı baş vəzirinin vəfatı xəbərinin yayılması ilə səfəvilər və osmanlılar arasında “sülh ehtimalının qeyri-müəyyən olduğu” qeyd olunur.

*Il Persiano venne sabato a rendersi la visita, et la sua
persona rende quà molto irresoluta la trarratione della pace
col Turco, massime hora, che s'è sparsa voce, che il primo
Visir¹⁴⁴ sia morto.*

Da Praga li 11 di ottobre 1604

***Toscana hersoqunun habsburqların Praqa sarayındakı səfirinin
1604-cü il 11 oktyabr tarixli məktubu***

Məktubda Səfəvi elçisinin Moskvaya gəldiyi qeyd olunur. Moskva çarının hədiyyə olaraq, I Şah Abbasa “20 müşket, müəyyən sayda gəmi və 300 ədəd arkebuz (tüfəng – Ə.Q.) göndərdiyi” bildirilir.

*É arrivato in Moscovia un Ambasciatore Persiano, et se bene
si diceva, che fosse per venire à questa città intendesi però,
che sia per a quel Gran Duca, il quale si dice che habbia*

¹⁴⁴ Yavuz Əli paşa nəzərdə tutulur.

*mandato al detto Re di Persia per regalo 20 n. moschetti,
una quantità grande di barche, et 300 n. archebusi.*

MdP, 4274A

Inserto X (609-632)

I Şah Abbasın Böyük Toskana hersoqlarına göndərdiyi məktublar

I Şah Abbasın Toskana hersoqu I Ferdinando de' Mediciyə göndərdiyi məktubun fars dilində əsli (fragment).¹⁴⁵

Şah Abbasın məktubunda I Ferdinando de'Mediçi tərəfindən Səfəvilər dövlətinə göndərilmiş Fəzli¹⁴⁶ bəyin gəlişi və hər iki dövlət arasında “gediş-gəliş qapılarının açıq olması” və digər ümumi məzmunlu dostluq ifadələri yer almışdır.

¹⁴⁵ ©Archivio di Stato di Firenze.

¹⁴⁶ İtalyan həmkarımız Davide Trentakoste apardığı araşdırmalar nəticəsində Fəzli bəylə bəzi Səfəvi-Mediçi yazışmalarında adı çəkilən Mikelancelo Korayın eyni şəxs olduğu qənaətinə gəlmişdir. Bax: Davide Trentacoste. “Who Was Faḍlī Bayg? A Survey of Early Diplomatic Relations between Medicis and Safavids”. EURASIAN Studies 19 (2021). p. 278-279.

I Şah Abbasın Toskana hersoqu I Ferdinando de' Mediciyə göndərdiyi məktubun fars dilində əsli və italyan dilinə tərcüməsi

Şah Abbas öz məktubunda Fəzli bəyin Səfəvi sarayına gəlişindən sonra Toskanadan “hər hansı bir xəbərin alınmadığından” öz nigarançılığını bildirir və “Fəzli bəyin dostu Corcini” (Giorgi – Ə.Q.) Medici sarayına “göndərsə də, ondan da “hər hansı bir xəbər almadıqlarını” qeyd edir.

I Şah Abbas tərəfindən Toskana hersoquna ünvanlanmış və elçisi Robert Şerlinin etimadnaməsinin və səfərinin məqsədinin bəyan olunduğu, 1609-cu ilə aid edilən məktubun fars dilində əsli və italyan dilinə tərcüməsi.

I Şah Abbasın elçisi Xoca Səfər vasitəsilə Toskana hersoquna göndərdiyi məktubun fars dilində əsli, surəti və italyan dilinə tərcüməsi.

MdP, 4275

Al Re di Persia 25 gennaio 1607

Donferdinando Medici, Gran Duca di Toscana.

Toskana hersoqu I Ferdinando de' Medici I Şah Abbasa yazdığı 1607-ci il 25 yanvar tarixli məktubunda Səfəvi hökmdarının “osmanlı zülmünə qarşı mübarizədə böyük uğurlar əldə etdiyinə görə, xristian hökmdarları arasında onun böyük şan-söhrətə malik olduğunu” bildirərək, ona osmanlılara qarşı müharibədə “davamlı qələbələr” arzulayır.

É così glorioso tra i Principi Christiani il nome di Vostra Maestà per li suoi felice progressi contro tirannide del Turco, che tutti celebrando le imprese et azzioni sue, stimano della

sua nata al mundo per un flagello della casa Ottomana, et perciò le desiderano continuate vittorie, con la intesa distruzione del suo nimico.

Lettera del Rè di Persia alla Santità di Nostro Signore Papa Paolo V.

I Şah Abbasın Roma papası V Pavelə məktubunun italyan dilinə tərcüməsi.

Miscellanea Medicea, 357, ins. 18,

Relatione della venuta del Ambasciatore del Re di Persia

Ricordo a libro di Cesare Tinghi

Adi 20 d'agosto 1609

1609-cu il 20 avqust tarixində Səfəvi elçisi Robert Şerlinin Florensiyaya gəlişi ilə bağlı florensiyalı salnaməçi Çezare Tinçinin məlumatı.

MdP, 4294

Da Varsavia, alli 23 febraro 1609

Mediçilərin Varşavadakı səfirinin Robert Şerlinin başçılığı ilə Səfəvi elçilik heyətinin Varşavaya gəlişi ilə bağlı 1609-cu il 23 fevral tarixli məktubu

Məktubda qeyd olunur ki, “10 aydır ki, yolda olan” Səfəvi elçisinin gəlişinin məqsədi səfəvilərin osmanlılara qarşı apardıqları müharibə ilə bağlı Polşa kralı, Müqəddəs Roma İmperatoru və Roma papası ilə danışıqlar aparmaq idi.

É venuto l'altro Ambasciatore Persiano, che sono dieci mesi che parti di la per complire con Sua Maestà, et far gli ufiti soliti per la guerra contro il Turco, come anco farà

all'Imperatore et à Sua Santità, per dove sara spedito [...] e gentilhuomo Inglese Chattolico, et ha la moglie seco, che si crede la lasciera qui in Pollonia fino al suo ritorno.

MdP, 4364

Di Praga li 6 di aprile 1609

Toskana hersoqunun habsburqların Praqa sarayındakı səfiri Culiano Mediçinin Səfəvi elçilərinin həmin şəhərə gəlişləri ilə bağlı 1609-cu il 6 aprel tarixli məktubu

Məktubda habsburqların Praqa sarayına 2 Səfəvi elçisinin gəldiyi bildirilir. “Onlardan birinin¹⁴⁷ xeyli müddət Moskva knyazlığında həbsdə saxlanıldığını, digərinin isə Şerlinin¹⁴⁸ qardaşı (Robert Şerli – Ə.Q.) olduğunu deyirlər”.

Due sono gli Ambasciatori Persiani, che vengono à questa corte, l'uno è Persiano, che parti di la [...] et ha indugato tanto à arrivarsi per esser stato gran tempo prigione in Moscovia; l'altro è il fratello del Cerlei, il quale è dieci mesi, che parti di Persia, et il Persiano si trattiene qui a Brandais aspettando l'Inglese, che è ancora in Pollonia.

Di Praga li 13 di aprile 1609

Toskana hersoqunun habsburqların Praqa sarayındakı səfiri Culiano Mediçinin 1609-cu il 13 aprel tarixli məktubu

Məktubda qeyd olunur ki, nəhayət, Səfəvi elçiləri yola salındılar, “ingilisə (Robert Şerliyə – Ə.Q.) 600 və ya 700 taler, persiyalıya isə (Əliqulu bəy Möhrdara – Ə.Q.) 500 taler dəyərində hədiyyə verildi, bundan əlavə onlara ümumi

¹⁴⁷ Çox güman ki, Əliqulu bəy Möhrdar nəzərdə tutulur.

¹⁴⁸ Antoni Şerli nəzərdə tutulur.

məzmunlu cavab məktubu təqdim olundu və hər hansı bir nəticə əldə olunmadı”.

Gli Ambasciatori Persiani sono stati finalmente spediti, havendo havuto l'Inglese un presente di sei ò sette cento talleri, et il Persiano di cinque cento con una risposta generale, et senza conclusioni.

FONDUN ADI: “Guardaroba Medicea”, ‘Diari di Etichetta,’ 2

I Şah Abbasın elçisi Robert Şerlinin 1609-cu il 23 avqust tarixində Florensiyada qəbulu ilə bağlı “Etikettanın gündəlikləri” adlı salnamənin məlumatları

“Elçi (Robert Şerli – Ə.Q.) təxminən yarım saat davam edən və italyanca olan nitqinə yüksək səsle başladı və öz nitqində əsasən Böyük Hersoqu (II Kozimo de' Medičini – Ə.Q.) Böyük Türkcə (Osmanlı sultanına – Ə.Q.) qarşı müharibəyə başlamağa çağırırdı. Çıxışını bitirən elçi öz hökmdarının (I Şah Abbasın – Ə.Q.) məktubunu təqdim etmək üçün Böyük Hersoqa yaxınlaşdı. Böyük Hersoq məktubu dərin ehtiramla qəbul etdi və qısa söhbətdən sonra elçini zalın qapısındanək müşayiət etdi [...] Böyük hersoq elçiyə 800 skudi dəyərində qızıl boyunbağı hədiyyə verdi və elçi Romaya yola düşdü”.

[...] l'Ambasciatore, cominciò la sua orazione che durò circa mezz'ora in voce alta in lingua italiana, la quale in effetto convitava il Gran Duca alla guerra contro il Gran Turco, finito che hebe l'oratione, s'accosto con molta reverenza a porgere la lettera del suo Re che ricevuta dal Gran Duca con molta grazia dette risposta al'Ambasciatore con breve orazione poi l'accompagnò sino alla porta della Sala sudetto [...] Gran Duca [...] fu di poi fatto donativo al Ambasciatore per parte di Sua Altezza una catena di valore di scudi 800, parti per la volta di Roma.

MdP, 4275

I Şah Abbasın elçisi Robert Şerlinin 1609-cu ilin avqustunda şahın məktubunu “ağzı mis möhürlə bağlanmış və işləməli parçadan hazırlanmış kisə içərisində” gətirdiyi qeyd olunur. Həmin məktubun vaxtilə, Səfəvilər dövlətinə səfər etmiş Covanni Battista Vekkiyetti tərəfindən tərcümə edildiyi və cavab məktubunun italyan dilində yazıldığı bildirilir.

Questo Ambasciatore Persiano presentò a Sua Altezza la lettera del suo Rè in carta pecora aperta, ma detta cartapecora era poi in uno sacchettino di drappo figurato serrato, et il sigillo era ottone come un guscio di noce messo in mezzo in cera bianca, et detto sacchetto sta involto in certa in una cassa di legno delle scritture nel fondo. Detta lettera la tradusse il Signor Giovanni Batista Vecchietti. Rispose adetta lettera Sua Altezza in nostra lingua.

Al Re di Persia li 13 di agosto 1610

Toskana hersoqu II Kozimo de' Medçinin Xoca Səfərin (Cugè Sefer) Florensiyaya gəlişi ilə bağlı I Şah Abbasa ünvanladığı 1610-cu il 13 avqust tarixli italyan dilində məktubunun ilkin (“qaralama”) versiyası.

Toskana hersoqu öz məktubunda eyni zamanda səfəvilərin osmanlılara qarşı apardıqları hərbi əməliyyatlardan “məmnunluğunu” ifadə edirdi.

Al Re di Persia primo di settembre 1610

Toskana hersoqu II Kozimo de' Medçinin I Şah Abbasa ünvanladığı 1610-cu il 1 sentyabr tarixli məktubu

Həmin məktubda mediçilərə məxsus gəmilər tərəfindən ələ keçirilmiş bəzi Səfəvi tacirlərinin və digər şəxslərin Xoca Səfərin vasitəçiliyi nəticəsində azad edilməsindən bəhs olunur.

Guardaroba di giugno 1622

1622-ci ilə aid “Mediçi “Qarderobu” ilə bağlı sənəddə Hüseyinli bəy Bayatın başçılıq etdiyi Səfəvi elçilik heyəti üzvlərinə 1601-ci il 27 mart, Robert Şerliyə isə 1609-cu il 18 sentyabr tarixlərində Mediçi sarayı tərəfindən verilmiş hədiyyələr barəsində məlumatlar yer almışdır. Həmin məlumatda Hüseyinli bəy Bayatın başçılıq etdiyi nümayəndə heyətinə 15 ədəd, Robert Şerliyə isə 1 ədəd qızıl boyunbağı hədiyyə olunduğu qeyd olunur.

In risposta della sua Polizia, e Comandamento di loro A.A che vogliono sapere da i libri Guardaroba quello si sia donato alli mandati del Re di Persia per il Mondo a diversi Principi, et portato nome di Ambasciatori, trovo quanto appice.

Adi 27 di Marzo 1601. Quindici collane d'oro di scudo a maglie [...] mandate a Pisa in una scatola [...] per donare a Persiani.

Adi 18 di settembre 1609. A.S.A.A per donare al Ambasciatore del Re di Persia [...] una collana d'oro con maglie scorniciate, e maglione.

MdP, 2312

1629 del marzo 18

Səfəvi şahının təbələri olan müsəlman tacirlərin adından Toskananın Livorno¹⁴⁹ şəhərində ticarətlə məşğul olan şirvanlı tacir, türk Məhəmməd Bədiyənin (Maumetto di Badia) Toskana hersoqu II Ferdinando de' Mediciyə 1629-cu il 18 mart tarixli məktubunun italyan dilinə tərcümə edilmiş variantı¹⁵⁰

Esendoci stato rappresentato da Maumetto di Badia Turco di Serrvan nella Persia che si trova presentamente in Livorno, che molti Mercanti Maumettani habitanti nelli stati del Re di Persia, et in altro parte suditto del medesimo Re.

“Əlahəzrət Böyük Hersoq,

Hazırda Livornoda olan Şirvan türkü Məhəmməd Bədiyə bura (Livornoya – Ə.Q.) gəlmək niyyətində olan və sizə müraciət etmək istəyən bütün həmyerliləri adından onlara mübarək dövlətinizdə [ticarət məqsədilə] istədikləri yerə gedə bilmələri və geri qayıtmaları, öz vaxtlarının çox hissəsini burada keçirmələri üçün onlara burada ticarətlə sərbəst məşğul olmaq icazəsi verməyinizi acizənə şəkildə rica edir”.

Serenissimo Gran Duca

Maumetto di Badia Turco di Serrvan nella Persia al presente in Livorno humilmente supplica Illustrissima Altezza Vostra tanto pesso quanto per altri suoi compatrioti che desiderono qua venire e che ad esso hanno ricercato fare istanza di volerli concedere tanto qui per tutto il suo felicissimo stato

¹⁴⁹ Toskana hersoqu I Kozimonun (1537-1569) Livornonu Aralıq dənizində beynəlxalq ticarət şəhəri kimi inkişaf etdirmək məqsədilə, 1551-ci ildə verdiyi ticarət güzəştləri Osmanlı, Səfəvi və bir sıra digər əcnəbi tacirlərə şamil olunmuşdu. I Kozimonun xələflərindən olan I Ferdinando 1591-1593-cü illərdə imzaladığı “Livorno qanunları” (*Leggi Livornine*) vasitəsilə həmin siyasəti daha da inkişaf etdirmiş və Səfəvi tacirləri də daxil olmaqla, bəzi əcnəbi tacirləri həmin liman vasitəsilə ticarət etməyə dəvət etmişdi.

¹⁵⁰ ©Archivio di Stato di Firenze.

libero commercio per potere sempre che vorranno andare
traffitando per tutti quelli luoghi dove conosceranno potere
essere di loro avanzamento e tornare qua a dove hanno
volonta di dimorare la maggior parte del tempo che di tal
gratia sarà tenuto pregare. Illustrissima Vostra Maestà per
ogni maggior esaltatrone è grandezza di Vostra Altezza Sua
e della sua Serenissima casa quam Deus.

Ser.^{mo} Gran Duca

Maametto di Badia Turco di Seruan nella Persia
al presente in fuorno hum.^{te} supplica V. A. S. tanto
per quanto gli altri suoi compatriotti che desiderano qua
venire e che ad esso hanno ricercato fare istanza di
volerli concedere tanto qui quanto in tutto il suo felic.^o
stato libero commercio e potere sempre che vorranno
andare traffitando in tutti quelli luoghi dove conosceranno
potere essere di loro avanzamento e tornare qua a dove
hanno volonta di dimorare la maggior parte del tempo
che di tal gratia sarà tenuto pregare V. A. S. per ogni
maggior esaltazione e grandezza di V. A. S. e della sua
Ser.^{ma} Casa. quam Deus —

Miscellanea Medicea

175 (84)

Ioannes Tertius. Dei gratia, Rex Polonia [...] Serenissimo Principi Domino Sciah Soliman

Polşa kralı III Yan Sobieskinin Səfəvi şahı I Süleymana ünvanladığı 1683-cü il 22 iyul tarixli məktubunun latın dilində surəti. Məktub Polşa kralı tərəfindən Səfəvi şahını osmanlılara qarşı müharibəyə sövq etmək məqsədi daşıyırdı.

326, ins. 91

Səfəvi şahı I Süleymanın Poma papası X Klementə göndərdiyi qeyd olunan məktubların italyan dilində olan tərcümə variantı.

MdP, 1028

Sua Altezza Al Re di Persia. Li 13 dicembre 1682

III Kozimo de' Medçinin (1670-1723) Səfəvilər dövlətində məskunlaşmış əcnəbilərə və xristianlara himayədarlıq etdiyinə görə, Səfəvi şahı I Süleymana ünvanladığı 1682-ci il 13 dekabr tarixli minnətdarlıq məktubunun surəti.

S.A. Al Re di Persia. Li 29 gennaio 1682 (1683) di Pisa

III Kozimo de' Medçinin dominikan missioneri Qulyelmo Fellenin Səfəvi sarayına göndərilməsi ilə bağlı Səfəvi şahı I Süleymana ünvanladığı 1683-cü il 29 yanvar tarixli məktubunun surəti.

[...] mi laude animoso a rinnovarle in occatione della venuta alla Gran Corta dil Maestà del degno religioso Domenicano maestro Guglielmo Felle.

Sua Altezza Al Re di Persia

Di Firenze li 22 luglio 1684

Toskana hersoqu III Kozimo de' Mediçinin katolik missionerləri Luici Maria Pido və Covanni Battista Kaspello üçün Səfəvi şahı I Süleymana təqdim olunmaq üçün verilmiş 1684-cü il 22 iyul tarixli tövsiyyə məktubunun surəti.

Patrocinio della Maestà Vostra, e supplicarla a degnar di permettere che li due religiosi Europei Pre' Luigi Maria Pidou et Pre' Giovanni Battista Caspello cherici regolari di San Gaetano accompagnati da questo mio riverentissimo foglio possano umilmente introdursi.

Sua Altezza Al Re di Persia

Li 15 agosto 1693

Toskana hersoqu III Kozimo de' Mediçinin katolik missioneri Qulyelmo Felle üçün Səfəvi şahı I Süleymana təqdim olunmaq üçün verilmiş 1693-cü il 15 avqust tarixli tövsiyyə məktubunun surəti

MdP, 1029

Sua Altezza Al re di Persia

Di Firenze 31 dicembre 1694

Toskana hersoqu III Kozimo de' Mediçinin karmelit missionerlərinə himayədarlıq etməsi üçün Səfəvi şahı Sultan Hüseynə ünvanladığı 1694-cü il 31 dekabr tarixli xahişnaməsi.

Sua Altezza Al re di Persia

Di Firenze li 10 agosto 1697

Toskana hersoqu III Kozimo de' Mediçinin Ankira arxiyepiskopu Pyetro Palma üçün Səfəvi şahı Sultan Hüseynə təqdim olunmaq üçün verilmiş 1697-ci il 10 avqust tarixli tövsiyyə məktubunun surəti.

Ebbero bisogno d' implorare il Patrocinio della mano Sovrana della Maestà Vostra porque ora giusto motivo al Reverissimo Prelato Pietro Palma arcivescovo d'Ancira.

MdP, 1030

Səfəvi şahı I Sultan Hüseynin Toskana hersoqu III Kozimo de' Mediçiyə ünvanladığı məktubun¹⁵¹ fars dilində əsli və latın dilinə tərcüməsi

Həmin məktublarda qeyd olunur ki, “ermənilər¹⁵² tərəfindən İsfahanda dağıdılanda, yerlə-yeksan edilməş kilsə və

¹⁵¹ Məktubda tarix göstərilməsə də, onun XVIII əsrin ilk illərinə aid olduğunu güman etmək olar.

¹⁵² İsfahan erməniləri katolik missionerlərinin fəaliyyətlərinə qarşı çıxırdılar və onlara qarşı hücumlar təşkil edirdilər. “Karmelitlərin xronikası”nda qeyd olunur ki, 1694-cü ildə ermənilər İsfahanın Culfa məhəlləsində yerləşən katolik kilsəsinin dağıdılmasına cəhd etmişdilər. Katolik rahibi Konrad 1697-ci ilin fevral ayında ermənilərin hücumlarından missionerlərin qorunması üçün Müqəddəs Roma imperatoru, Venesiya doju, Toskana hersoqu və Moskva çarının Səfəvi şahı Sultan Hüseynə ünvanlanmış xahişnamələrini hədiyyələrlə birlikdə Səfəvi sarayına gətirmişdi. *A Chronicle of the Carmelites in Persia*, v. II, p. 836. Həmçinin bax: S.M. Məlikzadə. *Azərbaycan Səfəvi və Əfşar imperiyaları xristian missionerlərinin məlumatlarında*. Bakı, 2024.

Qriqoryan ermənilərin katolik missionerlərinə qarşı hücumları İsfahanla məhdudlaşmırdı. Belə ki, 1718-ci ildə ermənilər katolikos Vartapert Minasın təhriki ilə Tiflisdə kapuçinlərin iqamətgahını qarət etmiş, kilsələrinin bir hissəsini isə, yerlə-yeksan etmişdilər. Bu səbəbdən, Venesiya Senatı Şah Sultan Hüseynə ünvanlanmış 1718-ci il 23 dekabr tarixli məktubunda Səfəvi hökmdarından Tiflisdəki kapuçin missionerlərini qriqoryan ermənilərin təqiblərindən və hücumlarından qorumasını xahiş etmişdi. G. Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*. Torino: G.B. Paravia, 1865, pp. 247-248.

evin karmelitlərin xahişnaməsi əsasında yenidən tikintisinə başlanılmışdır”.

[...] Cum honores et amoras augmento ex parte dicti Ducis immaculatorum sensuum exhibita fuit oratio in commandationem Pactrum Carmelitarum, qui gratioso postularerunt, ut facultata publica ipsis concedatur, per restauratione domus et Ecclesia, qua in Julla (Julphà) Aspahani urbis Regia, in meliori forma edificari coeperat, et odio pervicaci Armenorum destructa et complanata fuit.

Al Re di Persia

15 agosto 1705

Serenissimo e Potentissimo Re

Toskana hersoqu III Kozimo de' Mediçinin ermənilər tərəfindən İsfahanda dağıdılmış katolik kilsəsinin bərpa edilməsi münasibətilə Səfəvi şahı Sultan Hüseynə ünvanladığı 1705-ci il 15 avqust tarixli minnətdarlıq məktubunun ilkin versiyası

Məktubda ilk olaraq, hər iki sülalə arasında “qədimdən mövcud olan” dostluq münasibətləri vurğulanır, “Böyük Şah Abbasın” qəhrəmanlığı xatırlanır. III Kozimo öz məktubunda daha sonra, İsfahanın Culfa məhəlləsində “düşmən ermənilər tərəfindən dağıdılmış kilsəni bərpa etdirdiyinə” və katolik missionerlərin öz iqamətgahlarına geri qayıtmalarına kömək etdiyinə görə, Şah Sultan Hüseynə öz minnətdarlığını ifadə edir.

Roma papası XI Klement də, erməni katolikosunun cəzalandırılması üçün Şah Sultan Hüseynə məktub ünvanlamışdı. *A Chronicle of the Carmelites in Persia*, v. I, pp. 553-554.

Serenissimo e Potentissimo Re

Colla nostra sincerissima appreciatione di felicissimo Regno temporale e più felice sempiterno, dalle più effigaci benedittioni del Altissimo. Hai raggi di benignissime influenze, colle quali come un sole d'inessausti splendori, non cessa cotesto Throno Monarchico di Gran Maesta d'illustrare e ricreare tutti i Potentati, che ne braniano la sperimentata communicatione da tempi antichi, nominatamente del di eroica memoria Ciah Abbas Magno, anche singolarmente illustrato e ricreato questo nostro Gran Ducato, non manco mai a reciprocarne colle opportune occorrenze la sua riconoscenza, ed a sollicitarne di piu colle occasioni emergenti la stimatissima continuatione. Gli ultimi godimenti che cene occasionarono le suscite contro Monsignor, S.Alberto Vescovo dalla Sede Apostolica Romana in cotesta Regia Metropoli destinato, e la di lui alla nostra fiduciale istanza, munifica restitutions nella sua Residenza di Giulfa, con ampie facolta di restaurarsi la dai nemici Armeni destrutta Chiesa, e di essercitarsi con ogni liberta le sue fontioni Appostoliche, ci obbligano a questi nuovi tributi della nostra gratitudine, e come dal medesimo delle sue gratie riconoscentissimo Prelato, quale come un Planeta da profusissimi influssi delle sue raggirato [...] ratifichiamo e confermiamo anche noi l'antica nostra professione di umile fratellanza, ed restando ad ogni cenno prontissima servitu ai Vostra Maestà.

Cosmo colla provida dispensatione della gratia di Dio,

Grande Duca di Toscania.

Carte Strozziene, prima serie 239

Səfəvi şahı I Süleymanın Roma papası IX Klementə ünvanladığı və domenikan rahibləri tərəfindən 1673-cü ildə Romaya gətirilmiş 3 məktub.

Tre lettere Di Solimano Re di Persia a Papa Clemente Nono, mandate per due frati Domenicani quinti a Roma nel Pontificato di Clemente Decino l'anno 1673.

MdP, 1078

Al Granduca

Roma papasını elçisi Feliçe Maria da Sellanonun Səfəvi sarayına gəlişi ilə bağlı Səfəvi şahı Sultan Hüseyinin Toskana hersoqu III Kozimo de' Mediciyə məktubu

Comparisce un foglio dell'eccelso e perfetto Personaggio, nel quale contiensi una raccomandazione a favore d'un Padre detto per nome Felice Maria, e domandarsi per sil medesimo protezione e facultà.

The Safavid history in the documents of the State Archives of Florence. Compiled, translated from the Italian with an introduction and notes by Ahmad Guliyev

SUMMARY

Scholars are increasingly appreciating the importance of Italian archival documents for the study of Safavid history. Therefore, identifying, cataloguing, and studying the archival documents related to the Safavid history preserved in the State Archives of Florence is one of the urgent issues facing the historical science in Azerbaijan.

Archival documents concerning the Safavids are scattered across various funds of the Florentine Archives, including *Mediceo del Principato*, *Miscellanea Medicea*, *Guardaroba Medicea*, *Acquisti e Doni*, *Libri di commercio e di famiglia*, *Carte Stroziane*, etc.

Relatively extensive information on the Safavid state, especially the Ottoman-Safavid relations, can be found in the collections of *Mediceo del Principato*, the epistolary collection of the Medici Grand Dukes, particularly in the folders 4274, 4274a, 4275, and 4277, which are included in the collection titled "Relations with Italian and Foreign States". Folder 4274a contains letters sent by the Safavid ruler Shah Abbas I to the Dukes of Tuscany.

Although the Grand Duchy of Tuscany had relatively limited constant access to information about the Safavids compared to the Republic of Venice, the Medici were able to obtain information on Ottoman-Safavid relations through their network of diplomats and informants in Istanbul, Venice, and several European cities.

In this regard, we can mention the information-gathering activities of the Medici ambassador in Istanbul, Bongianni Gianfigliuzzi and bailo, Jacopo Mormorai. Their letters to the Duke of Tuscany devoted particular attention to the Safavid-related issues.

This book was published within the framework of the project *"Publication of the documents preserved in the State Archives of Florence concerning the history of the Azerbaijan Safavid state,"* implemented with the financial support of the Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan. The book is based on our archival research at the State Archives of Florence, carried out between January and June 2025, during our stay at *I Tatti: The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies* as a Berenson fellow.

Kağız formatı 60x84 $\frac{1}{16}$
Fiziki çap vərəqi 10.5.

"Təhsil Nəşriyyat Poliqrafiya" müəssisəsinin mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
+994 12 567 81 28 / +994 50 210 02 04
info@tahsilnp.az / www.tahsilnp.az / @tahsilnp.az
AZ1052, Bakı şəhəri, Nərimanov rayonu, Fətəli xan Xoyski küç. 149

Kitabda Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixinə dair Florensiya Dövlət Arxivində saxlanılan 203 arxiv sənədi haqqında məlumat verilmiş və bir sıra arxiv sənədlərində tariximiz üçün əhəmiyyət kəsb edən hissələr transkripsiya və italyancadan tərcümə edilərək, hazırkı nəşrə daxil edilmişdir. Bu toplu Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə “Elm və Təhsildə İnkişaf” İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən “Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tarixi Florensiya Dövlət Arxivinin sənədlərində adlı toplunun nəşri” layihəsi çərçivəsində nəşr edilmişdir.

